

YEDITEPE

Çin'den Görünen Osmanlı

Çinli Düşünür Kang You Wei'in
Türk Seyahatnâmesi

Giray Fidan

南海康有爲更生撰

奧威遊

Çin'den Görünen Osmanlı

Çin'den Görünen Osmanlı

Çinli Düşünür Kang You Wei'in Türk Seyahatnâmesi

Giray Fidan

Yayın Yönetmeni

Mustafa Karagüllüoğlu

Editör: Aykut Can

© Yeditepe Yayınevi

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-5200-17-6

Yeditepe Yayınevi: 194

Araştırma İnceleme: 162

1. Baskı: Nisan 2013

Sayfa Düzeni

İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı

Sercan Arslan

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

Çin'den Görünen Osmanlı

Çinli Düşünür Kang You Wei'in
Türk Seyahatnâmesi

Giray Fidan

Doç. Dr. Giray Fidan

1980 yılında Ankara’da doğdu. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Sinoloji ve Pekin Dil ve Kültür Üniversitesinde tamamladı. Yüksek Lisans ve Doktorasını Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Sinoloji bölümünde bitirdi. Doktora çalışmaları sırasında Pekin Merkez Milletler Üniversitesinde Tibetçe ve Tibetoloji öğrenimi gördü. Halen Bozok Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve Okan Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü başkanlığı görevini yürütmektedir.

“Türkler, Hunlar’ın, Yin Hanedanı’nın ve
Chun Wei’in soyundan gelmektedirler, b
izim ile aynı köktendirler.”

“突厥出自匈奴,盖殷人淳维之后;而吾同种也.”

Önsöz

Kang You Wei 1858 yılında Çin'in Guang Dong eyaletinde dünyaya gelmiş ve 1927'de Çin'in Shan Dong eyaletinde hayata gözlerini yummuş Çin'in 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı en önemli düşünce ve devlet adamlarından biridir. 19. yüzyıl Çin'i batılı güçlerin etkisi altında bir yarı sömürge durumundadır. Batı etkisi Çin'i her alanda bu dönemde geri dönülmez şekilde dönüştürmeye ve geleneksel Çin sosyal ve devlet yapısını değiştirmeye başlamıştır. Qing (Mançu) Hanedanı yönetimine 1644'de giren Çin 19. yüzyılın sonunda artık oldukça zayıflamış ve nerdeyse yıkılmak üzere olan bir devlettir. 1840 – 1842 arasında İngiltere ile yaşanan Afyon Savaşı ardından gelen büyük yenilgi ve 1894 – 1895'de Japonların Çin'i savaşta mağlup etmesinin ardından Kang You Wei'in de dâhil olduğu Çinli düşünürler artık bir değişimin kaçınılmaz olduğunu görmüşlerdir. 1898 yılında Kang You Wei genç imparator Guang Xu¹'ye anayasal bir meşrutiyet yönetiminin kurulması için raporlar sunmuştur.²Batılı kaynaklarda 100 gün reformları³ Çin kaynaklarında ise Wu Xu Reformu⁴ olarak geçen bu reform hareketi İmparatoriçe Ci Xi⁵ ve yönetimin diğer unsurları tarafından engellenmiş ve Kang You Wei 16 yıl sürecek olan bir sürgün hayatına adım atmıştır⁶. Kang, bir reformcu olarak geleneksel Çin düşüncesinin temeli olan Konfüçyanizm'in özellikle sosyal ve ahlaki unsurlarına ilgi duymuş, yeni bir Konfüçyanizm yorumu oluşturmaya çalışmıştır. Reformların diğer öne çıkan savunucularından Liang Qi Chao⁷ bu nedenle Kang You Wei'i "Konfüçyanizm'in Martin Luther'i" olarak da adlandırmaktadır.⁸

Kang bir filozof olarak yeni ve ütöpik bir dünya görüşü öne sürmüştür. Onun düşüncesine göre sosyal gelişim üç aşamadan oluşmaktadır. Kaos ve kargaşanın hüküm sürdüğü birinci aşama, barışın gelişeceği ikinci evre ve büyük birlik diye nitelendirdiği ve insanlığın ulaşacağı son aşama. İlk aşamada insanlık kabileler ve klanlar halinde yaşamakta ve kendilerini bulundukları bölge ile tanımlamaktadırlar. Kang'a göre Konfüçyüs'ün yaşadığı dönem bunun tipik bir örneğini oluşturmaktadır. İkinci aşama halen devam etmekte olan Ulus – Devlet çağıdır, üçüncü ve son aşama ise büyük birliğin⁹ oluşacağı ve sınırların ortadan kalkacağı dünyada sadece bir dil ve devletin kalacağı insanlığın gelişiminin son aşaması olacaktır.¹⁰

Kang'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisi I. Meşrutiyet'in ilanı ile başlamış olmalıdır ve Kang Osmanlı İmparatorluğu'nu 40 yıldan uzun zaman yakından takip etmiştir.¹¹Kang, 1898'de imparatora sunduğu "Türkler'in Gerilemesi" adlı raporunda Osmanlı'da Midhat Paşa döneminde yapılan reformlardan övgüyle bahsetmekte, bu reformların Türkler ve Çinliler arasındaki büyük benzerliklerden dolayı Çin için en iyi reform örneği olduğunu savunmaktadır.

Kang You Wei Osmanlı üzerine yazdığı bu yazıda Osmanlı'nın son dönem Meşrutiyet ve modernleşme hareketlerine büyük önem verdiğini göstermektedir. Kang You Wei Osmanlı Devleti'ni tanımlarken ilginç bir isim kullanmaktadır. 1923'e yani Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar yazdığı bütün yazılarda Osmanlı ya da Türkiye ismi yerine "Tu Jue¹²" yani "Türk" veya "Göktürk" adını kullanmaktadır.¹³ "Tu Jue" Türk veya Göktürk ismi Çin tarih kayıtlarında Tang Hanedanı¹⁴ döneminde yazılmış olan "Zhou Shu¹⁵" tarih kayıtlarından itibaren geçmektedir. Türkler'le ilgili kayıtlar, Zhou Shu'dan başka "Bei Shi¹⁶", "Sui Shu¹⁷", "Tong Dian¹⁸", "Jiu Tang Shu¹⁹", "Xin Tang

Shu²⁰”, “Tai Ping Xiang Yu Ji²¹”, “Wen Xian TongK ao²²”, “Si Yi Kao²³”, “Tong Zhi²⁴”, “Bei Guo²⁵” ve “Tang Hui Yao²⁶” adlı tarih kayıtlarında yer almaktadır.²⁷

Çin tarihinde ilk olarak Song²⁸ dönemindeki Çin tarih kayıtlarında Osmanlı Devleti ile ilgili bölümlere rastlanmaktadır. Song tarihinde Osmanlı Devleti’nden “Lu Mei²⁹” olarak bahsedilmekte, Song Hanedanı ardından gelen Yuan³⁰ dönemi tarih kayıtlarında da Osmanlı “Lu Mu³¹” olarak anılmaktadır. Ming tarih kayıtları içerisinde de Osmanlı için “Lu Mi³²” ya da “Lu Mi Guo³³” isimleri geçmektedir. Bu isimlerin tamamı “Rum” veya “Roma” isminin Çince sesler kullanılarak yazılmış halleridir.³⁴ Son olarak 7. yüzyılda Tang Hanedanı döneminde Türkler’den “Tu Jue” olarak bahsedilmesinin ardından yaklaşık bin yıl sonra Osmanlı Devleti’ni, Hunlar ve Göktürkler’in devamı ve Türk İmparatorluğu olarak düşünen, Çin tarih kayıtlarındaki en eski isimleri olan “Tu Jue” ile tanımlayan ilk Çinli düşünür ve devlet adamı Kang You Wei olmuştur. Bu bakımdan Kang’ın Osmanlı Devleti’ne ve tarihimize bakışı son derece önemlidir.

19. yüzyıl sonundan itibaren Çince’de Osmanlı İmparatorluğu için “Tu Er Qi³⁵” ismi kabul görmeye başlamıştır ve günümüzde de Türkiye için aynı isim kullanılmaktadır. 1849’da yayınlanan ve Çin tarihinin o güne kadar yazılmış en kapsamlı dünya coğrafyası kitabı olan “Ying Huan Zhi Lue³⁶” içinde Osmanlı Devleti için “Tu Er Qi” ismi kullanılmış ve dönemin Osmanlı Devleti’nin sınırlarını gösteren ayrıntılı haritalar eser içinde gösterilmiştir. Eserde Osmanlı için “Tu Er Qi” ismi dışında on farklı isim daha bulunduğu belirtilmiştir.³⁷ Kang’ın Osmanlı Devleti’ne Tangd öneminde Çinliler’in Göktürkler için kullandıkları “Tu Jue” ismini uygun görmüş olması bir tesadüf değildir. Kang, Osmanlılar’ı Göktürkler’in bir devamı olarak görmekte ve bu tarihsel sürekliliğin altını çizmektedir. Kang You Wei 1898’de yazdığı ve Çin imparatoruna sunduğu “Türkler’in (Osmanlı’nın) Zayıflaması³⁸” adlı yazısında dönemin Osmanlı Devleti ile ilgili önemli saptamalarda bulunmaktadır. Kang, söz konusu yazıyı yazdığı sırada henüz Osmanlı Devleti’ne seyahatini gerçekleştirmemiştir ancak Osmanlı ve Osmanlı’da yaşanan reform hareketleri ile ilgili çok ayrıntılı bilgilere sahiptir.

Kang’ın 1908’de Osmanlı’ya gelerek kaleme aldığı “Türk Seyahatnâmesi” 1913 yılında Bu Ren³⁹ dergisinin birinci cildinde yayınlanmıştır. Birinci cilt içerisinde Osmanlı İstanbul’unda çekilmiş ve Kang’ın el yazısıyla üzerinde notlar bulunan fotoğraflar da yer almaktadır. Kang seyahatnâmesinde II. Meşrutiyet’in ilan edilişinden üç gün sonra vardığı İstanbul’u ve yaşanan olayları ayrıntılı şekilde anlatmaktadır⁴⁰. Kang İstanbul’u anlatırken birkaç farklı isim kullanmaktadır. İstanbul’un tamamı için Konstantinapol ismini kullanırken, tarihi yarımadaının bulunduğu bölge için ise İstanbul (Shi Dan Pu) ismini kullanmaktadır. Ayrıca metnin çeşitli yerlerinde İstanbul için “Türk başkenti” demektedir. Kang, seyahatnâmede tarih hatası da yapmıştır. Örneğin İstanbul’un Fethi için verdiği tarih 1476’dır. Birçok yer ve kişi ismi Çince sesler ile yazılmıştır. Metin içerisinde bu isimlerin tamamının Çinceleri dipnotlarda verilmiştir. İsimlerin Çince karakterlerle yazılmış olanlarının büyük kısmı anlaşılabilir ancak bazılarının tam olarak ne oldukları anlaşılamamaktadır. Bu tarihi Çince metinlerin çeviri ve incelenmesinde sıklıkla karşılaşılan bir sorundur. “Türkler’in Zayıflaması” ve “Türk Seyahatnâmesi Önsöz” ve “Fotoğraf ve resimler” kısımlarının orijinal metin, fotoğraf ve resimleri “Bu Ren” dergisinden, “Türk Seyahatnâmesi”nin orijinal metni ise 1995 yılında Shang Hai Halk Yayınevi tarafından tıpkıbasımı yapılan “Kang You Wei’in Seyahatnâmeleri”⁴¹ isimli eserden alınmıştır.

Bu çalışmada Kang You Wei'in İstanbul izlenimlerini aktardığı “Türk Seyahatnâmesi” dışında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı “Türk Seyahatnâmesi Önsözü” ve “Türklerin Zayıflaması” adlı yazıları da bulunmaktadır. Seyahatnâme içerisinde kullanılan bazı bilgilerde hatalar bulunmaktadır. Zaten Kang kendisi de seyahatnâmenin sonunda bir yabancı olarak vereceği bilgilerin bir sınırı olduğunu belirtmiştir. Seyahatnâmenin bir diğer özelliği de Kang'ın Osmanlı kişi, kurum ve kuruluşlarını Çin'deki muadillerine göre yazmış olmasıdır. Kişi, unvan, kurum, kuruluş ve yer isimlerinden Türkçe veya yabancı dilde karşılıkları bulunanlar metnin içerisinde karşılıkları ve dipnotlarda Çince ile verilmiştir. Tam karşılıkları olmayan veya bilinmeyenler ise Çince (Pinyin) okunuşları veya Türkçe karşılıkları ile ifade edilmiştir. Kang'ın seyahatnâmesi bize son dönem Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ilginç bilgiler ve tespitler sunmaktadır. Kang'ın eseri Osmanlı ile benzer bir kaderi paylaşan Çin'den gelen önemli bir şahsiyetin Osmanlı'ya bakış açısını ortaya koymakta ve Osmanlı'nın son döneminde Çin'den nasıl görüldüğü ve algılandığını yansıtmaktadır.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen Okan Üniversitesi'nden değerli hocam Song Chun Ju'ye ve Zhang Yuan'e, Prof. Dr. Hasan Ünal'a, Doç. Dr. Yunus Özger'e ve eşim Ayşe Gül Fidan'a teşekkür ederim.

Giray FİDAN
Nisan-2013

- 1 GuangXu reformları hayata geçirmek istediği sırada 27 yaşındadır.
- 2 Butcher, Borton (1928), “TheEmperor’sAttemptto Reform the Chinese Government in the Summer of 1898”, PoliticalScience Quarterly, Vol. 43, No: 4, sayfa551 – 552.
- 3 100 days reform, bakınız: Luke, Kwong, S.K. (2000), “ChinesePolitics at the Crossroads: Reflections on the Hundred Days Reform of 1898”, Modern Asian Studies, Vol. 34 , No: 3, sayfa 663 – 695.
- 4 戊戌变法, 1898 yılının klasik Çin takviminde verilerin isim Wu Xu’dur. Bu sebeple Wu Xu Reformları olarak adlandırılmıştır.
- 5 慈禧, 1835 – 1908 yılları arasında yaşamış Çin’in son hanedanı Qing – Mançu Hanedanının imparatoriçesi.
- 6 X. L. Woo (2000), Empress Dowager CiXi: China’s Last Dynasty and the Long Reign of a Formidable Concubine, Algora Publishing New York, Sayfa 204 – 206.
- 7 梁启超, 1873 – 1929 yılları arasında yaşamış Çinli düşünür, gazeteci ve reformcu.
- 8 Hsiao Kung-ch’uan (1975), A Modern China and a New World: K’ang Yu-Wei, Reformerand Utopian, University of Washington Press, sayfa 105.
- 9 大同, Büyük Birlik, bakınız: Thompson, Laurence G. (1958) The One World Philosophy of K’ang YuWei, George Allen&Unwin Ltd.
- 10 Collinson, Diana (1999), Fifty Key Eastern Thinkers, Routledge, London, sayfa 297 – 299.
- 11 戴东阳 (2000), “戊戌变法时期康有为的土耳其观与其联英策”, 史学月刊, sayfa 146 .
- 12 突厥
- 13 戴东阳 (2000), “康有为突厥游记稿刊本的差异及其成因”, 近代史研究, 第2期; sayfa 224
- 14 Tang Hanedanı 唐朝, 618 – 907 yılları arasında Çin’i hâkimiyeti altına almış olan Hanedan.
- 15 周书
- 16 北史
- 17 隋书
- 18 通典
- 19 旧唐书
- 20 新唐书
- 21 太平寰宇记

[22](#) 文献通考

[23](#) 四裔考

[24](#) 通志

[25](#) 北国

[26](#) 唐会要

[27](#) 薛宗正 (1992), 突厥史, 中国社会科学出版社, 北京; sayfa 1- 2.

[28](#) Song Hanedanı 宋朝, 960 – 1279 yılları arasında Çin’i hâkimiyeti altına almış olan Hanedan.

[29](#) 卢眉

[30](#) Yuan Hanedanı 元朝, 1271 – 1368 yılları arasında Çin’i hâkimiyeti altına alan Moğol kökenli hanedan.

[31](#) 卢目

[32](#) 鲁密

[33](#) 鲁密国

[34](#) 马建春 (2007), “明嘉靖,万历朝鲁密铙的传入, 制造及使用”, 回族研究, vol. 68, no. 4, sayfa 70.

[35](#) 土耳其

[36](#) 瀛寰志略

[37](#) 徐继愈 (1848), 瀛寰志略,台湾华文书局,台湾, sayfa 447. Kitap içerisinde Osmanlı veya Türkiye için “Tu Er Qi ” isminden başka on isim daha bulunmaktadır. Bunlar: “Tu Er Ji” “土耳其”, “Tu Er Ji Ya” ” 土耳其亚”, “Du Er Ji” “都耳基”, “Duo Er Qi” ”多而其”, “Du Lu Ji” “都鲁基”, “Te Er Ji” “特而济”, “Du Er Ge” “杜而格”, “Kong Ge Er” “控葛而”, “Ge DuoMa Nuo” “格多马诺” ve “A Duo Man” “阿多曼”dır.

[38](#) 进呈突厥消弱记序

[39](#) 不忍杂志.

[40](#) Kang İstanbul’a 27 Temmuz 1908’de varmıştır, II. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908’de ilan edilmiştir.

[41](#) 康有为(Kang You Wei) (1995), 康有为遗稿, 列国游记(Kang You Wei’in El Yazıları, Seyahatnameler) 上海人民出版社 (ShangHai Halk Yayınevi).

Türkler'in Zayıflaması (İmparatora Sunulan Rapor)⁴²

1898 yılı Haziran – Temmuz ayı ⁴³

Bildiğim kadarıyla bir hastalığın ağır olup olmadığını anlamak için doktora gitmek gerekir, (bunun gibi) elinde ayna varsa ancak güzel veya çirkin olduğunu anlarsın. Günümüzdeki olaylara bakmak tarihe bakmaktan, anlamaktan daha önemlidir, bize uzak örneklerle kendimizi karşılaştırmaktansa bize yakın örnekler ile karşılaştırmak daha iyidir. Bu sebeple, hastalığı anlamak için hastalığı iyice araştırmak gerekir. Ben birçok ülkeye gittim, bizim ile onları karşılaştırdım, (aralarında) bize en yakın olan⁴⁴, bizim için örnek olabilecek en iyi tecrübeye sahip Türkiye'dir. Türkler Hunlar'dan⁴⁵, Yin Hanedanı⁴⁶ ve ChunWei'in⁴⁷ soyundan gelirler, Bizim ile aynı köktendirler. Sui⁴⁸ ve Tang dönemlerinde Kuzey'de (Çin'in Kuzeyinde) Binlerce Li alanı kontrol altına aldılar, Moğollar'dan önce bütün Orta Asya'yı kontrolleri altına aldılar. Qi Dan'lara⁴⁹ yenildikten sonra Batı Göktürk ismini aldılar, Moğollar'ın Timur'u tarafından yenildikten sonra bugünkü Türkiye'ye⁵⁰ geldiler. Doğu Roma'ya saldırdılar ve büyük başkentleri Konstantinapol'a yerleştiler. Bu dönemde büyük bir imparatorluk oldular, kuzeyde Rusya, doğuda Persler (İran), güneyde Afrika, ortada Eski Yunanistan, Avrupa'da Romanya dâhil Karadeniz, Akdeniz, Hind Okyanusu'nda güçlendiler, Eski Roma'nın sınırlarını kontrolleri altına aldılar, Avrupa'nın doğusunun tamamını ele geçirdiler. Ming Hanedanı döneminin ortasında Sultan Süleyman süvarileri ile bütün Avrupa'yı kontrolü altına almıştır. Viyana kapılarına kadar gitmişler ancak birleşik ordular⁵¹ ve yağın yağmur nedeniyle başarıya ulaşamamışlardır yoksa bütün Avrupa'yı yutmalarını kimse durduramazdı. Sonraki 300 yıl boyunca Avrupalılar Türk ismini duyduklarında yüreklerine korku salınmıştır. Ancak bu üç yüz yıl içinde Avrupalılar yeni teknikler geliştirmiş, Kolomb⁵² Amerika Kıtası'nı keşfetmiş, yeni bilgiler elde etmişler, İtalya'nın Rönesans'ının ardından, Protestanlık ortaya çıkmış, Descartes'in⁵³ yeni düşünceleriyle, maddecilik temelli yeni bir sanat ve yeni ürünler ortaya çıkmıştır. Türkler Moğollar'dan elde ettikleri topraklar ve barut ile Avrupa'yı yenmiş ve uzun zaman devam eden feodalitenin ⁵⁴de sonunun gelmesine neden olmuşlar, krallar güçlenmiş, büyük devrimler olmuş ve her ülke anayasasını yapmıştır.

Son birkaç yüzyılda, Avrupa'da siyaset istikrarlı bir hale gelmiştir, yeni yönetim biçimi, yeni bilim ve yeni makineler, eskiden olmayan şeylerdir. Onların demiryolları, trenleri, telgraf ağları, balonları bütün dünyaya yayılmıştır. Avrupalılar'ın bu yeni buluşlarını dünyada kullanmayan bir yer kalmamıştır. Türkler ise sadece güçlerine dayanmaktadırlar, hemen (Avrupalılar'ın) yanbaşında derin bir uykudadırlar, yüzyıllar boyunca bunun farkına varamamışlardır, bu çok tuhaftır! Avrupalılar'ın gelişmelerine paralel olarak orduları da güçlenmiş ve yurt dışına da asker göndermeye başlamışlardır, (Türkler'in) yaşadıkları yerler 3 denizle çevrili çok bereketli topraklardır, ancak burada mücadelelerin sonu gelmemektedir. Avrupalılar buradaki halkları ayaklandırmıştır, Mısır, Yunanistan ve onlarla beraber Romanya ve Sırbistan bağımsız olmuştur, Bulgaristan isyanından sonra, Ruslar bunu bahane ederek ordu göndermiştir, binlerce Kazak⁵⁵ askerini yollamışlar, Ba Da Kan⁵⁶ dağının en üstüne kadar ele geçirmişlerdir, buradan bütün Konstantinapol görülebilmektedir. O

sırada Türk imparatoru ve üst düzey memurlar ülkelerinin sonunun geldiğini düşünmüşlerdir, İngilizler Ruslar'ı durdurmak için, Fransızlar'la, İtalyanlar, Almanlar ve Avusturyalılar'ın ordularıyla Ruslar'ın geri çekilmesini sağlamışlardır. Bu ülkelerin tamamı güçlü ülkelerdir, sonra da bu toprakları paylaşmışlardır, Ruslar Karadeniz'i ve Kafkasya'yı Avusturya Hersek'in iki eyaletini, İngilizler Mezopotamya'yı⁵⁷ almış; Karadağ⁵⁸ bağımsızlığını kazanmıştır, Türkiye küçülmüş bu nedenle geçici bir huzur tesis edilmiştir, ülke bu sırada az kalsın tamamen ortadan kalkmanın eşiğine gelmiştir. O dönemde dahi bir sadrazam olan Midhat Paşa sayesinde anayasa ilan edilmiş, kanunlar yenilenmiş ve yeni bir diplomasi tesis edilmiştir. Ülkesinde güvenliği yeniden tesis etmiştir, halk da memnun olmuştur. Eğer Türk sultanı Midhat Paşa'yı dinlemiş olsaydı, Türkler güçlü ordularının da yardımıyla, bu reformlarla ülkelerini güçlendirebilir, 20 yıl içinde Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya ile aynı noktaya gelebilirdi. Ancak Türk Sultanı Midhat Paşa'yı sürgüne göndermiş, anayasayı askıya almış, eski yönetim tarzına dönmüş ve Türkler karanlığa gömülmüştür. Topraklar ekip biçilmemekten sarı otlarla kaplanmıştır, bizim ülkemizle aynıdır, yollar kirlidir, bizim ülkemizle aynıdır, su tesisatı yoktur, kanalizasyon yoktur, elektrik yoktur, makine yoktur, bizim ülkemizle aynıdır, ülkede çok az demiryolu vardır, telgraf ve ulaşım zayıftır, bizim ülkemizle aynıdır, halk çok eski düşünceleri devam ettirmektedir, dini kitaplardan başka bir şey okumazlar, dünyanın gelişmesinden haberleri yoktur, okullarda dünya ile ilgili bir ders yoktur, kimya, elektrik, ağır sanayi, mühendislik, makine dersleri ve bölümleri yoktur, ticari gemi kaptanlığı yoktur, bu bizim ülkemizin öğrencilerinin Klasik Çince yazılar yazmalarıyla aynıdır, halkın hiçbir hakkı yoktur, meclis yoktur, yerel meclisler yoktur, seçim yoktur, bizim ülkemizle aynıdır, maliye kargaşa içindedir, halk atlar ve inekler gibi çalışır, bizim ülkemizle aynıdır, mahkemeler sık sık kesilir, hapishaneler berbat durumdadır, bizim ülkemizle aynıdır, dış borçları çoktur, bizim ülkemizle aynıdır, İngiliz, Rus, Fransız, Avusturya ve İtalyan büyükelçileri iç işlerine karışmakta gün geçtikçe baskılarını artırmaktadırlar; halk çaresizdir, bizim ülkemizle aynıdır, halk arasında isyanlar çoktur, herkes imparatoru değiştirmek istemektedir. Ama Türk sultanı ve onun eski karanlık yönetim biçimi devam etmektedir fakat o artık Avrupa'nın güçlü ülkelerince kuşatılmıştır, halkın üzerinde rahatça uyumaktadır, işte bu adeta barut fıçısının üzerinde veya kaplanların yanında uyumak gibidir, kaplanın yanında rahatça uyumak ve kaçmaya çalışmamak gibidir durumu! Türkiye yıkılmak istemiyorsa devrimden başka çaresi yoktur, sadece topraklarını küçültmekle kurtulması mümkün değildir!

Kitap der ki: “Kanuna göre ve düzenle yönetilenler, mutlu; Kanuna uymayan ve kaos ile yönetilenler ise mutlaka yok oldu.”⁵⁹ Osmanlı ve Çin de aynı durumdadır, Batı Avrupa uzun zamandır ikisini doğunun “Hasta Adamları” olarak görmektedir, hangisinin önce öleceği belli değildir. Günümüz Çin'i ve Osmanlı'sı her bakımdan aynıdır, Çin'in hastalığı Osmanlı'nın da hastalığıdır. Ben Türkler'in durumunu görünce bizim de aynı tehlikeyle karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. İmparatorumuz reformlar yapmak, anayasa ilan etmek istemektedir, hastalığı ve tedavisini bilmektedir. İşte bu noktada Türkler'le ayrılmaktayız.

Memurunuzun Osmanlı'nın durumunu size bildirmesinin nedeni, bizim de aynı sorunlarla boğuşmamızdır, bu imparatorumuza bir örnek oluşturabilir, yeni politikalar uygulamalı ve bir anayasayı yürürlüğe koymalıyız; böylece hasta ayağa kalkacaktır, (Türkler'in yaptığı hatayı yapmayarak) Türkler'den farklı olabiliriz. Böylece Çin yıkılmaz, halkı köle durumuna düşmez, imparatorumuz hüküm sürmeye devam eder.

Kang You Wei yazmıştır.

進呈突厥削割記序 戊戌五月
臣聞。譬而後知。病之輕重。而後知。貌之妍媸。鑒于遠古。不若鑒于近。今。護于不同。類而異。我者。不若鑒于同。類而如我者。故。蘇援切近。診切脈。絡至要矣。橫覽萬國。與中國至近。形似比擬。同類。最切者。莫如突厥矣。突厥出自匈奴。蓋殷人淳維之後。而吾同種也。昔在隋唐之世。赫然北方數萬里。亘自遼東。發瀚海。至于真海。奄有中亞。自蒙古。前莫比。強焉。及敗逐于契丹。時為西突厥。終敗逐于蒙古。燕帖木兒。走為今突厥。已而攻東羅馬。滅而代之。遷居其君士但丁那部之大都。當是時。突之四域。北據強俄之今。土東破取波斯之全壤。南臣服非洲數萬里之北岸。中撫亞喇伯希臘之舊國。東擴取歐洲之塞維布加利牙羅馬尼亞之勝。環挾其黑海地中海。印度海。輻輳之力。兼有摩西。穆護。希臘。羅馬。文教之舊。輻輳而爭歐。土當明之中。其蘇丹索立曼。陳兵百萬。以壓全歐。玉節金。鐵馬鳴鑼。繼乘所指。指日滅歐。德之維也納城門。不啓。向之標德卑士。京邑瀕危。諸歐列國王侯。聯兵合拒之。幸霖雨泥淖。疫病大起。僅乃得解。否則諸歐咸為吞併矣。自爾。三百

進呈突厥削割記序

(八)

[42](#) 進呈 imparatora sunulan yazılar için kullanılan bir ifadedir.

[43](#) 戊戌五月, geleneksel Çin takviminde bu tarih 19 haziran – 18 temmuz 1898 tarih aralığına denk gelmektedir.

[44](#) 比拟同类

[45](#) 匈奴

[46](#) 殷朝 Shang Hanedanı 商朝olarak da bilinir; M.Ö. 1766 – 1122 yılları arasında Çin’de hüküm sürmüş hanedan.

[47](#) 淳维, M.Ö. 1600 – 1046 yılları arasında Çin’i hâkimiyeti altına alan Xia hanedanının son hükümdarının oğlu. Çin kaynaklarına göre kuzeye giden Chun Wei Hunlar’ın atasıdır.

[48](#) Sui Hanedanı, 581 – 619 tarihleri arasında Çin’i hâkimiyeti altına alan hanedan.

[49](#) Qi Dan 契丹, Kitay ya da Khitan olarak da bilinen 4. yüzyıldan itibaren Çin’in kuzeyine hâkim olan göçebe bir halk.

[50](#) Kang, burada da “Tu Jue” Türk ya da Göktürk ismini kullanmaktadır.

[51](#) Burada kast ettiği Avrupa’dan birleşerek gelen feodal beylerin ordularıdır.

[52](#) 科仑布

[53](#) 苗卡儿

[54](#) Çince’de “Feng Jian” “封建” olarak tanımlanmaktadır. Avrupa’daki feodalite’ye karşılık gelmektedir.

[55](#) 可萨克

[56](#) 巴达坎

[57](#) 毛鲁塌布加利亚

[58](#) 门的内哥

[59](#) Kang, burada kadim Çin kitaplarından olan “Shang Shu” “尚书” içinde geçen bir söze gönderme yapmaktadır. Klasik Çince metinlerde “Shang Shu” yerine sadece “Shu” “书” yani “Kitap” sözcüğü kullanılır.

年。開。諸。歐。同。心。竭。力。奔。命。焉。邊。藩。聞。突。厥。之。聲。咸。心。憤。骨。震。矣。然。而。是。三。百。年。間。適。當。敵。人。新。世。勃。興。科。命。布。則。得。美。洲。漸。乃。覓。得。全。地。以。增。新。識。意。大。利。文。學。復。興。後。新。教。出。而。舊。教。殆。于。是。信。根。笛。卡。兒。創。新。學。講。物。質。而。新。舊。新。器。大。出。矣。突。人。得。大。炮。火。藥。于。蒙。古。而。輸。之。歐。于。是。破。封。建。萬。千。之。侯。壘。而。王。權。咸。廢。揚。不。天。之。革。命。波。而。立。憲。倡。于。各。國。矣。至。近。世。百。年。諸。歐。治。定。功。成。其。新。政。新。法。新。學。新。器。絕。出。前。古。橫。被。全。球。其。汽。船。鐵。路。電。線。汽。球。並。山。齊。奏。絕。地。通。天。歐。人。用。以。藝。括。四。海。席。捲。大。宇。無。有。留。者。而。突。厥。恃。其。強。大。鮮。陣。于。其。比。鄰。閱。數。百。年。渺。若。無。知。不。少。覺。醒。豈。不。異。哉。及。夫。歐。勢。內。膨。兵。力。外。挺。眈。眈。逐。逐。惟。此。地。兼。三。海。三。洲。之。神。泉。狀。壤。始。因。種。爭。教。爭。借。扶。其。民。于。是。埃。及。希。臘。自。立。羅。馬。尼。亞。塞。維。繼。之。及。布。加。利。牙。教。案。之。起。俄。人。藉。口。仗。義。興。師。于。是。可。薩。克。數。十。萬。兵。立。馬。巴。根。岳。之。顛。以。俛。敵。君。士。但。丁。那。部。矣。當。是。時。突。君。臣。當。不。圖。英。人。爲。均。勢。爭。鄰。之。虎。牢。也。乃。連。法。意。德。奧。之。師。勦。俄。退。兵。列。強。乃。分。割。其。要。壤。俄。得。黑。海。高。加。索。奧。得。赫。次。戈。兩。州。英。得。毛。魯。爾。布。加。利。牙。與。門。的。內。哥。均。自。立。自。是。突。遂。偏。安。地。壤。編。小。君。庭。國。幾。

亡。當是時。尙幸賴賢相阿士文之才。立應法變。新政訂外交。令國家危而復安。國民懸而復解。若使突主倚用之。以突之兵強國。大至今二十年。雖齊法德。孰與意可也。然而突之蘇丹。乃迷阿士文廢憲法。復守舊。至于今二十年。全突黑闇。仍數百年之故俗也。聞其國土地。無路與我國同。道路污穢。與我國同。無自來水。火無排洩。無電燈。煤煙無機器。與我國同。全國少鐵路。電線交通不便。與我國同。人民愚昧。爲舊于奉回教經典。外地球大勢。一無所知。學校皆無。世界學無各專門。化光電。重工程。機器學。無商船。駕駛學。與我國味于入股。試姑楷法。同人民無權。國無議院。縣鄉無議局。無選舉。與我國同。其財政困。亂人民苦如牛馬。與我國同。其訟武斷。其獄黑。苦與我國同。其有外國債。過數萬萬。與我國同。英德法奧意六國大使。外監收其財。內干預其政。日迫壓取其利。權國民愁怨。嗟與我國同。于是革命四起。人人思易朝。遂君矣。而突厥蘇丹。以其黑暗守舊之治。法晏然處諸歐洲強殺啓之中。偃然臥國民憤怒革命之上。所謂積薪之上。火未燃。而以爲安。臥群虎之旁。虎未噬。則且酣醉。豈有不危哉。突厥不亡。國則革命殆不遠矣。無可救藥矣。豈

止。削。而已。哉。書曰與治同道，罔不興。與亂同道，罔不亡。中國與突厥乎。西歐久謂爲東方兩病夫矣。其意謂，未知孰爲先死也。今中國之形與突厥同。中國之病亦與突厥同。臣編譯突厥事，竊竊自危。旁皇淚下。竊幸恭逢我皇上神聖英武，維新變法，且決立憲政，有以起病而扶衰焉。惟此獨與突厥異。中國不亡，國民不奴。惟皇上是恃。書曰：一人有慶，兆民賴之。臣謹編譯，上呈聖鑒。臣康有爲序言。

Türk Seyahatnâmesi Önsöz

Bu yöntemle hastalık tedavi edilemez, tedavi edilemeyen bir hastalık yüzünden sinirlenmek ise hastalığı daha da şiddetlendirmekten başka bir işe yaramaz. Bu hastalığı tedavi etmek için kendi kendini ameliyat etmeye kalkmak ya insanı sakatlar ya öldürür. Ülkede kargaşa yaratan insanlar, siyasetten anlamazlar ve ülkeyi yönetmeyi öğrenmeye çalışmazlar, onlar sadece sanki ellerine neşter alıp kendilerini yaralar gibi bağırır çağırır ve ülke böyle kurtulmaz derler. Böyle bir yol seçilirse mutlaka insan kendi ülkesine zarar vermiş olur. 1908 yılının Temmuz ayında⁶⁰ Türk ülkesini gezdim, onların anayasasının ilanına denk geldim, bütün ülke bunu kutlamaktaydı, bu Jön Türkler'in bir başarısıdır, Türklere sordum ve onların Fransa'dan örnek aldıklarını öğrendim. Türklere tekrar sordum: "Anayasayı neden istiyorsunuz ne beklentiniz var?" Onlar eski yönetimi yok edip hepimiz eşit ve özgür olmak istiyoruz dediler. Ben onlara dedim ki "her ülkenin anayasası ancak kanun ile yönetim fikriyle başarılı olabilir"⁶¹. En üstten en alta herkes kanunla yönetilmelidir, bu kanunların tamamen ortadan kalkması herkesin tamamen eşit ve özgür olması demek değildir. Ben bunu onlara söyleyince hiçbiri beni ciddiye alıp dinlemedi. Türkiye'deki Alman büyükelçisi Sun Jun Bao Qi⁶² bana Türkler'e nasıl baktığını sordu, ona dedim ki; Türkiye'nin düzelmesi çok zordur, bu ülke yıkılacaktır. Eşitlik ve özgürlük Fransız devrimi sırasında hastalığı tedavi eden ilacın adıydı, çok kısa bir süre için içip herkesin mutlu olması içindi, bu sadece bir süre devam edebilirdi. Burada hastalık çok ilerlemiştir bunun kolayca düzelmesi zordur. Bu eski yönetimin birkaç bin yıllık tarihi vardır, bu yönetim şekli artık bir tür alışkanlığa dönüşmüştür, ülkenin kaderi ise kanunlara bağlıdır. Bunun kötü tarafları olsa da yavaş yavaş bu hastalıktan kurtulabilirler. Eğer bir anda eski yönetimden vazgeçilirse, insanların alışkanlıkları ve gerçek durum dengeli olmaz. Jön Türkler Fransa'da yaşamışlardır, her gün devrim ve eşitlik diyerek ülkenin yıkılmasına sebep olmaktadır, onların yönetime bakışları içinde siyaset ve maliye gibi konular bulunmamaktadır. Ayrıca her gün Avrupa'nın güzel ve iyi taraflarını konuşmakta ancak Avrupa'yı derinlemesine bilmemekte ve incelememektedirler. Asker ile padişahı tehdit etmişler ve padişahın yetkilerini almışlardır ve eski kanunların hepsini yürürlükten kaldırmışlardır, bir anda 200'den fazla kanunu değiştirmişlerdir. Bu insanı çok mutlu eden bir iştir. Ancak eski sistem ortadan kaldırılmış fakat yeni sistem de olgunlaşmamıştır.⁶³ Amerika ve Avrupa çok başarılı reformlar yapmıştır, Türkler bunu bir anda yapamazlar. O nedenle Türkler ne yapacaklarını bilmemektedir. Sokaklarda bağırıp çağırmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Türkiye'den ayrıldıktan birkaç ay sonra sultanın tahttan indirileceğini duydum, Jön Türkler'in üzerindeki baskı da eski sultanın dönemindekinden daha fazlaymış. Türkiye'de büyük karışıklık yaşanmaktadır, halk bir felaket yaşamaktadır. Halk bu durumdan hiç memnun değildir. Ancak eski düzene dönmek (de) mümkün değildir. Yeni düzen de henüz oturmamıştır. Durmaksızın birbirleriyle tartışmakta ve düşmanları da gün geçtikçe artmaktadır. Böyle giderse yıkım kaçınılmazdır. Bizim ülkemizin yönetimi ve alışkanlıkları (adetleri) burasıyla aynıdır. İki halkın düşünce biçimleri de birbiriyle aynıdır. O sebeple korkarım bizim ülkemizin gelecekte yapacağı reformlar da Türkler'in reformları gibi olacaktır. Eğer bir ülkede her gün karmaşa olursa yıkılması kaçınılmazdır.

[60](#) 戊申七月

[61](#) 以法治国

[62](#) 孙君宝琦

[63](#) 青黄不接

[64](#) 光绪三十四年戊申十二月, Geleneksel Çin takviminde Aralık ayı 23.12.1908 – 21.01.1909 tarihleri arasını kapsamaktadır.

突厥游記序

竊。家。不。能。醫。方。佳。憤。激。于。病。劇。而。妄。用。刀。割。未。有。不。傷。死。亂。國。之。人。不。學。治。術。徒。憤。激。于。舊。弊。而。妄。行。革。變。未。有。不。危。亡。其。國。者。也。戊。申。七。月。吾。遊。突。厥。適。遇。其。立。憲。之。嘉。會。舉。國。懽。呼。想。望。青。年。黨。之。豐。功。吾。聞。其。國。人。所。學。皆。法。國。學。也。吾。聞。其。國。人。立。憲。之。所。期。則。盡。去。舊。制。之。紀。綱。風。俗。而。舉。國。不。等。自。由。也。吾。嘗。以。各。國。立。憲。不。過。以。法。治。國。上。下。同。受。治。于。法。律。而。已。非。蕩。然。無。紀。綱。可。人。人。平。等。自。由。也。則。噫。以。舉。誰。何。而。不。然。之。吾。去。突。厥。德。使。孫。君。寶。琦。問。我。以。突。厥。吾。嘗。之。曰。突。厥。將。危。亂。且。亡。矣。夫。平。等。自。由。乃。法。國。革。命。時。救。病。之。藥。名。只。可。飲。于。一。時。以。快。人。心。而。則。積。微。不。可。以。爲。朝。夕。之。憂。矣。也。舊。制。行。之。數。千。年。宜。人。心。國。命。所。寄。紀。綱。法。度。雖。有。積。弊。只。可。去。其。以。漸。行。之。如。畫。去。之。人。心。國。命。無。所。寄。則。滔。然。而。大。亂。耳。而。青。年。黨。之。徒。久。遊。法。國。日。事。破。壞。徒。口。耳。革。命。之。名。而。未。嘗。從。事。政。治。理。財。之。學。徒。競。效。歐。美。之。俗。而。未。細。審。歷。史。風。俗。之。宜。一。旦。以。兵。脅。其。君。而。收。其。權。乃。舉。舊。制。之。法。律。道。揆。盡。棄。之。一。朝。而。易。二。百。餘。條。非。不。大。快。也。然。而。青。黃。不。接。之。

時歐美之實效。非突人所能瞻受也。于是國人不知所以措手。足惟亂舞。僥倖而已。吾既去突數月。而聞將廢其君。青年黨益事壓制。尙甚于君主專制之時。突以大亂無寧生民。繪展國人。既厭惡之。而舊制不可得復。新政又不能施。諸々爭亂。召敵仇。不急。只有待亡而已。吾國政俗。既類突人。民程度亦類之。吾甚恐吾國他日之變。亦與突厥同轍。則與亂同道。未有不亡也。嗟夫。光緒三十四年戊申十二月庚有爲序。

Türk Seyahatnâmesi

Ayın 27'sinde saat 12'de Türk başkentine ulaştım, bilmiyorum benim dışımda kaç Çinli Karadeniz'i geçmiştir?⁶⁵

Romanya'dan gemiye bindim, 1908 yılının Temmuz ayının⁶⁶ 27. gününün şafağından itibaren, gemiden Karadeniz'e baktığımda göz alabildiğince berrak ve pürüzsüz olarak bütün denizi görebiliyordum, menekşe renkli büyük dalgalar hızla hareket ediyordu, yavaş yavaş dağların zirvelerini görüyordum, (o halde) çok düşünmemek gerek. Dong Po Qi Shan Şiiri⁶⁷ şöyledir: Dağlar var kırmızı topraktan tepeleri çıplaktır.⁶⁸ Bir zaman (ilerledikten) sonra, yavaş yavaş Türk başkentine⁶⁹ yaklaştık, düz tepelere doğru aheste aheste, yamaçlarda taş evleriyle köyler, kuru ve zayıf dağlar, (burası) Avrupa'dan çok farklıdır (ve ben de) geldim görmeye Türkler'in çöküşünü.

Temmuzun 27'sinde Karadeniz'de şafak aydınlık sonsuz mavilikte, adeta bir aynaya benzer (bu manzara) kim düzleştirmiştir bu manzarayı. Artık menekşe dalgalar görünmüyor, adeta (yatarken) kafayı yastığa koyar gibi sakince ilerliyorduk. Uzakta Akdeniz'e geçiş ve derin sular. Küçük dağlar gibi ötede savaş gemileri. Ben barış ve huzur içinde geldim ve ne mutlu görmek (burada) bir kargaşa olmadığını. Yükselen Güneş (ışıklarıyla) ısıtarak (etrafı) yükseliyor, altın(dan) parlak bir ağı yansıtıyor. Bu büyük topraklara sahip ülkeyi gördüğüm için içimden şarkı söylemek geliyor. İmparator Konstantin⁷⁰ zamanında altın kılıç⁷¹ kullanırdı. İki denize hâkim oldu, burasını kendi evi yaptı, uzaklarda tepesi çıplak dağlara bakınca, yıkılmış gibi uzanan dağ, Türkler'in güçlü olduğu eski zamanlardan sonra, bugün ise artık gerilemekteler. Dalgalar büyük bir güçle dövüyor (tekneyi), kuzey kıyısında birçok Rus gemisi bulunuyordu. Boğazdan aç gözlü şekilde çıkan, İngiliz Fransız çapaları.⁷² Doğu denizine doğru (öfkeyle) çıkarken, (yaraları sarılan) bir felaket ile karşı karşıya kaldım. Karadeniz çok az insanın geldiği bir yerdir, ancak dinlemek isteyen birisi olursa müziğini ona dinletir. Kim gelir burada şiir söyler, (bence) önce biz Çinliler söyleriz.⁷³

11 buçukta, Konstantinapol'a⁷⁴ yaklaşıyorduk, deniz kenarındaki tepeler yeşilleşmeye başlıyordu, her yerde insanlar vardı, bu yerin adı Yeni Maha'dır⁷⁵, başkentten 7 mil⁷⁶ uzaklıktadır, burada Avrupa tarzı evler vardır, beyaz pencereci 3-4 katlı, İngiliz, Alman, Hollanda elçilerinin yazlık villaları da buradadır. Karadeniz'e karşı, deniz kenarında, bu evler birbirlerine yakındırlar.

Boğaza girişin olduğu bölüme çok uzak olmayan bir yerde, Avrupa ve Asya birbirleriyle bulaşmaktadır, iki kıyının birbirine yakın olduğu yerde eski şehrin surları denizle birleşir. Avrupa kıyısı yuvarlaktır, burçları iyi durumdadır, yükseklerinde bulutlar vardır, Asya kıyısı yıkık vaziyettedir, sadece çevre duvar ayaktaadır, elle yapıldığı anlaşılan bu kiremit yapı Muhammed⁷⁷ tarafından yıkılmış bir Yunan Kilisesi⁷⁸ üzerine yaptırılmıştır. Buradan iki kıyının mesafesi onlarca Li'dir⁷⁹, Tıpkı Jiang Hu⁸⁰ gibi. Evler o kadar çoktur ki dağın üstünü kaplamışlardır, buharlı gemilerin yelkeniyle deniz birbirini tamamlar, manzara çok güzeldir, Chang Jiang⁸¹'in Wu Chang'ına⁸², Han Kou Huang He Bina'sının⁸³ önüne, Qing Chuan Konağı'nın⁸⁴ dışına benzer. İç bölgelerde böyle güzel manzaralar bulunmaz. Burası iki denizi de kontrol eder, coğrafyası çok büyük ve güçlüdür, kış ve yazları mülayim bir iklimi vardır, gerçekten söylenebilir ki büyük bir coğrafyanın başkenti olmak için birinci sıradadır. Konstantin⁸⁵ bu yeni başkenti kurarken, gerçekten de çok bilgece (bilerek) hareket

etmiştir. Avrupa ve Asya'yı kontrol eden merkezi bir başkent yapmıştır, Roma bile burasıyla karşılaştırılmaz, bugünkü Paris⁸⁶, Londra⁸⁷, Viyana⁸⁸, Berlin⁸⁹ buranın yanından bile geçemez! (Bu kentin kurulması) Yakın dönem Ruslar'ın Peter'inin⁹⁰ Saint Petersburg'u⁹¹ kurması gibidir ancak orası burası ile yarışamaz. İki denizin birleştiği yeri merkez haline getiren (bu yer), iki kıtanın topraklarını da kontrol etmektedir, burası eşsiz bir başkenttir. Çin, Hindistan, İran'da İstanbul kadar güzel ve eşsiz bir yer bulunamaz. Böyle güzel bir yer, Türkler'in elindedir, Ne yazık!⁹²Napolyon⁹³, Bismarck⁹⁴ kuzeye sefer düzenlemiş ve Ruslar'ı yenilgiye uğratmıştır, güneye donanma göndermiş İtalya⁹⁵, Avusturya⁹⁶ ve İspanya'ya⁹⁷ rahatsızlık vermişler, Cebelitarık⁹⁸, Mısır'ın deniz kenarı, doğuda İran⁹⁹'a kadar etkilerini genişletmişlerdir, Avrupa'yı bir araya getirmek, bu kadar zor mudur? Ne yazık ki bu sırada Türkler rahat içerisinde suskundular.

Başkent dağlar (kara) ve denizleri kontrol eden stratejik ve ulaşılması zor bir yerdedir, ayrıca oldukça büyüktür, eşsiz bir yerdir, dağların ardından doğan nehir denizin yakınından geçer, birçok tepe vardır, derin sular gibidir, dallar ve yapraklar kat kat bambular (gibi), Yang Zhou'nun¹⁰⁰ Shu Dağı'na¹⁰¹ benzer. Ancak oranın manzarası burası kadar güzel değildir. Konstantin bu yere gelip, surları inşa ettirmeye başladığında, deniz boyunca 10 Li'den fazla kazdırdı, bu yüksek duvara hayranlıkla baktı, bu surlar adeta dağlar gibiydi, dağlara yaslanmış (güçlü) yapıları, Miladi 1476 yılında, Türkler başkente girmişler ve zarar vermişlerdir, bugün görünen kısmı ise ayakta kalanlardır. (Bunlar) 2 bin yıllık eserlerdir, hükümdarın (eserlerinin) yadigârları, her yerde görkemli şekilde görünmektedir. Çin Seddi'nin¹⁰² dışında, Chang An¹⁰³, Luo Yang¹⁰⁴ çoktan harabeye dönmüştür, bugünkü Nan Jing¹⁰⁵ ve Bei Jing¹⁰⁶ (burası ile) karşılaştırılınca çocuk denecek kadar yenidir, Nan Jing buraya (bazı yönleriyle) daha çok benzemektedir, ancak (buranın) ihtişamı ve güzelliği ile karşılaştırılmaz. Pers başkenti Moğollar'ca¹⁰⁷ harabeye çevrilmiştir, Hindistan'ın tamamını gezdim dolaştım, Sravasti¹⁰⁸ (burası ile) karşılaştırılmaz, bu durumda şehir olarak, burası ihtişamlı ve tacın süslemesi¹⁰⁹ gibi bir yerdir. Kahramanların yaptığı işler insanı hayrete düşürür, Konstantin 2 bin yıl önce, (işte) bu işleri başarmıştır. Ben bütün şehri (at üstünde) dolaştım, bu harabelere ve taşlara¹¹⁰ dokundum, bunlar hayret vericidir!

Ana kapının bulunduğu yapıya gelindiğinde, aşağı doğru bakılınca dağlar ve deniz manzarası görülür, (işte) bu tepe İstanbul'un¹¹¹ en yüksek yeridir, çünkü burada saray bulunmaktadır. Sol kısım tepeden biraz aşağıdadır (böylece) (saray) kuşatmalardan korunur, buranın ön kısmı da aynı şekildedir, tamamı 10 Li'dir, (sarayın) tamamı köşkler¹¹² ile doludur. Dışarıdan 4 ada ile muhkemdir. Buranın güzelliğini ifade etmek mümkün değildir, burası Avrupalılar için bir sayfiye yeridir¹¹³, yan yana bahçeler bulunur, günümüzde artık tren¹¹⁴ vardır, gelecek de onlar (motorlu araçlar) daha çok olacaktır (zafer kazanacaklardır), bu gerçekten inanılmazdır. Buranın da uzağında (burayı) çevreleyen 3 ada bulunur, Türkler eskiden buraya mahkûmları ve mahkûm edilecek şehzâdeleri götürürlermiş¹¹⁵, (şimdi) burada binlerce köpek vardır. (eski) Başkent büyüktür, 100 Li alana yayılmıştır, sıradan insanlar¹¹⁶ da bu şehirde yaşamıştır, nüfusu 1 milyondur¹¹⁷, başkent yakınlarında köyler¹¹⁸ bulunur, bugün bunlar artık birbirleriyle birleşmişlerdir, ancak buranın büyüklüğüne bakınca, bence nüfus 1 milyondan fazla olmalıdır.¹¹⁹ Bahçeler ve köşkerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. 100 Li'den fazla alan boyunca birleşmişlerdir, sanki gelecekte bir zamanda adalarla birleşecek gibi durmaktadırlar, 200 Li sonra deniz ve dağlar birleşmektedir, (burası) çok büyük bir yerdir, buradan daha iyi bir yer

bulunamaz. Bugün Berlin¹²⁰ yeni başkent olarak 25 kilometrekarelik¹²¹ bir alanı kapsamaktadır, Londra¹²² ile rekabet halindedir, Paris'in¹²³ etrafı dağlarla çevrilidir, geniş güzel ve bereketli bir yerdir, (bu şehirler) Konstantinapol ile karşılaştırılırsa; (Konstantinapol) deniz ve dağları kontrol etmektedir, manzarası çok zengindir, oralarla burayı karşılaştırmak cennet ile dünyayı karşılaştırmak gibidir. (Ancak) Türk başkenti kadar kötü durumda olan, Avrupa'da başka bir yer de yoktur. İnsanlar gece ve gündüz temizlik yapmaktadırlar, hepsi (çöplerini) kapı dışına ve yollara atmaktadırlar, bu da kirliliğin nedenlerinden biridir. Türk başkentinin insanların tamamı köpek beslemektedir, bunlardan fazlası ise sokaklarda yaşayan başıboş köpeklerdir, bunlar insanlara ait değildir ve sokaklarda yaşamaktadır, devlet (bunları) öldürmeyi yasaklamıştır, (yoldan) bir araba geçtiğinde, köpekler yolu kapatacak şekilde yatarlar, (arabalar) ise yoldan çıkarak onları rahatsız etmeden geçerler, gerçekten çok zahmetlidir. Bu köpeklerin hiçbir işleri yoktur, bütün gün tembel tembel yatarlar, halkın sokağa attığı çöplerle beslenirler, bu çöpler etrafı da kirletir, bu kirliliğin ikinci nedenidir. Fakirlerin çoğu yalınayak, üstleri başları yırtık pırtıktır, hasta olan bazıları da yürüyerek dilenirler, yollarda oturur ve yatarlar, iyi bir görüntü değildir, bu da kirliliğin üçüncü nedenidir. Evlerin önemli bir bölümü eskidir, uzun zaman boyanmamıştır, yıkık dökük olsa da tamir edilmemiştir, tahtaları ayrılmakta çatılardaki kiremitler uçmaktadır, bu kirliliğin dördüncü nedenidir. Yollar taşlarla yapılır, zaman geçtikçe bunlar (yerlerinden oynar) ve yollar düzlüğünü kaybeder, birçok çukurlar oluşur. Taş olmayan yollarda ise, yağmursuz açık günlerde kalkan tozlar insanın gözlerini kör eder, yağmur yağınca her yer çamur olur. Hatta öyle ki, kanalizasyon üstünde bulunan kiremitler kırıldığında, çok kötü bir koku yayılmaktadır, bu da kirliliğin beşinci sebebidir. Bu yere geldiğimde, burnumu kapatarak geziyorum, (bu durumdan) utanıyorum, (çünkü) buranın 10 yıl öncesinin Pekin'inden bir farkı yoktur.¹²⁴ Dar sokaklarda bulunan dükkânlarda, çalışanlar ve her çeşit mal bulunur, bu Çin'e benzemektedir ancak Çin'de sokaklarda köpek bulunmaz. Elbette Avrupa ve Amerikalılar'ın benim ülkemle İran'ı, Türkiye'yi karşılaştırmalarında bir hata yoktur, (hepsinin) kötü yönetim sistemleri vardır. Bu kadim medeniyet ve ülkelerin siyasetleri köhnemiştir, gerçekten kopmuşlardır¹²⁵ (bu nedenle) farklı olmaları da beklenemezdi! Ben İran'a gitmedim, fakat oranın da farklı olmadığını tahmin ediyorum. Duyduğuma göre Türk başkentinde yaşayan insanlar 3 Pi Ya Shi Da¹²⁶ (para) yol yapımı için vergi ödemekteler, bu gerçekten az bir miktar değildir. Bu Pekin'in yıllık yol yapım ve onarım gideri olan 600 binden farklı değildir, bu paraların hepsi memurlarca yenmektedir¹²⁷, bu da daha önce anlattıklarımızla aynıdır. Türk başkentinde belediye başkanı¹²⁸ yoktur, burada yerel yönetimler (kendi kendini yönetme) yoktur¹²⁹, Pekin'de olduğu gibi yönetim bürokratların¹³⁰ elindedir (ve) bu bürokratlar ellerindeki gücü istediği gibi kullanmakta, halkın herhangi bir icraat için açıklama isteme hakkı bulunmamaktadır. Sadece yerel yönetimler olursa ve halk kendi belediye başkanını seçebilirse yolsuzluklar biter; belediye başkanı da tek başına olmayacaktır, her gün denetlenecektir. Kendini seçen halkını yönetmek aynen kendi evini yönetmek gibi olacaktır, her yıl toplantılar yapılacaktır. Böylece yönetim kendiliğinden düzelecektir. Memurlar halktan tamamen kopuk yaşamaktadır, halk ile ilgilenmezler, adeta halkı görmemezlikten gelirler, böylece memurlara başvurular ve günlük işleri azalır, gün geçtikçe daha da tembelleşirler, hem çalışmazlar hem de yolsuzluk yaparlar! Bu şartlar altında da başka bir şey zaten beklenemez. Bu sebeple eğer onlara yetki verilirse, padişah çok iyi olsa da ülke iyi yönetilemez, sadece bir kişinin istemesiyle işler başarılamaz, Bu sebeple Türkiye'nin¹³¹ ve bizim ülkemizin yozlaşması ve başkaları tarafından küçük görülmesi yönetimin iyi

olmamasından kaynaklanmaktadır, başka bir sebebi yoktur.

Türkler'in ülkesi Avrupa'dan, Almanya'dan ve Fransa'dan tren ile 2 günden az bir uzaklıkta, Avusturya ile sınırları ise birkaç yüz Li mesafededir. Son 200 yılda Avrupa'da bulunan ülkeler aniden çok hızlı bir ilerleme kaydettiler, güçlü bir medeniyet oluşturdular. Doğumuzdaki ülkeler ise¹³² buradan 10 bin Li uzaktadır, orada da (Avrupa gibi) bu değişimler duyulmuş; onlar da değişimlere ayak uydurmak istemişlerdir. Türkler (Avrupa'ya) komşu olsalar da, adeta horlayarak uyumaktadırlar, hareketsizce ölümü bekler gibilerdir, biz kesinlikle değişmeyiz (demektedirler), bu çok tuhaf bir olay değil midir?¹³³İslamiyet tarafından baskı altında oldukları söylenebilir, ancak bu kadar da etkisi olmuş olamaz herhalde!¹³⁴

Son yıllarda, (özellikle) Bulgaristan¹³⁵ savaşından sonra, Türkler'in büyük bir değişim yapması kaçınılmazdı. Benim gördüklerim ve izlediklerimden çıkardığım; ülkenin yönetimi, söz gelimi askeri sistemi, ceza sistemi, okullar, polisler, giyim kuşam, kullanılan ev eşyaları, neredeyse Türkler'in tamamının Avrupa'dan bir farkları kalmamıştır.

Türkler ağızlarını açınca hep güçlü orduları ile övünürler, (ordunun) askeri eğitimini Almanlar'dan almışlardır, (ordularında) barış zamanında 400 bin, savaş zamanında 1 milyon 200 bin asker vardır, profesyonel¹³⁶ asker sayısı 800 bindir. Aralarında Makedonya Eyaleti'nden¹³⁷ askerlerin sayısı 150 bindir, çok iyi askerlerdir, (ordudaki) Araplar¹³⁸ da çok dayanıklıdır, bugün anayasanın ilanını isteyenlerin büyük bölümü de askerlerdir. Türkler'in kara ordusu çok meşhurdur, benim gördüğüm (kadarıyla) çok ciddiye alınamaz, komutanlar ise kesinlikle cefakâr ve dayanıklıdır.

Türkler'in kanunları da değişmiştir, (eskiden) memurlar halka istedikleri gibi davranabiliyorlardı, bugün ise kanunlara uymak zorundadırlar, artık avukatlar¹³⁹ da mahkemelerde bulunmaktadır. Ben bir mahkeme salonuna gittim, 4 hâkim (kadın) yukarıda oturur, avukatlar (salonda) kuzeyde oturmaktadır, sanıkların oturmasına izin verilmez, arkada izleyiciler için yerler bulunur. Mahkeme binası çok büyük ancak çok kirli ve karmaşıktır, hâkimler (kadınlar) ve avukatlar rüşvet alırlar, hâkim 25 lira¹⁴⁰ rüşvet alırsa, bir katili bile salıverir. Yabancılar eğer suç işlerse onları yakalamazlar. Ancak çok büyük bir suç işlerse yakalar, bu durumda ise elçilikten (görevliler) gelirler ve onları alır, elçilikte sorgular ve eğer büyük suç işlemişse ülkesine geri gönderirler. Benim gördüğüm gardiyanların tamamı yabancıdır¹⁴¹, yerli insanları burada kullanmaya cesaret edemezler. Hapishanelerin duvarları ve kiremitleri vardır ancak içleri ahşaptan yapılmıştır, birkaç tane bile yatak¹⁴² yoktur, her bir hücre 2 Zhang¹⁴³ büyüklüğündedir 40 – 50 tane mahkûm bulunur, demirli pencereleri vardır, duvarlar çok yüksek değildir, bir zıplamayla geçilebilir, aslında ancak cinayet gibi büyük suç işleyenlerin böyle bir yere konulması gerekir. Bu hapis sadece Türkler içindir, beyazlar (Avrupalılar) bu hapishaneye kapatılmazlar.

Yukarıda anlattıklarımın sonrasından sonra, şu anda yürürlükte olan kanunlar ne işe yarar? Her yerde polisler vardır. Ben yüksek mahkemeye¹⁴⁴ gittim, binanın hem içi hem dışı kirli ve karışıktır. Orada çalışanların hepsi, çay içer, sohbet ederler herhangi bir iş yapmazlar. Aslında birçok devriye gezen insan vardır ancak mahkeme bu durumdayken devriyenin ve suçlu yakalamanın ne anlamı vardır? Yollardaki polisler de sadece hediyeler kabul etmekte ve rüşvet almaktan başka iş yapmamaktadır. Eskiden eğer yabancı dille konuşan birileri olursa onları yakalarlardı. ¹⁴⁵Bunlar sadece baskının bir aracı haline gelmişlerdir.

Son on yılda, bütün ülkede okullar Fransa tarzı batılı eğitime geçmiştir. Çocuklar okula başlayınca, aylık 4 Pi Ya Shi Da¹⁴⁶ para alınır, yabancı insanlar¹⁴⁷ ölünce onların bütün mallarını (satar) eğitime harcanan paraya katarlar. Derslikler vardır, bu dersliklerde çeşitli resimler asılıdır, karatahtalara yazı yazılır. Ben bir okula gittim, 160 öğrenci vardı, her yıl 2 ay yaz tatili vardır. Çok az öğrenci bulunur, (zorunlu) dersler dışındaki dersleri öğrenenler sadece 200 kişidir. Bunlar içinde, hukuk, askerlik, tıp, mühendislik olmak üzere 4 çeşittir. Felsefe ve Teoloji bilimleri yoktur. Mühendislik 2 yıl, Tıp 3 yıldır. Hukuk içerisinde felsefe, edebiyat ve yabancı dil dersleri bulunur. Askerlik ile ilgili ayrıca bir fakülte vardır ve sadece ilgili dersler verilir, bu durumda bir ülkenin de neden zayıf olduğu anlaşılabilir. Türkler Avrupalılar'ın neden ileri olduklarını bilmemekte onları sadece şeklen taklit etmektedirler. Ben onların Ticaret ve Endüstri Okuluna¹⁴⁸ gittim, 10 yaşından 20 yaşına kadar 350 öğrenci vardı. Öğrenciler (bu okullarda) çok az şey öğrenmektedir, derslikleri çok basittir. Ancak yurtları ve yemekhaneleri son derece iyidir, yıllık öğrenim ücreti 45 bindir¹⁴⁹. Bütün ülkede sadece 25 kadar böyle okul bulunmaktadır. Okulların tamamı oldukça büyüktür, Avrupa'dan gelen eğitim malzemesi çok azdır, yerde halı bulunmaz, (bu nedenle) burası hiçbir şeye benzememektedir. Tavanda bulunan resimler son derece güzeldir ancak yerde bir tek halı bile yoktur, son derece uyumsuzdur, o sebeple mutlaka buraların tefrişinin daha düzgün (uyumlu) yapılması gerekir. Bakanın¹⁵⁰ bana verdiği mihmandar, çok kibar birisidir¹⁵¹, buraya daha önce hiçbir Çinli'nin gelmediğini (burayı anlamadığını) düşünmektedir (kibar davranmakla buranın eksiklerini görmemi engelleyeceğini düşünmektedir)¹⁵². Türkler'in büyük kısmı böyledir. Okullara gelen öğrenci çok azdır, halkın düşüncesi oldukça geridir, (mihmandar bana kibar yaklaşırsa da) bu kadar az öğrencinin geldiği okulla ve bu kadar geri düşünceler ile nasıl başarılı olabilirler ki? Okullar on yıl önce ıslah edilmiştir, ancak bu şekilde ne kadar süre geçse de bir şey değişmeyecektir, muhtemelen bu önceki dönemin baskısından kaynaklanmaktadır!

Bugün Türkler'den yabancı dil konuşanların hepsi Fransızca konuşmaktadır. Dil ve yazı Fransızlar'ındır, siyaset ve teori de Fransa'dan öğrenilmektedir. Türk sınırlarından giren bir kişi eğer Fransızca konuşup yazamıyorsa, kör ve dilsiz gibidir. Ancak Fransızlar İngiliz ve Almanlar'a hiç benzemezler, onlar siyasetten anlamazlar, sadece devrim diye bağırır çağırır gürültü ve karışıklık çıkarırlar. Türkler'in ataları, çok uzun zaman padişahın¹⁵³ baskısı altında kalmıştır, sürekli Fransızlar'ın yaptıklarını (devrimlerini) düşünürler, bununla sonraki nesillere yol göstermek isterler, bu yöntemle ne elde edilebilir ki! Sadece görünüşte bir değişim vardır, bugün anayasanın kabulü konuşulmaktadır, ancak bu gerçekleşse de korkarım işler düzelmeyecektir.

Şehrin içinde gezdim, herkes Avrupa kıyafetleri giymektedir, kısa elbiseler, deri ayakkabılar, saçlar kesilmiş, elbiseler değiştirilmiştir, sultandan en sıradan halk tabakalarına kadar herkes böyledir. Dinlerini onlara hatırlatan (eskiden kalan) tek şey fesleridir¹⁵⁴, o sebeple yolda yürürken baktığımda her yerde fesleri görüyorum, fes dışında Avrupa ile bir farkları yoktur. İstanbul'un¹⁵⁵ çok fakirleri eski Türk kıyafetlerini giymektedir, bu elbiseler son derece eskidir. Bu eski kıyafetlerin içerisinde kırmızı ve sarı yamalar vardır, aynı Moğol Lamaları'na¹⁵⁶ benzerler. Bu uzun elbiselerde düğme yoktur, Çinliler'e benzemektedir, İslam'ın eski kıyafetlerine de benzer, bizim Xin Jiang da aynen böyledir, Araplar ve Farslar da böyledir. Soylular ve zenginlerin evlerinde Avrupa tarzı eşyaları kullanmayan bir tanesine bile rastlamak mümkün değildir. Türkler eskiden küçük bir minderi altlarına alır oturur bunun yanında küçük bir masaları olurdu, yaşamları Hindistan ve İran ile aynıydı.

Elbiseler ve diğer eşyaların değişmesi 10 yıllık bir meseledir.

Türkler'in askeri okulları çok büyüktür, elbiselerinin tarzı, polislerin kuralları Avrupa ile aynıdır, zayıf, fakir ve kirli oldukları için yabancılar (Türkler'in) üstüne gitmektedir, onları küçük görmektedir. Kanunları değiştirenler sadece görünüşte elbiseler gibi konuları değiştirmiş ama işin temelinde bir değişiklik yapmamıştır, halkın elbiseleri değiştirmesi neye yarar ki! Bu durum mutlaka üzerinde kafa yorulması gereken bir konudur.

Nehri köprüden geçip İstanbul'a varınca¹⁵⁷, sırtları dağlara yaslanmış önü deniz olan yerler Türkler'in yaşadığı yerlerdir, Konstantin'in eski sarayı da buradadır. Türkler (Konstantin'in eski yaşadığı yeri) kendi sarayları yaptılar, burası deniz kenarında bulunan güzel bir yerdedir. Burada Ayasofya¹⁵⁸, Süleymaniye¹⁵⁹ ve bunlarla birçok mabed, hapishane, karakol, okul, müze, kapalı çarşı¹⁶⁰ ve bütün tarihi eserlerin ve Türkler'in tamamı İstanbul'da bulunmaktadır. O sebeple Türkler'in gerçek yaşamını anlamak istiyorsanız mutlaka İstanbul'a gitmelisiniz, aksi takdirde Türkiye'ye gitmemiş sayılırsınız.

İstanbul'un yolları son derece kirlidir, insanların giydiği giysiler eksi püsküdür, yalın ayak dilenciler ve yerlerde yatan köpekler burada çoktur. Yollarda satıcıların olduğu harabelerin üzerine kurulmuş derme çatma yerler vardır, bazıları şarkı söyleyen bazıları yerde yatan, fal bakan, bazıları sohbet eden insanlar vardır, Pekin'in eski haliyle aynıdır. Bu şehir Hindistan'daki (şehirler) gibi pek büyük değildir.

Burada bir pazar¹⁶¹ bulunur, pazarın adı Wei Xie Lu¹⁶² Pazarı'dır, kendi içinde bir şehir gibidir. Çok kalın bir çatısı vardır, ne hava girer ne ışık; bu sebeple içerisi cehennem gibi sessiz ve karanlıktır, 140 yıllık bir tarihi vardır. ondan fazla kapısı, içerisinde onlarca yolu vardır, içeri girer girmez insanın başı döner, ürünler sıra sıra dizilmiştir ilaç¹⁶³ satan aktarlar vardır, yüksekte otururlar, arkalarında ilaçlar bulunur. Pirinç satanların arkasında da pirinç çuvalı olur, bu çuvalın arasında ancak bir kişinin ayakta durabileceği kadar bir yer bulunur, bütün pazar bu şekildedir. Çin'deki gibi çorba satanlar bulunur.¹⁶⁴ Bunların arasında her şeyin bulunabildiği büyük dükkânlar vardır, bunların parası çoktur, ürünler sıra sıra dizilmiştir. Her şey bulunur ancak dünya haritası¹⁶⁵ bulmak mümkün değildir, satılanların hepsi Türkler'in günlük kullanım eşyalarıdır. (Türkler eskiden) ticaret yaparken, ticareti kolaylaştırmak için, (ürünlerin az olması nedeniyle de) kendi yöntemlerinin en iyisi olduğunu düşünmüşlerdir, ancak bugün Avrupa'dan gelen yiyecek malzemesi ve diğer ürünleri satan dükkânlar satışta hala eski istifleme yöntemlerini kullanmaktadır. İçeride ışık bulunmaz, ter kokusu o kadar dayanılmazdır ki içeri girdikten birkaç adım sonra burnumu kapatmak zorunda kaldım, nasıl olur da Avrupalılar küçük görüp bu durumlara gülmezler zaten!

Akşamları yollarda yürüyen insan bulunmaz, sokaklarda lamba yoktur, insanlar at arabalarıyla evlerine dönerler, (sokak lambaları olmadığı için) bu oldukça zordur, Fransa ve Amerika'nın ürünlerini satan gece pazarları ise bu sessizlik ve karanlıkta (yürürken) aniden önünüzde belirince gecenin karanlığı ve sessizliği bir anda yok olur. Buraların dışındaki yerler ise sessiz, sakin ve karanlıktır. Bu durumlar benim ülkemde de çoktur, Biz Türkler'le aynı durumdayız.

İstanbul köprüyü geçtikten sonra çok uzak değildir, burası Konstantin'dir¹⁶⁶. Dikilitaş¹⁶⁷ yedi bölümden oluşur, her biri yaklaşık 1 Zhang uzunluğundadır, altta bulunan iki bölüm kule kaidesi¹⁶⁸ gibidir, eskiden en üstünde altından bir tanrı heykeli¹⁶⁹ bulunurmuş ancak yıldırım çarpması sonucu yok olmuştur, 2 bin yıllık tarihi vardır.

Konstantin'in mezarı bu dikilitaştan uzak değildir, bugün artık tamamen yok olmuştur, harabeden geriye sadece bir çukur kalmıştır. Konstantin bir haremağası¹⁷⁰ tarafından öldürülmüştür, onun mezarı da aynı yeredir. Yerliler burada mum yakar ve dua ederler. Efsaneye göre Konstantin halka karşı çok acımasızdır bu sebeple haremağası tarafından öldürülmüştür, insanlar da bu zalimi öldürdüğü için ona dua ederler.

Burada bulunan saray, tapınak, tarihi eserlerin tamamı İstanbul'un deniz kenarı olan yerinde bulunmaktadır. Doğu Roma sarayı, dağa sırtını vermiş yüzünü denize dönmüş büyük bir yapıdır. Ayasofya'nın arkasında bulunmaktadır, burada birçok eski ağaç vardır, aynı benim ülkemizin kömür dağındaki ağaçlar gibidir¹⁷¹, ancak surları ve eski saray hala ayakta kalmamıştır o sebeple burası bizden çok iyi durumdadır. Sarayın surları Çin'dekilere benzer, içerisi birkaç Li büyüklüğündedir, adliye¹⁷⁵ surların dışındadır ve çok büyüktür. Türk başkentinin Hükümet Merkezi'nin (Bâbîâli)¹⁷⁶ büyüklüğü ile Savunma Bakanlığı'nın (Harbiye Nezareti)¹⁷⁷ büyüklüğü aynıdır ve ikisi de çok büyük yapılardır. Surların dışında bir çeşme¹⁷⁸ vardır, 10 Chi büyüklüğündedir. Bu çeşme 160 yıl önce Sultan üçüncü Ahmed¹⁷⁹ tarafından yaptırılmıştır, üzerinde birçok renklerde yazılmış çok güzel resimler vardır, 5 kubbesi bulunur, burası sarayın en güzel parçalarından biri sayılabilir, adeta bir müze gibidir, çeşmenin suyu son derece tatlıdır, sultan bu sudan içtikten sonra iş yaparmış. Müslüman din adamları¹⁸⁰, bir Chi¹⁸¹ uzunluğunda bir şapka takarlar, siyah renkte uzun kıyafetler giyerler, elbisenin önü açıktır. Bu şehir kapısı eskiden sarayın bulunduğu yerdir, bu kapının üzerinde bir oda vardır, içinde devlet hazinesi¹⁸² saklanır, bu da Musa'nın asasıdır.¹⁸³

Sultan, sarayda oturan dışarı çıkmayan biridir, yılda sadece bir kez bir odada görüşme yapar. Darphane¹⁸⁴ buradadır, yakınında çok sayıda süvari¹⁸⁵ bulunur, bunları izleyen sayısız insan olur.¹⁸⁶ Şehirde çok eski ağaçlar vardır, bunlar 600 yaşındadır. Kapının yanında iki küçük taştan tapınak¹⁸⁷ vardır, büyük memurlar¹⁸⁸ eğer suç işlerlerse burada ölüm cezasına çarptırılırlar, kelleleri de bu küçük tapınağa asılır, buradan da geçmişte ne kadar acımasız bir yönetim olduğu anlaşılabilir. Buraya girdikten sonra uzun otlar¹⁸⁹ görülür, Konstantin'in inşa ettiği mabed de buradadır. Bu mabedin dışında dört tane selvi ağacı¹⁹⁰ bulunur, etrafı duvarla çevrilidir, içerisinde İslamiyet'in önde gelenlerinin mezarları¹⁹¹ ve 1700 yıllık eserler bulunur. Hemen yanında üç katlı bir yapı vardır, sarı boyalıdır, burası darphanedir.¹⁹² Bu darphanenin önünde 600 yıllık büyük bir ağaç bulunur. Önünde Bai Wu¹⁹³ adında bir Beyaz saray bulunur, iki kulesi ve beş kapısı vardır, 2 Zhang uzunluğunda duvarlarla çevrilidir, Doğu Roma'lılar¹⁹⁴ ve Türkler'in imparatorları¹⁹⁵ burada yaşamıştır, burası en eski saraydır. Eski imparatorun¹⁹⁶ beş hanımı¹⁹⁷ hala burada yaşamaktadır, Türkler bu hanımları koruma görevini harem ağalarına¹⁹⁸ bırakmıştır. Son dönemdeki imparatorlar sarayın dışında Avrupa tarzı saraylar yaptırmışlardır bu sebeple burada yaşamak istememektedirler. Harem ağalarının tamamı Afrikalı siyahlardır, çünkü (Türkler) kendi ülkelerinin insanlarına zarar vermek istemezler, bu noktada bizim ülkemizden daha ilerilerdir. Bu saraya kimsenin girmesine izin verilmez.

Denizden buraya bakılınca saray çok güzel görünmektedir. Hemen arkasında 20 – 30 tane bacası¹⁹⁹ olan o dönemde cariyelerin²⁰⁰ yemek yaptıkları mutfakları bulunur.

Ayasofya²⁰¹ bu sarayın dışındadır, 2 bin yıllık tarihi vardır, o kadar güzeldir ki insanı hayrete düşürmektedir. En eski dönemlerden bugüne²⁰² burası dünyanın en büyük ve en güzel yapısıdır. Ancak çok eskidir, savaflara ve büyük hasarlara maruz kalmıştır, böyle olsa da Batı Roma'nın²⁰³ Saint Peter²⁰⁴ ve Saint Paul Kilisesi²⁰⁵ ile karşılaştırılabilir. Ancak sadece 200 – 300 yıllık bu mabedler büyüklük ve güzellik olarak ve çok fazla zarar görmedikleri için onunla karşılaştırılabilir. Ayasofya Saint Peter Kilisesinin hocası sayılabilir, eğer bana kalırsa, bu yapı (Ayasofya) kesinlikle dünyada birinci sıradadır. Ne olursa olsun onu dünyanın üçüncüsü sayamayız, ne Hindistan'ın Tac Mahal'i²⁰⁶, ne Çin'de ne de dünyanın başka bir yerinde (Ayasofyayı) geçecek bir yapı yoktur. Sofya, bu dinin en eskilerindendir²⁰⁷. Bugün bu dinin takipçileri için Peter²⁰⁸ ve Paul²⁰⁹ ne ise Sofya da aynı şeydir. Benim yazdığım "İtalya Seyahatnâmesi"nde²¹⁰ Ayasofya'dan bahsetmiştim. Ancak orada kullandığım isim biraz daha farklıydı, fakat burada yerlilerin ona verdiği ismi kullanarak ona, sahibinin ismi ile aynı olan Ayasoyfayı kullandım.²¹¹ Bu mabed Konstantin'in hükümrânlığının ortalarında yapılmıştır, imparator Julianus(?)²¹² yapımını devam ettirmiştir, Justinyen'in²¹³ hükümdarlığının son yıllarında tamamlanabilmiştir, yapımı tam 300 yıl sürmüştür. Saint Peter Kilisesi ile aynı sürede tamamlanmıştır. Çok yüksek, heybetli, dört köşesinde minareleri²¹⁴ olan bir yapıdır. O kadar uzundurlar ki bulutlara değerkler, Hind tarzıdır. Büyüklük olarak Saint Paul'ü geçmiştir ancak Saint Peter'den biraz küçüktür. Dünyada bu tür mabedler çok azdır, Saint Peter Kilisesi tarzı yapılar, Fransız tarzı yapılarıdır. Arka kapısından girince iç ve dış iki büyük koridor bulunur. Bunların içinde sekiz tane kapı dokuz tane sütun vardır, sütunlar çok uzundur, duvarlarında yazılar bulunur, her kapının 3 Zhang yüksekliği vardır, tavanında altın işlemeli resimler vardır²¹⁵, Orta kapısı çok büyüktür, üzerinde eski imparatoriçenin²¹⁶ iki resmi bulunur, Müslümanlar bu resimleri kazımıştır, ancak kalıntıları durmaktadır. İçeri girince görülen sütunun üzerinde bir delik vardır, Müslümanlar parmaklarını bu deliğe sokarlar, baştan ayağa ellerini vücutlarına sürerler ve hastalıkları geçer, bu delik (ellerini içine sokanlar nedeniyle) zamanla çok büyük hale gelmiştir. Bu sütunun arkasından içeri girilir, büyük bir kubbesi²¹⁷ vardır ve bunun yanında dört yarım kubbe²¹⁸ bulunur, dört tarafında odalar vardır, ön ve arkasında dört köşesi vardır, binanın duvarlarından bazıları içe doğru kavislidir.²¹⁹ Minberin²²⁰ iki yanında odalar vardır, her birinde beş sütun vardır, alt katta da 2 büyük sütun bulunur, batı ve doğuya bakan odalarda ise altı tane sütun bulunur, alt katta ise 4 tane sütun vardır, bunların tamamı yeşil mor taşlardandır²²¹, üst kattaki koridor 1 Zhang'dan uzun, 3 Chi genişliğindedir, içinde 1 Zhang'dan uzun bir sütun vardır, duvarın kalınlığı 5 Chi'dir, pencereler 1 Chi büyüklüğündedir, bunların hepsi Konstantin'den kalmıştır. Üst katın duvarları, yeşil kırmızı²²² taştandır, kapı da aynı taştan yapılmıştır. Alt ve üst kattaki kapıların üzerinde haç²²³ vardır, Müslümanlar onları silmiştir ama kalıntıları görülebilir. Bu kapılardan birinin iyi bir tanrının²²⁴ anahtarla açtığı bir kapı olduğuna inanılır, arkadaki kubbenin alt katında imparator Justinyen'in resimleri bulunur. Zemine bakılınca doğu tarafında 1240 yılında ölen kör General Henricus Dandolo'nun²²⁵ mezarı görülür, binada sayısız güvercin yuvası bulunur, çünkü kutsal insanlar²²⁶ eskiden güvercinlere dokunulmamasını söylemiştir. Kubbeden aşağıya kadar her yerde altın işlemeli resimler vardır, her çeşit yuvarlak formda resimler bulunur, insan kendini cennette gezer gibi hisseder.²²⁷ Müslümanlar bunların birçoğunun üstünü boyamış olsa da bu güzel resimlerin²²⁸ büyük kısmı hala oradadır. Sadece altın işlemeli resimlerinin güzelliği ve büyüklüğü bile onu eşsiz

yapmaktadır, ayrıca bu yapı 2 bin yıllık bir tarihe sahiptir! Ben İran ve Rusya hariç bütün dünyayı gezdim, bütün saray ve mabedleri gördüm, şunu söyleyebilirim ki, burası dünyanın en güzel yapısıdır. Haçlılar²²⁹ buraya gelmiştir, onların medeniyetini herkes bilir, ancak ben görmedim. Arka kubbede altın süslemeli resimlerin bulunduğu yerde, Hristiyanlık resimleri bulunur, Müslümanlar tarafından üstüne bir çiçek resmi yapılmıştır ancak eski hali anlaşılabilmektedir. Bugün artık burası bir Müslüman mabedidir²³⁰, ancak Hristiyanlar²³¹ burada hala o eski (Hristiyanlık) resimlerini gösterirler, böyle bir mabedi kendi dinin için kullanmak son derece güzel bir düşüncedir. Bugün benim ülkemde Budizmi²³² sevmeyen insanlar vardır, ve tapınakları yıkmaktadırlar, mesela benim ülkemin Guangdong²³³ bölgesinin Guang Zhou²³⁴ şehrinde Chang Shou Si²³⁵ adında bütün bölgenin en güzel ve en tarihi Tao tapınağını²³⁶ yıktılar, aslında bunu müze yapabilirdik, bunu yıkmamanın anlamı neydi? Bu en güzel ve en eski yapıyı en iyi tekniklerle de olsa yeniden inşa etmek imkânsızdır, bu yapıyı yıkıp yol yapmak ne anlama gelir, yol her yere yapılabilir? Bizim ülkemizin insanları tarihi eserlerin nasıl korunacağını bilmezler, tarihimizi yok etmektedirler, dışarıdan gelen insanlar bizim tarihimizi anlayacak bir eser göremeyeceklerdir, bizden sonra gelenler de tarihimizi bu nedenle bilemeyeceklerdir. Bu tuhaf alışkanlık, vahşi ülkeler²³⁷ de dahi yoktur, Çin'in entelektüelleri bu durumu fark edememekte ve eserleri yıkmakta bir beis görmemektedir, bu gerçekten nefret edilesi bir durumdur!²³⁸Büyük kubbede Arapça, imparatorun sonsuza kadar hüküm süreceği²³⁹ yazılmıştır. Mihrabın²⁴⁰ olduğu yerin yanında iki tane beyaz mum vardır, sütun büyüklüğündedir, dışarıda bulunan iki mum ise daha da büyüktür, hünkâr mahfelinin²⁴¹ solunda bir minber²⁴² vardır; burada hutbe²⁴³ okunmaktadır, üstünde iki bayrak bulunur, bu iki bayrak Türkler'in Doğu Roma'yı yendikleri savaşta kullanılan bayraklardır. Bu minberde yirmi basamak vardır, yapının altı köşesinde üstünde Arapça yazılar bulunan altın tabaklar²⁴⁴ bulunur, bunların üzerinde din büyüklerinin²⁴⁵ ismi yazılıdır. İçeride sol ve sağında 3 Chi büyüklüğünde taştan küreler vardır, bunlar Marmara²⁴⁶ adasından getirilmiştir. Hemen altında taştan küçük bir havuz bulunur, namaz kılanlar burada günde beş kez abdest alırlar. Mermerden²⁴⁷ yapılmış birçok ibadet alanları²⁴⁸ vardır, üst ve alt kat ibadet edenlerle doludur. Buradaki sütunlar kırmızı mermerdendir²⁴⁹, üstlerinde çiçek resimleri ve altlarında bronz²⁵⁰ kaide bulunmaktadır. Avrupa'lılar bugün hala bu tarzı taklit etmektedir. Sütunlardan birinin üzerinde kanlı bir el izi vardır, (söylenenlere göre) 460 yıl önce Müslümanlar'ın öldürdüğü 20 binden fazla Rum'un kanlarından bu iz çıkmıştır.²⁵¹Bu bütün yapının kapıları beş renkli mermerden²⁵² yapılmıştır, üstündeki desenlerin bazıları buluta bazıları dağa benzer, her çeşidi vardır, burası yapının içindeki²⁵³ en güzel yerdir. Saint Paul Kilisesi de bu tür her çeşit ve renkten taşlar kullanılarak yapılmıştır, ama aslında en iyisi (Ayasofya) burasıdır. Venedik'teki Meclis²⁵⁴, Fransa'da IV. Louis'in Sarayı²⁵⁵, Paris'teki Hu Hua Sarayı²⁵⁶, Avrupa'daki bütün yapılarıdaki tarz bu mabedden alınmıştır. Ben dünyada her yeri gezdim, saraylarda kullanılan bu tür taşlar insanları en çok cezbeden şeylerdendir, eğer üzerlerinde altın süslü resimler var ise çok daha güzel olurlar. Bir yapı, ancak altın ve taş bir araya gelince imparatora yakışır bir yer haline gelir. 2 bin yıl önce böyle bir tarz olduğu için, bugün saraylar çok daha güzel yapılabilir. Onların bu eski yapıları taklit etmekten başka çareleri yoktur, yeni saraylar eski yapılardan daha güzel değildir, ben inanıyorum ki dünyada onu (Ayasofya) geride bırakacak bir yapı yoktur. Sonradan birçok yeni yapılar ortaya çıkmaktadır ama eskileri geçmeleri mümkün değildir, (Ayasofya) dünyadaki bütün yapılar arasında en güzelidir ve eşsizdir!

Saint Paul Kilisesi ve Saint Peter Kilisesi ancak onun torunu sayılabilirler. Onlar da güzel yapılar olsa da onu geride bırakamazlar! Dışı sarıya boyanmıştır, herhangi bir yazı yoktur (çok sadedir), Gotik²⁵⁷ ve Hind tarzı²⁵⁸ dışarıdan bakılınca daha güzel görünmektedir. Yapının içerisinde sayısız lamba vardır, bunlar yağ lambalarıdır²⁵⁹, kadın erkek binlerce insan ibadet etmeye gelmektedir. Mabedin dışındaki bahçe duvarı taştandır ve demirden bir ağ²⁶⁰ vardır, bahçe duvarının içinde bir çeşme ve sayısız musluk²⁶¹ bulunur, bunlar ibadete gelen kişilerin el ve ayaklarını yıkamaları için hazırlanmıştır, Türk tapınağı herkese açıktır. Bu mabedin dört köşesinde dört tane minare²⁶² bulunur, Türkler'in dört sultanı eklettirmiştir, bunlar da Hind tarzında yapılmıştır. Türkler mabedde ders görmek için yıllık 2 Pi Xian Da²⁶³ para öderler, böylece mabed ayakta kalabilmektedir. Başkent Konstantinapolis'te²⁶⁴ 2 bin yıllık güzel mabedler hala ayakta, dağın arkasında kuzeyde çok güzel bir mabed bulunur, Yan Di Li Na Bakanlığı'nın²⁶⁵ içinde bir mabed daha bulunmaktadır, adı Mo Se²⁶⁶'dir. Konstantin tarafından yapımına başlanmış, Julianus²⁶⁷ tarafından tamamlanmıştır. Bu mabed biraz küçüktür, Ayasofya'nın onda biri kadar yoktur ancak yapının tarzı, içinde ve kubbesinde bulunan resimler Ayasofya ile yarışabilir, ayrıca ikisi de 2 bin yıllık tarihi olan yapılardır, bunlardan sadece 2 tane vardır, bunlar şüphesiz dünyanın en güzel yapılarıdır. Ayasofya'dan 18 Li uzaktadır, eskiden bu mabedler birbirlerine yer altı tünelleriyle bağlıdır.²⁶⁸ Doğu Roma imparatorları buraya gelip ibadet etmiştir. Yakın zamanda büyük bir deprem olmuştur, tüneller zarar görmüştür ama hala ele bir mum alınıp gezilebilir, fakat ben girmek istemedim. Mabedin kapısında Julianus'un resmi bulunur, bacakları beyaz uzun bir elbisesi vardır, bu imparator mabedin içine gömülmüştür, sağ ve solunda Peter ve Paul'un resimleri vardır, kubbe ve duvarlarda altın süslemeli resimler bulunur, resimlerin önemli bir bölümü dökülmüştür. Hemen yanında bulunan kubbeli yapının içindeki resimler ise çok iyi korunmuştur bunlar 12 havarinin²⁶⁹ ve Hristiyan doktorların²⁷⁰ resimleridir, tamamı mozaik²⁷¹ resimlerdir, son derece güzellerdir. İçeride elips²⁷² şeklinde gizli bir ibadet odası²⁷³ bulunur, kubbe duvarında ise bir mozaik vardır. Tahta üzerinde²⁷⁴ Konstantin'in eşinin²⁷⁵ resmi bulunur, mabedin altında bir kilise bodrumu²⁷⁶ vardır ve buradan Ayasofya'ya gidilir. Mabedin içi²⁷⁷ çok küçüktür, kubbedeki mozaiklerin tamamı dökülmüştür, sadece duvardaki beş renkli mermerler²⁷⁸ kalmıştır insanların bir araya getirdiği bu doğal taşlar, çok güzel gözükmektedir! 2 tane küçük mabed²⁷⁹ vardır, bunların yönü eskiden Kudüs'e²⁸⁰ doğrudur, Türkler ise Mekke²⁸¹ yönüne çevirmişlerdir, (elbette) her ikisi de kendi dinlerine saygı için bunu yapmışlardır. Bu mabed İstanbul'da değildir. Ancak burada çok sayıda Türk yaşamaktadır, bu kadar güzel bir eseri de mutlaka burada yazmak istedim.

Ayasofya'dan²⁸² 100 adım mesafede, Sultanahmet²⁸³ adında çok büyük bir mabed vardır. Bu mabede Türkler'in eski sultanının ismi verilmiştir. 300 yıllık tarihi vardır. Yüzölçümü 20 Zhang'dan fazladır, yanında bir imparator mabedi²⁸⁴ bulunur, bu biraz daha yenidir ve çok güzel bir yapıdır, her iki yapı da mermer ile yapılmıştır ve birbirlerine benzerler. Mabedin sağ ve solunun ön kısmında koridorlar²⁸⁵ üstünde kısa bir kubbe²⁸⁶ vardır Mekke'de bulunan mabede²⁸⁷, Svasti'deki Budist²⁸⁸ tapınaklarına benzer, bunların hepsi Hind tarzıdır.²⁸⁹ Koridorlarda altışar tane sütun bulunur, avlusunda bir çeşme vardır, bu da mermerden yapılmıştır, dışarıda da 6 tane sütun vardır, ana giriş kapısında²⁹⁰ 8 tane sütun bulunur, kapının üzerinde bulut şeklinde bir şey vardır, iç mekan 10 Zhang'dan büyüktür, içinde 4 büyük sütun vardır, bu sütunların yüksekliği 1 Zhang'dan fazladır, tam

ortasında çok büyük bir kubbe²⁹¹ vardır, dört köşesine yarım kubbe ve her bir köşesinde ise küçük kubbeler bulunur, bunların tamamı çinilerle kaplıdır²⁹², içeride sayısız yağ lambası vardır. Yerde hasırdan yapılmış halılar ibadet için gelenleri bekler, bütün Türk mabedleri bu şekildedir. Şimdiki padişah şehzâdeyken²⁹³ dilek tutarak yaktığı lamba²⁹⁴ hala burada bulunmaktadır. Yapının içi de Hind tarzındadır, burada bulunan lambaların çokluğu Hindistan'daki ve Çin'deki tapınaklara benzemektedir, bunlar da Hindistan'dan kaynaklanan bir alışkanlıktır. Bu mabed dokuz yıl önceki bir depremde hasar görmüş, tamirden geçmiştir, şu anda oldukça iyi ve yeni gözükmemektedir.

Mabedin önünde bir Mısır Dikilitaşı²⁹⁵ bulunur, üstünde Mısır Yazıları ²⁹⁶ vardır, Hristiyanlık'tan 4 bin sene öncesinin eseridir, bu dikilitaş Paris'teki ile aynıdır. Roma İmparatoru Theodosius²⁹⁷ tarafından bulunduğu yerden buraya getirilmiştir. Hemen yanında yeşil demirden²⁹⁸ bir sütun vardır, 5 Chi'dan fazla uzunluktadır, bu da 5 bin yıllık tarihe sahip bir eserdir.

Bir de burada Yahudiler'in artık eskilikten harabe olmuş bir sütunları vardır²⁹⁹, ne kare ne yuvarlaktır³⁰⁰, 4 Zhang yüksekliğindedir, 800 yıllık bir eserdir, bu iki eserin de etrafında demir çitler bulunur, bu üç eser de birbirlerine bakmaktadırlar.

Yol üzerinde Alman İmparatoru Wilhelm'in yaptırdığı hatıra çeşme bulunur ³⁰¹ (Alman Çeşmesi), çok büyük ve haşmetlidir, bu yapıdan Wilhelm'in³⁰² büyük hırsı³⁰³ anlaşılabilir.

Hapishane Alman Çeşmesi'nin³⁰⁴ önündedir, o gün tam da anayasanın ilanının kutlamalarına denk geldim, birçok mahkûmu salıverdiler, kutlamaları izleyenlerin sayısı çok fazlaydı, hepsi yaşasın diye bağırarak tezahürat yapıyorlardı³⁰⁵, ağır suç işleyenler ise salıverilmelidir, Birçok insan hapishanenin kapılarını zorlayıp onları da çıkarmak istedi, sonunda onlar da serbest kaldılar.

Mısır Dikilitaşı'nın³⁰⁶ önünde eski elbiseler ve şapkalar bulunan bir müze vardır, bunu daha sonra ayrıntılarıyla anlatacağım³⁰⁷.

Bu yerin büyüklüğü 100 Zhang kadardır, saray, eski mabedler, hapishane ve bütün eski yapı ve eserler burada bir aradadır. Türk başkentinin en önemli yeri burasıdır.³⁰⁸

Shu Lun Mo Er Shun³⁰⁹ adında eski bir mabed bulunur, eskiden bir Hristiyan kilisesidir, Süleyman³¹⁰ onu camiye çevirmiştir, çok güzel ve büyük bir yapıdır. 1 Zhang'dan uzun sütunları vardır ve çini süslemeleri³¹¹ bulunur, adeta bir saray gibidir, içinde 12 bin lamba vardır.

Beyaz güvercin mabedi³¹² çok güzel ve büyük bir yapıdır. Bu mabed de mermer kullanılarak inşa edilmiştir, önünde koridorlar ve de kare şeklinde bir çeşme bulunur, 360 yıllık tarihi vardır. Burada çok güvercin vardır, öyle ki havadaki güvercinler yerdekilerin görünmesini engellerler, insanların onları yakalaması yasaktır, ayrıca onlara yiyecek de verirler. Her gün en az beş kez, güvercin ve tavuklar³¹³ bir araya gelir, böyle bir manzarayı görmek her zaman nasip olmaz. Türk başkentinin güvercinleri bu sebeple meşhurdur. Eskiden bir kadın dilenci padişaha yalvarır, padişah da ona iki güvercin verir, bugünkü güvercinler padişahın verdiği o iki güvercinden çoğalmışlardır.

Türk başkentinde toplam 300 mabed vardır, tamamı yuvarlak kubbeli 4 minarelidir.³¹⁴ Küçük tepelerden bile büyüktürler. İstanbul deniz kenarındadır, tepenin kenarında en büyük, uzaktan bakınca sanki dağa yaslanmış (adeta dağı bastırmış gibi), bu 4-5 mabed aralarında en öne çıkanları, en güzelleridir. İstanbul köprüsünü geçince bir mabed vardır, 290 yıllık tarihi vardır, o da diğerleri gibi büyük ve güzeldir. Gelip gidenler orada oturur ve uzanırlar, önünde bir pazar vardır, bizim ülkemize benzer, burası gezmekle bitmez, yazmakla bitmez bir yerdir.³¹⁵ Burayı insan mutlaka kendi gözleriyle

görmeli. Süleyman³¹⁶ Türkler'in en meşhur padişahıdır. Onun mezarına gittim oldukça küçüktür, büyüklüğü 3 Zhang kadardır, kabri³¹⁷ de içindedir, Avrupa'da olduğu gibi onu toprağa gömmemişlerdir.³¹⁸ Bu mabedin içindeki en yüksek tabut³¹⁹ Süleyman'ındır, yüksekliği 7 Chi uzunluğu 1 Zhang'dır, tabutun kenarlarında yazılar vardır, üstünde beyaz, onun da üzerinde mavi kadife kumaştan³²⁰ bir de örtü vardır, diğer tabutlar da bununla aynıdır, onları artık ayrıntılı anlatmayacağım. Solunda II. ve III. Süleyman'ın tabutları bulunur³²¹, bunlar 1 Chi büyüklüğündedir. Bunların da solunda ve arkada 3 tane daha tabut bulunmaktadır, uzunluğu bir adam boyu kadardır, bunun nedeni Türklerin kadınları küçük görmeleridir.³²² Önünde ve arkasında 6 tane büyük beyaz mum vardır, uzunluğu birkaç Chi'dır. Bu mabed küçük olsa da duvarlarında İran'dan gelen bin yıllık çiniler³²³ bulunur, üzerinde Arapça yazılar vardır, bunlar da çok değerli şeylerdir. Bu mabedin dışında bir bahçe bulunur, (bahçedeki) ağaçlar ve çiçekler çok güzeldir, bu bahçede de paşalar ve ileri gelenler gömülüdür, mermer sütunların temelleri çok sağlamdır. Birçoğu iki sütundan oluşur, biri yataydır³²⁴ ve üzerinde Arapça yazılar vardır, üzerinde altın kakmalar³²⁵ yer alır, bu bahçede yatan paşalar ve ileri gelenler padişaha iyi hizmetlerinden dolayı mı burada yatmaktadır? Soldaki küçük odada Süleyman'ın eşinin³²⁶ mezarı bulunur, yanında iki oğlu da yatmaktadır, bu tabutların önünde 3 kutu vardır, önlerinde de 3 Kuran³²⁷ durmaktadır, bu Kuran'lar birkaç yüzyıllıktır. Çini duvarlar³²⁸ hem çok güzeldir hem de mekâna bir ciddiyet katmaktadır, Süleyman'ın tarihte eşine rastlanmamış bir şekilde 300 bin asker, bayrakları ve miğferleriyle Macaristan'a sefer yaptığını hatırlayınca, kendi kendime şöyle düşündüm; böyle bir kahraman, böyle 7 Chi'lik bir mezarda yatmaktadır, şimdi (bu büyük kahraman) nerededir? Bu beni çok duygulandırdı! Bunun için bir şiir yazdım:

Macaristan'a askerleriyle sefer yaparken, Altın bayraklı kahraman askerleri güzel kızlar uğurladı.

O zamanlar (Süleyman'ın) ismi bütün Avrupa'yı titretirdi, ancak bugün onun kahramanlığı ve cesareti (burada) gömülüdür.

Lambadan çıkan ışıklar geceyi aydınlatır ve insan rüyalarını düşünür, insan (bu büyük kahramanın yalnız yattığını görünce) yalnızlığını hisseder.

Burada çok duygulandım.

Ben şimdi bu dini yerdeyim, o sebeple burada biraz daha gezmek istiyorum, eskiden beri Mekke'ye gitmek istemiştim. Ancak Mekke'ye³²⁹ bu dine mensup olmayanlar³³⁰ giremezler, bu nedenle gezmem mümkün olmadı. Duyduğuma göre o gidemediğim yer çok güzeldir. Mekke'nin resimlerini buldum ve ayrıca burada gördüğüm bu uyku mabedi³³¹ de Mekke'ye benzemektedir, Muhammed'in kabrini³³² göremedim ama bunları görünce biraz da olsun içime su serpildi. Aşağıda Mekke'yi anlatacağım.³³³

Mekke'nin etrafı tepelerle çevrilidir, tepelerin arasından yol ile şehre girilir, yoldan gidilince kare şeklinde bir şehir görülür. Şehrin surlarında 300³³⁴ tane kubbe vardır, Muhammed'in kabri şehrin ortasındadır. Koridor ve odalarında 34 tane sütun vardır, hepsi dikdörtgen ve gri renktedir. Tam ortasında kare şeklinde bir kule vardır, kulenin yanında küçük bir kapı vardır, bu kapıdan yukarı çıkılır, bu kulenin en üstünde Muhammed'in tabutu bulunur. Bunların dışında hiçbir şey yoktur. Kule dışında 3 çeşme bulunur, burası çok görkemlidir. Eskiden duyduğum kadarıyla onun tabutu yere değmez havada dururmuş, (herhalde) mıknaatla havada durmaktadır, Bazı hurafelerle halkı bin yıldır

kandırıyorlar, Ah! Muhammed!³³⁵

Türkler'in yakın dönem inşa edilmiş olan uyku mabedine³³⁶ gittim, önceki padişahın adı da Muhammed'dir³³⁷, tabutu çok büyüktür. Onun çocuklarından birinin adı Ya Tao Ya Shi Shi ³³⁸ ve öldürülmüştür, onun da tabutu oldukça büyüktür. Sol ve sağ biraz eğimlidir, atalarının mezarları da buradadır. Toplam 9 tabut vardır, dördü padişahların, 5 tanesi de padişah hanımlarının.

Padişah Muhammed'in³³⁹ sarığının üzerinde çok büyük bir elmas vardır, İngiliz kraliçesi Viktorya'nın³⁴⁰ hediye etmiş olduğu bir lamba vardır, Fransız III. Napolyon'un³⁴¹ hediye ettiği 2 tane duvar saati de burada bulunmaktadır. Söylenenlere göre Muhammed tarafından yazılmış 900 yıllık bir Kuran da bulunmaktadır.³⁴² Bu mezar da yukarıda anlattığım kabirler ile aynıdır, dışarıda bir koridor etrafını çevreleyen bir çit vardır, taşların üzerine işlenmiş resimler çok güzeldir, bu kabir de erkek ve kadınlar tarafından rahatça ziyaret edilmediktedir, (burada) küçük kızlar birbirlerine çiçekler verirler, bu alışkanlıklar bizim ülkemizden daha güzel ve iyidir. Böyle birçok mezarlıklar, kabirler ve türbeler³⁴³ vardır, bunların tamamında mermerden yapılmış ve üzerlerinde yazı olan mezar taşları vardır. Büyük çoğunluğunda iki tane sütun bulunur ve üzerlerinde altın kakma yazılar vardır mezarların etrafı da mermer ile çevrilmiştir. Bunların üzerinde de çiçek resimleri bulunur. İstanbul'da her şey birkaç yüzyıllıktır, buranın ne kadar eski bir kültüre ve medeniyete sahip olduğu görülür.

Şehirde iki tane müze bulunur ve ikisi de İstanbul'dadır. Amerika ve Avrupa'da müzeler hep birbirinin aynıdır, çok gezince insanı sıkırlar. Mesela Avustralya³⁴⁴, Java³⁴⁵, Myanmar'ın³⁴⁶ müzeleri, çok fazla görülecek eserlere sahip değildir. Sadece Kalküta'da³⁴⁷ Hind eserleri görülebilir, Kahire'de³⁴⁸ Mısır eserleri görülebilir, Konstantinapol'un müzelerinde ise Türkler'in ve Müslümanlar'ın³⁴⁹ eserleri görülebilir, bunlar çok bilinmeyen eserler olduğu için insanın ilgisini çeker. Türk başkentinin müzesi biraz küçüktür, içindeki eserler de çok değildir, Mısır ve Hindistan ile karşılaştırılınca çok zayıf kalır, ancak Arap medeniyeti³⁵⁰, Türkler'in ihtişamı³⁵¹ sadece bunlara bile bakılsa, medeniyetlerinin büyüklüğü görülebilir. Ben henüz İran'a³⁵² gitmedim ancak sanırım oranın alışkanlıkları Türkler'le aynıdır, mesela Fransa'nın Paris'ine gittiyseniz, İngiltere'nin Londra'sını görmüş kadar olursunuz. Ben Amerika ve Avrupa'ya gittim, bu 3 yerin de müzeleri mutlaka gezilmelidir, eğer buraları gördüyseniz dünyanın her yerini görmüş kadar olursunuz!

Müze bir tepenin üzerindedir ve denize bakmaktadır, bir bahçenin içerisindedir, Avrupa stilindedir. Dış kapısı oldukça serin bir yerdir, İstanbul'un en serin³⁵³ yeridir. Müze binası heybetli ve güzeldir, taşların üzerindeki işlemeler ve süslemeler çok güzeldir. Müzede iki bölüm bulunur, birinci bölüm birçok ülkeden gelen eserlerin sergilendiği Avrupa tarzı bir yapıdır. Diğer bölümde Türk eserleri sergilenir ve Türk tarzındadır. Bu iki tarz birbirlerini tamamlamaktadır.

Avrupa tarzı olan bölüm iki katlıdır, burası 10 yıllık yeni bir binadır. İskender³⁵⁴ döneminden kalan lahitler³⁵⁵ vardır, Yunanlılar'ın³⁵⁶ Persler (İran'lılar) ile olan savaşlarını anlatır, üzerine yapılmış at tasvirleri çok güzeldir. Die Liaoshi'nın³⁵⁷ lahit üstündeki tasviri adeta gerçek bir insan gibidir, bu lahit üzerinde birçok insan tasviri bulunur, 4 köşesinde hayvan tasvirleri vardır, hepsi çok güzel ve büyük tasvir edilmiştir, büyüklüğü 1 Zhang'dan fazladır. Buradan Yunanlılar'ın sanatlarının güzelliği ve medeniyetlerinin büyüklüğü de görülebilir. Burada üzerinde tasvir ve süslemeler bulunan çok lahit vardır ancak en güzeli bu lahittir. İskender'in kafası çok büyüktür, bu tasvirler renklidir ve

üzerinde desenler vardır. Roma İmparatoriçesi'nin³⁵⁸ lahtinde üç kat heykeller bulunur, çok güzeldir, uzunluğu 1 Zhang 5 Chi'dir, bu İskender'in lahdi kadar güzel değildir, bunların dışındakiler başka ülkelerle aynıdır.

Türk tarzı bölüm ile Avrupa tarzı bölüm karşı karşıyadır, bunların ikisi de Türkler'in eski sarayından esinlenerek yapılmıştır. Burası Ming Tang'a³⁵⁹ benzer, her biri 9 odalı 5 bölümden oluşur, yukarıda yuvarlak bir kubbe vardır ve alt kısmı ise kare şeklindedir. Her bir odada bir yuvarlak kubbe, arkasında da bir küçük kubbe bulunur, dış kapıda bir koridor vardır, bütün müzenin dış duvarlarının içi ve dışında İran'dan gelmiş mavi ve yeşil renkte³⁶⁰ çiniler vardır. İnsan bakınca içi ferahlar. Roma'nın mermerini ve İran'ın mavi yeşil çinilerini, bu iki güzelliği bir arada duvarda kullanmak büyük bir incelik ve güzelliştir. Ancak taş daha uzun ömürlü olduğundan zaman içinde geriye kalan Roma'nın mermerleri olacaktır. Son zamanlarda Avrupalı ve Amerika'lılar bir tür ipek ve kâğıtla³⁶¹ duvarları kaplamaktadır, bu son derece ekonomik ve kolaydır, bununla sadece duvarın içindeki görüntüyü bozabilecek malzemenin görünmemesini sağlarlar. Bizim Han Hanedanı zamanında da zenginler duvarlarını dantellerle³⁶² kaparlardı, bu yöntem buradan çıkmış olmalıdır.

Bu müzede kumaş, ahşap, bronz, çini, yazma ve resim eserler³⁶³ bölümleri vardır, bunların tamamı eski eserlerdir. Duvarlardaki çiniler³⁶⁴ çok eskiden kalmaz. Eski padişah hamamı çok küçüktür ancak çok güzeldir, bütün bu eski eserlerin arasında en güzelleri ise gümüşlerdir.³⁶⁵ Altın ısıtmalı topraktan yatak³⁶⁶ Çin'dekilere çok benzemektedir, işte bu sebeple Türkler'in bizim Dong Bei³⁶⁷'den geldiğini düşünüyorum, oradan geldikleri için bizim ülkemizin bu alışkanlığını da buraya getirmiş olmalılardır. Sultan'ın burada kuran okurken³⁶⁸ vefat ettiği söylenmektedir, bunların yanında 800 yıllık nakış bir resim³⁶⁹ bulunur. Türkler nakış sanatında çok iyilerdir. Bir oda tamamen İran eserleriyle doludur, 1 Chi uzunluğunda bir oturak³⁷⁰ vardır, dikdörtgen³⁷¹ şeklindedir ve çok eskidir.

İran eserleriyle Türk eserleri arasında pek fark yoktur, çünkü hem (coğrafi olarak) yerleri birbirine yakındır hem de aynı dine inanırlar, Sanırım İranlıların medeniyeti daha eskidir, Türk Medeniyeti de İran'dan gelmiş olabilir. Burada üzeri işlemeli mermerler bulunur, buranın açılışı çok yenidir, hala dışarıdan eski eserler aramaktadır, henüz tamamlanmamıştır, birkaç yıl içinde mutlaka çok ayrıntılı bir müze haline gelecektir.

Bu müzeden çok uzakta olmayan bir yerde, Konstantin'in yaptırdığı 1700 yıllık bir yer altı odası³⁷² vardır. Aşağı doğru 100 basamak inince³⁷³ büyük bir hole³⁷⁴ girilir, burası altın ve gümüşlerin³⁷⁵ saklandığı yerdir. İçerisinde 466 sütun vardır, bunların hepsi yuvarlak mermer kullanılarak yapılmıştır, 1700 tane de su akan çeşme³⁷⁶ vardır, eğer içeri biri girmeye çalışırsa, bu musluklar açılır ve su her yeri kaplar, içeri girmeye çalışan kişi de boğularak ölür. Ben buraya girdim, burası hala çok nemli bir yerdir.

Konstantin 7 tane hazine sakladığı³⁷⁷ yer inşa ettirmiştir, en büyüğünün içinde binden fazla sütun vardır, bizim gittiğimiz ise küçüğüdür. Bu kadar eski yapılar nasıl olur da bu kadar heybetli ve ihtişamlı gözükür! Roma'lılar büyük yapılar inşa etmekte çok mahirdir, büyük su kemerleri³⁷⁸ ve yer altında tüneller³⁷⁹ yapmışlardır. Bunların büyük bir kısmı 100 Li'den uzun ve büyüktür. Bugün Avrupalılar'ın yeni yaptıkları her şey buradan öğrenilmiştir, bu kadar büyük projeleri görünce Çin'de bunların olmadığını düşündüm. Bizim ülkemiz ahlakla yönetilir, böyle büyük yapılar israf etmek gibidir, bizim alışkanlıklarımıza göre çok israf etmek iyi değildir, (bu sebeple) elbette böyle

eserlerimiz olmaz, bu benim ÷lkemin bir eksikliği diğer taraftan da onun özelliği ve iyi tarafıdır.³⁸⁰ Konstantin ihtişamlı olsa da bizim Qin Huang'ımız³⁸¹ ve Han Wu'umuzun³⁸² gerisinde kalır!

Çok büyük binalar vardır, bunlar 6 büyük ÷lkenin elçilikleridir, Türkler uzun zamandır zayıflardır, bu sebeple İngiliz, Rus, Alman, Fransız, Avusturyalı ve İtalyanlar³⁸³ tarafından rahatsız edilmektedirler³⁸⁴. Bu 6 elçinin Türkiye'de çok büyük etkileri vardır ve çok saygı görmektedirler. Burada istedikleri zaman toplantı yapabilmektedirler, Sultan onlardan çok çekinmektedir³⁸⁵, bu ÷lkenin vatandaşları istediklerini yapmaktadır³⁸⁶, Türkler onlara ne yapabilirler ki. Türkler bu 6 ÷lkeye borçludurlar, her gün onlara borç ödemektedirler, günlük Ruslar'a 1000 pound, İngilizler'e 600 pound, Fransızlar'a 400 pound, İtalyanlara 300 pound, Avusturyalıları'a 150 pound, Almanlar'a 100 pound ödemektedirler³⁸⁷. Türkler'in bu hastalığı, bizim hastalığımızla aynıdır.³⁸⁸ Onların elçilik binalarına bakınca, dönüp bizim başkentimizi düşünüyorum³⁸⁹, (Türkler'in) hastalığıyla bizim hastalığımız aynıdır ve birbirimize acıyarak bakmaktayız!³⁹⁰

Mısır Dikilitaşı önünde küçük bir müze vardır, içinde Türkler'in eski dönemlerinin elbiseleri ve şapkaları bulunmaktadır. Türkler 1894'te³⁹¹ Avrupa kıyafetleri giymeye başlamışlardır, 1498 yılından 1893 yılına kadar bu eski kıyafetleri ve şapkaları kullanmışlardır, Ming Hanedanı İmparatoru Hong Zhi'in³⁹² ilk yıllarında Türkler Roma'yı fethettikten sonra kendilerine Yeniçeri³⁹³ adını vermişlerdir. O dönemde yaşayan insanların hepsinin resimleri vardır ancak imparatoriçelerin³⁹⁴ resimleri yoktur. Bütün memurlar³⁹⁵ bağdaş kurarak oturur, eski düzende böyledir. Bugünün Mançu ve Moğollar'ı³⁹⁶ da bağdaş kurarak otururlar, o sebeple bana göre Türkler (Çin'in) kuzeyinden gelmiştir, kesinlikle oradan gelmiş olmalılarıdır³⁹⁷, eğer cenazeleri olursa yere dizlerini koyarak eğilirler³⁹⁸ bu (Çin'in) kuzeyin çok eski bir geleneęidir³⁹⁹, Çin'de Song hanedanı⁴⁰⁰ öncesinde Çinliler'de bu gelenek⁴⁰¹ yoktur, bu gelenek Moğollar'dan geçmiştir.

Savunma Bakanlığı'nın büyük memurlarının⁴⁰², elbiseleri yeşil renkte ve uzundur, bunun içine altın sarısı renkte bir elbise daha giyerler, dört köşe beyaz 1 Chi uzunluğunda bir şapka takar, deri ayakkabılar giyerler, sağ ve sollarında beyaz mavi kumaşlar olur, elbiselerini kırmızı bir kemerle kapatırlar. Yaverleri⁴⁰³ kadife⁴⁰⁴ den pantolon ve elbise giyerler, çorapları olmaz. Subaylar⁴⁰⁵ kırmızı kumaştan uzun elbise giyer, üstlerinde yeşil gömlek olur, gömleklerinin önü açıktır, kadifeden bir kuşakları olur ve çorapları yoktur. Bölge Komutanlarının⁴⁰⁶ beyaz uzun şapkaları olur, bellerinde tabanca vardır. Diğer subaylar turkuaz⁴⁰⁷ rengine elbiseler giyer kılıç taşırlar, yemek yapan askerler beyaz elbise giyerler.

Hâkimler⁴⁰⁸, beyaz uzun elbise giyer, kolları geniřtir⁴⁰⁹, yardımcısı lila renkte⁴¹⁰ elbise giyer, omuzlarına yeşil renkte bir kumaş atarlar. Beyaz elbise giyenlerin elbiselerinin altında bir kat daha elbise olur.

İç ve dış işlerden sorumlu memurlar (Dahiliye ve Hariciye memurları)⁴¹¹, mor ve beyaz renklere sarık⁴¹² takarlar, kadife bir cüppe giyerler. Sağ ve solunda duran memurlar beyaz yarım Chi uzunluğunda şapka takarlar ve cüppe giyerler, yeşil cüppeli ve kırmızı gömlekli olanları da vardır. Sadrazamın⁴¹³ da elbisesi aynıdır, sadece omzuna kadife bir kumaş atar, belinde bir kılıç olur. Yardımcıları 1 Chi uzunluğunda şapka takarlar arkalarından mutlaka kırmızı bir ip sarkar,

kemerlerinde bakır⁴¹⁴ bir toka bulunur. Üst düzey memurlar⁴¹⁵ beyaz sarık takar, yeşil dar bir elbise giyer, sarı kadife bir kumaşı omuzlarına atarlar. Sağ ve solundaki yardımcılar⁴¹⁶ aynı şekilde giyinir, farklı olarak sadece bir tane uzun beyaz şapkaları olur ve sırtlarından beyaz 2 Chi uzunluğunda bir kumaş iner. Üzerinde deriden kısa bir yelek bulunur, göğsünün üzerinde kare şeklinde bir yama⁴¹⁷ vardır, bu Çin'e çok benzer. Haremağalarının başı⁴¹⁸, 1 Chi'dan uzun bir şapka takar, kadife bir elbisesi olur ve elinde bir asa taşır. Yanında 6 kişi bulunur, sivri beyaz renkte şapkalar takarlar, şapkalarının ortasında yeşil ve kırmızı şeritler bulunur, şapkanın iki yanında yeşil çıkıntılar olur, elbiselerini birleştiren kuşak beyaz renktedir, uzun elbiseleri vardır ve elbise kolları dardır. Katillikten mahkûm olanların saçları kazınır, uzun elbiseler giyerler, cellâtlar⁴¹⁹ yeşil renkte deriden elbise giyerler üstlerinde Avrupa tarzı tunçtan bir zırh olur⁴²⁰. Şimdi Türk başkentinde Padişah ve sıradan insanların hepsi Avrupa tarzı giysiler giymektedirler. Fesleri dışında bütün giyimleri değişmiştir, başkent dışında yaşayanlar ise eskisi gibi beyaz renkte elbiseler giyer, kırmızı yeşil renkte kuşaklar takarlar. İran'lılar siyah şapka takar, Türk din adamları 1 Chi uzunluğunda gri renkte şapka takar siyah renkte cübbe giyerler, cübbeleri yere kadar uzanır, bugün de bu giyimleri değişmemiştir. Türkler'in eskiden başlarına taktıkları uzun şapkalar artık çok azdır, kafaya takılacak şapkalar ile ilgili yasalar çok serttir, (bu tarz şapkalar) artık çok az görülmektedir. Bazı elbiselerde omuzdan aşağı doğru inen kumaşlar olur, bunlar benim ülkemin tarihte giydiği elbiselere çok benzer, Türkler bizim ülkemizden gelmişlerdir, bu sebeple aramızda çok benzerlikler vardır.⁴²¹ Zeng Jie Gang'ın⁴²² günlüğünde de Türkler'in elbiselerinin bizim ülkemizle aynı olduğu yazılıdır, onun bu günlüğü yazdığı günlerde demek ki elbiseler henüz değişmemiştir.

Türkler'in bütün bakanlıkları (nezaretler)⁴²³ Avrupa tarzındadır, çok büyük yapılardır. Adalet Bakanlığı⁴²⁴ Ayasofya'ya çok yakındır, Savunma Bakanlığı⁴²⁵ beyaz güvercin camisine⁴²⁶ yakındır, bu ikisi aralarındaki en büyük yapılardır. Savunma Bakanlığı'nın önündeki kapı kale kapısı gibidir⁴²⁷, üstündeki işlemeler çok güzeldir. Çünkü Türkler bir ordu devlettir⁴²⁸, o sebeple Savunma Bakanlığı⁴²⁹ binaların en büyüğüdür, çok katlıdır, uzunluğu 100 Zhang'dır, önünde bulunan boş alan da 100 Zhang'dır, çok haşmetli bir yapıdır, birçok ülke içinde en büyüğü sayılabilir. Askeri okul da çok büyüktür, kışlalar saray gibidir⁴³⁰, bizim ülkemizden çok çok iyi durumdadır.

Duyduğuma göre Türk başkentinde eskiden 400 tane saray varmış, bugün bunların tamamı hala ayakta, önceki padişah güzel gördüğü her yere saray yaptırmıştır. Çok saray yapılmış olsa da, bunlar duvarları olan içinde bir bina olan ve süslemeleri olan basit yerlerdir. Bin yıllık asıl saray⁴³¹ İstanbul'dadır, eski padişahın hanımı hala orada yaşamaktadır, sultan yılda bir kez buraya gelmektedir. Şimdi sarayların, köşklerin tamamı deniz kenarında inşa edilmektedir, hepsi çok büyük yapılardır, bunların hepsi şimdiki sultanın babası tarafından yaptırılmıştır ve imparatoriçe⁴³² buralarda yaşamaktadır. Çok yüksek binalar değildir ancak süslemeleri çok güzeldir, kapının dışı altın rengindedir⁴³³, hasbahçesi⁴³⁴ biraz küçüktür. Şehzâdeler⁴³⁵, prensesler⁴³⁶, damatlar⁴³⁷, hepsi deniz kenarında oturmakta, binalarının hepsi Avrupa tarzındadır ve dışı beyaz renktedir, hepsi çok küçüktür o sebeple gidip bakmaya değecek yerler değildir. Onların hemen karşısında Ya Shan⁴³⁸ tepesi vardır, burada bir saray bulunur, Avrupa tarzındadır. Alman imparatoru Wilhelm⁴³⁹ burada kalmıştır, bu sarayın arkasında da tepeye yaslanmış büyük bir bahçe vardır, Wilhelm burada 3 ay kalmıştır, her gün Türkler'in memurları ve basit insanlarla görüşmüştür, onları yatıştırmaya

çalışmış onlara iyi görünmeye çalışmıştır. (3 ay burada kalıp memurlar ve sıradan insanlarla konuşması) ne anlama gelir, kalbinde ne vardır bilinmez. Diğer bütün ülkelerin büyükelçilikleri saraya yakındır. Büyükelçilik binaları 5 katlı ve büyük binalardır, şimdi sultan deniz kenarında küçük bir tepenin üstünde yeni bir saray yaptırmaktadır, 10 Li büyüklüğündedir, bir ormanın içindedir, 50 tane köşkü bulunur, büyük bölümü Avrupa tarzındadır, bazıları ise Türk tarzındadır. Sultan'ın halvet⁴⁴⁰ için önceden belirlenmiş bir zamanı yoktur, (bu yeni saraya) yılda bir kez gelmektedir, o sebeple sarayın içini büyük ve güzel yapmışlardır ki orada yaşayan (cariyeler) zaman geçirebilsinler. (Sultan) nereye giderse gitsin, ne yaparsa yapsın hepsi gizlidir⁴⁴¹, sadece cariyeleri onun nerede olduğunu bilir başka kimse bilmez, böyle yaparak suikastlardan korunmuş olur, onun işi de hiç kolay değildir!⁴⁴² Bu sarayın dört tarafı duvarlarla çevrilidir, Pekin'de Xiang Shan'da bulunan Jing Yi Yuan'e⁴⁴³ benzer, içeri kimsenin girip gezmesine izin verilmez. Ben sarayın dış kapısından baktım, duvarları çok uzun ve büyüktür, hemen dışında altın kaplamalı bir cami, caminin karşısında bir köşk⁴⁴⁴ vardır, bunların dışındaki her yer ormandır, çiçekler ve ağaçlar çok güzeldir, tamamı Avrupa tarzındadır. Ben Çinli olduğum için benim içeri girmeme izin verdiler⁴⁴⁵. Ben de içeri girdim, sarayın büyük kapısında altın süslemeler vardır, 1 Zhang uzunluğunda ve genişliğindedir, kapı doğuya bakar, kapının içerisinde bir yol vardır ve bu dar yolun iki tarafında ağaçlar ve çiçekler vardır, buradan ana köşke⁴⁴⁶ geldim, buradan sonrasını gezmeme izin vermediler. Bu ana köşk çok büyük değildir. Vali'nin⁴⁴⁷ yaşadığı yer buradan büyüktür.

Dünyada birçok saray vardır ancak hiçbirisi Çin'in sarayları kadar büyük olamaz. Bizim ülkemizin binlerce yıllık tarihi vardır, bu büyük ülke birlik içindedir⁴⁴⁸, tarih içinde ülkemiz sürekli büyümüştür, (bu açıdan) hiçbir ülke bizimle karşılaştırılmaz. Avrupalılar feodal birliklerden⁴⁴⁹ bugüne gelmiştir, Türkler çok kahraman olsalar da, Avrupa'yı tamamen egemenlikleri altına alamamışlardır. Bu sebeple bizim ülkemizle karşılaştırılmazlar. Ben İran'a gitmedim ama orası da (sonuçta) 10 milyonluk bir küçük birliktir⁴⁵⁰, orayı da tahmin edebiliyorum. İçerisinde küçük saraylar⁴⁵¹ 40 tane, büyük saraylar⁴⁵² toplam 4 tanedir.

Türk imparatorunun harem ağaları vardır, sarayların dışında, yollarda ve kıraathanelerde⁴⁵³, harem ağaları görülebilir, Avrupa tarzı uzun elbiseler giyerler, elbiseleri temiz ve düzgündür, duyduğuma göre 800 kadar haremağası vardır. Şu anda haremağalarının tamamını Türkler'den değil zencilerden seçmektedirler, Çin ile ne kadar da benzemektedir!⁴⁵⁴ Erkek ve kadınları birbirinden ayırmak, ve bu kadar cariyeye uğraşmak için ancak harem ağaları kullanılabilir.

Sultan saraydan çok az, yılda bir kez ancak dışarı çıkar, bugün anayasanın ilanı nedeniyle⁴⁵⁵, halkın gönlünü kazanmak için dışarı çıkmıştır. (Aynı gün) ben Temmuz'un 2'sinde camiye gittim, çok insan toplanmıştı⁴⁵⁶. Polisler de çoktu ancak anayasa ilan edilmiş olduğu için (halkın gönlünü kırmamak için) kalabalığa müdahale etmediler, sadece bağurdılar. Fakat izlemeye gelen insanların sayısı hızla arttı ve sonunda kalabalık taşıp sarayın kapısından içeri girdi, polislerin yapabileceği bir şey yoktu, insanların bazıları kapıların üstünde, bazıları duvarların üstünde, bazıları da ağaçların üstünde olanları seyretmeye çalıştı. Bu insanlar daha sonra hasbahçeye⁴⁵⁷ doğru ilerlediler, kalabalık orada bulunan süvariler tarafından da durdurulamadı. Kalabalık sarayın ikinci kapısına geldi, bazı memurlar haremağalarının bulunduğu yere kadar gittiler, sonra polis onlarla konuşarak kalabalığı dağıttı. Padişahla beraber giden padişah alayının⁴⁵⁸ düzeni defalarca kalabalık nedeniyle bozuldu

birçok kez yeniden sıraya girip düzen almak zorunda kaldılar. En sonunda kalabalığın arasında sadece imparatorun arabasının geçebileceği kadar bir yol açılabilirdi. Eğer herhangi bir kural koyulmazsa sonucu doğal olarak bu olacaktır. Polisler eğer halktan (bu şekilde) korkarlarsa, sanırım ilerde daha büyük kargaşalıklar çıkacaktır, korkarım Türk imparatorunun sonu da XVI. Louis⁴⁵⁹ gibi olacaktır. Sultan çok dışarı çıkmamaktadır, bu sebeple onu görmek isteyenler de çok olmuştur, dört ülkenin elçisi de bu kalabalığın içindedir ve sultanı görmek için gelmişlerdir. Ben padişahı koruyan askerlerin⁴⁶⁰ en arkasına düştüm, harem ağaları ve diğer memurlar sarayın ikinci avlusundaydı. Subayların altın süslemeli elbiseleri vardı ve kılıçları bulunuyordu, hepsi tamamen Avrupa tarzındadır, (Avrupa ile aynı olduğu için) bunlara dikkat etmeye değmez. O sırada anayasa artık ilan edilmişti, (Türkler) yabancılar (yurtdışından olanlar) ne derse onu dinliyorlardı. Bir koruma subayı yanıma gelip elimi sıktı ve halimi hatırımı sordu, bir harem ağası da gelip elimi sıkıp benimle selamlaştı⁴⁶¹. Sonra kalabalığın içinden geçtim, harem ağası da neler oluyor diyerek etrafa sorup biraz dolaştıktan sonra gitti, padişahın yanında da korumaları⁴⁶² ve harem ağaları⁴⁶³ toplam 20-30 kişi vardı. İki sıra piyade askeri⁴⁶⁴, 10 kadar süvari⁴⁶⁵ sıraya dizildi, bu sırada üç siyah araba içlerinde üçerden dokuz cariye⁴⁶⁶ ile dışarı çıktılar, padişahın yanında çalışanların⁴⁶⁷, siyah şapkalarının tepesi altın rengindedir ve elbiselerinde altın ipler olur, bütün cariyeler⁴⁶⁸ yüzlerini beyaz örtülerle örtmüşlerdi, altın işlemeli ve mor renkte elbiseler giymekteydiler. Sultan çift atlı bir arabayla altın kapıdan çıktı, bütün memurlar ellerini arkalarına koyup saygı ile eğildiler. Cariyeler çıktuktan sonra, altın kapı açıldı, padişahın korumaları⁴⁶⁹ 2 kişilik gruplar halinde, sırasıyla çıktılar, en son kırmızı elbiseli bando dışarı çıktı, korumalar atlarıyla çıktı yaklaşık 10 kişiydiler. Sultan II. Abdülmahid⁴⁷⁰ dört atlı bir arabaya binmişti, altın kapıdan dışarı çıktı, başında şapka olanların hepsi (saygıdan) şapkalarını çıkardılar, kalabalık hep bir ağızdan yaşa diye bağıyor tezahürat ediyordu. Sultan da ayağa kalktı, kafasını sallayarak kalabalığı selamladı. Sultan 62 yaşındadır, beyaz sakalları ve fesi vardır, Avrupa tarzı siyah bir elbise giymekte, altın renkte apoletleri ve kılıcı bulunmaktadır. Sonra yavaş yavaş camiye girdi. Padişahın korumaları⁴⁷¹, kalabalığa çay, kurabiye, kahve ve limonata⁴⁷² dağıttılar, ben de gidip aldım, sonra herkes dağıldı. Padişahla beraber giden memur çok değildi, tören oldukça sadeydi. Bizim ülkemizin törenlerini düşününce buradaki törenlerin oldukça mütevazı olduğunu düşündüm. İlk başta aslında Türkler'in padişahının çok güçlü ve despot⁴⁷³ olduğunu düşünmüştüm, bugün töreni görünce bizim ülkemiz ile karşılaştırılamayacağını anladım.⁴⁷⁴Duyduğuma göre eskiden padişah dışarı çıktığında yanında 20 bin asker olurmuş, bilmiyorum gerçekten böyle miydi, ya da bugün artık sayılarını mı azalttılar? Avrupa'nın kuzeyindeki krallar ve kraliçeler, halkın giydiği elbiseleri giyerler ve sokaklarda dolaşırlar, halklarının gezdikleri yerlerde gezerler ve onlarla iç içedirler. Ben Danimarka'da⁴⁷⁵ ve İsveç'te⁴⁷⁶ çok kez sokakta krallarıyla karşılaştım, Yunan kralı⁴⁷⁷ ve en büyük hâkimleriyle⁴⁷⁸ birlikte ellerinde bastonlarıyla yürüdüklerini görmüştüm. Portekiz'in başkentinde⁴⁷⁹ imparatoriçeyi ve yanında bir bayanı siyah elbiseler giymiş şekilde sokakta yürürken görmüştüm, bunların dışında da günlük kıyafetlerle at arabalarında veya ata binerek gezenler çoktur, (ancak) Türk sultanı doğunun geleneklerini sürdürmektedir. Bundan sonra ise imparatorun yetkileri azalacaktır, binlerce askerin yanında yürüdüğü büyük törenler de yavaş yavaş kaybolacaktır. Sanırım eskiden Çin'de binlerce insanın katılımıyla yapılan törenlerin dünyada eşi benzeri yoktur, ancak bunlar da gelecekte kaybolacaktır.

Türk imparatoru çok az dışarı çıkar, erkek ve kadın arasında da büyük bir sınır vardır, kadınlar dışarı çıkarken mutlaka yüzlerini kapamak zorundadır⁴⁸⁰. Sarayda yaşayan padişah hanımlarını ise görmek mümkün değildir⁴⁸¹, (ülkelerinde) gezerken farkında olmadan bu alışkanlıklara şahit oldum⁴⁸². İranlılar'ın ve Türkler'in bu alışkanlıkları aynıdır, ben dünyanın bütün ülkelerinin alışkanlıklarını, yaşam tarzlarını gördüm hepsini bilirim, bunların hepsini gördüğüm için gelecekte hangilerinin iyi olduğunu bildiğimden en iyi olanlarını (Çin için) seçme şansım olacaktır.

Türkler'de kadın ve erkekler çok ayrıdır, bu sebeple haremde harem ağaları olur, sarayın dışında, sarayın yakınındaki yollarda, dükkânlarda, birçok harem ağasıyla karşılaşılır, hepsi Avrupa tarzında çok temiz ve düzgün giyinirler, insanlarla selamlaşır ve tokalaşırlar, bugünkü sultan artık Türkler'i harem ağası olarak kullanmaz, bunların yerine zencileri kullanır, kendi insanlarına bu acıyı çektirmez. Hadım etme teknikleri bizimkiyle aynıdır⁴⁸³, ancak onlar kendi milletlerine zarar vermezler, bu sebeple bu anlamda bizden ileridirler.⁴⁸⁴ Ancak Avrupalılar bu alışkanlığa gülmektedir, bu ülkenin utancıdır! Bizim ülkemiz de Türkler'le aynıdır. Şu anda bizim ülkemizde, İran'da ve Türkler'de bu tuhaf alışkanlık devam etmektedir, bu çok kötü bir şeydir! Chang Si⁴⁸⁵ Han hanedanını yıktı, Tian Ce⁴⁸⁶ Tang hanedanını yıktı, Wei Shi⁴⁸⁷ ise Ming hanedanını yıktı, bunların hepsi çok açık felaketlerdir, bunları bildiğimiz halde devletimiz bu kötü alışkanlığı devam ettirmektedir, hem çok tehlikeli hem de çok utanç verici bir durumdur bu! Eğer erkek ve kadınları ayrı tutmak istiyorsak, hizmet edenlerin hepsini kadınlardan seçebiliriz. Avusturya kralının 4 bin kadın hizmetçisi vardır, Alman imparatorunun 3 binden fazladır, son derece güzel ve iyi giyimlilerdir, koşuşturup dururlar, bunlar imparatorun yatağını ve evini temizlerler, bu ne kadar da güzeldir, neden sarı ırktan ve siyah ırktan hadım edilmiş insanları kullanırlar ki? Eski çağlarda böyle cezalandırılanlar imparatorun yanında bulunamazlardı, eğer bir kişi hadım edilmişse mutlaka ya ailesi çok fakirdir ya da bir suç işlemiş olmalıdır. Bunlar genellikle bilgisiz insanlardır, bu tür insanların ne düşündüklerini bilmek çok zordur, mutlaka kötü niyetleri olur. Saraya geldikten sonra mutlaka önce iyilik yaparlar, ancak güçlenince imparatorun ismini kullanarak kötü işler yaparlar.⁴⁸⁸ Bunlardan daha da önemlisi devletin yönetimine el atarlar, devletin siyasetini yönetirler, imparatorlar adeta onların öğrencisi gibi olur.⁴⁸⁹ Ülkenin kaderi onların eline kalır, hanedan bile onların kararlarını bekler, bu kadar kötü tecrübe varken, nasıl olur da bunu sona erdirmeyiz, bütün ülkeler birbirlerine bu kadar yakınlaşırken ve yeni bir çağ başlamaktaayken, harem ağalığı da yavaş yavaş yok olacaktır. Bu ilkbahar-sonbahar⁴⁹⁰ döneminde olan bir alışkanlıktır. Han hanedanı döneminde harem ağası yoktur, İmparator Han Wu'dan sonra haremde⁴⁹¹ kullanılmaya başlamışlardır. Ben Türkler'in bütün saraylarını gezdim, bir seferinde böyle birisiyle karşılaştım, yüzüne bakınca, kendi ülkemi hatırladım, bu alışkanlık ile kargaşa el eledir⁴⁹², bunları düşününce endişeden terledim ve bir şiir yazdım:

İnsan iyi ve kötüyü ayırmalıdır, bir ülke tehlikeli olandan uzak durmalıdır. Utanmayı bilmesek de tehlikenin nerden geldiğini bilmek gerekir. Han hanedanı Chang Si yüzünden battı, Tang hanedanının hocası Tian Ce idi, dönemin imparatoru onun öğrencisi konumuna düştü, (imparatora) ben öğretmenim olduğum için sen ancak imparator oldun dedi, imparatorluğun da benim elimdedir. Ben istediğim gibi büyük memurları yerlerinden ederim, halkın benim karşımda ne yapabilir ki. Han ve Tang hanedanları iyi yönetimle uzun zaman hükmettiler. Ancak harem ağaları politikaya karışınca sonları geldi. Qing hanedanının başında, harem ağaları sadece sarayla ilgilenirlerdi ancak siyasete karışamazlardı, eğer

karşırlarsa öldürölürlerdi, bu bizim atalarımızın yoludur. Son zamanlarda Li Lian Ying⁴⁹³ adında bir harem ağası, yetkileriyle çok yolsuzluk yaptı. Sadrazamlar ve sınırlardaki memurlukları⁴⁹⁴ satarak büyük paralar kazandı. O imparatoru bile yerinden edebilirdi, bu kötölükleri yapardı. Yabancı ordular gelince ordumuzun gidip onlara karşı savaşması gerekirken onları halka karşı kullandı, birleşik ölke⁴⁹⁵ orduları pekininin dış mahallerine kadar geldiler. Tianjin⁴⁹⁶, LiaoNing⁴⁹⁷ kana bulandı, savaşa giden yollarımız yağmurdan geçilmez oldu. Pekin'in dış mahalleleri ve mabedlerimizi yakılıp yıkıldı. Çin'in oğlu Lu Shen⁴⁹⁸, düşmanlara karşı geldi. Birçok insan yurtdışına kaçtı, on yıl dışarıda kaldılar. Birçok yer gezdim dolaştım ve sonunda Türkiye'ye geldim, birçok kez saraylarının önünden geçtim. Burada birçok harem ağası bulunur, zenci yüzleri ve Avrupa tarzı kıyafetleri vardır. Duyduğum kadarıyla sayıları 800'den fazladır, onlarla karşı karşıya gelince yüzümü buruşturdum. Aslında bizim ölkemiz ile aynı kaderi paylaşmaktadır burası. Hadım etmek insanlık dışı bir iştir, bu iş insanlık dışıdır. Böyle cezalandırılan insanların, imparatorun yanında durması, ilkbahar-sonbahar dönemimde yazılan kitaplarda bile eleştirilmiştir. Bu insanların ne bilgisi vardır ne de iyi karakterleri, ayrıca (hadım edildikleri için) öfke doludurlar. Ülkenin yönetimi onların ağızlarından çıkacak sözlere bırakılmamalıdır, imparatorlar ve memurlar adeta onların malları gibi olmuşlardır. Haremde dolaşıp dedikodu yaparlar, bunlar ölkeye büyük zarar vermektedir. Böyle örnekler çoktur, neden hala bu yöntem devam ettirilmektedir. Ayrıca ölkeler artık birbirlerine daha da yakınlaşmıştır, herkes her şeyi bilmektedir. Neden hala bu harem ağaları yüzünden ölkenin utanmasına izin verilir anlayamıyorum. Avrupa'da saraylarda hizmet eden kadınlar⁴⁹⁹ bulunur, bunlar güzel elbiseler giyen güzel kadınlardır. Avusturya'da 4 bin tane böyle kadın vardır, Almanya'da ise 3 bin tane. Güzel elbiselerle imparatorun yatağını temizlerler, imparator çalışmaya giderken önünden ilerlerler. Eflatun kıyafetlerle imparatorun yanında bulunurlar, imparator bunları görünce mutlu olur. Bunlar harem ağalarından daha güzel değil midir? (Bu güzel kadınların yüzleri) onların sarı siyah kırışık yüzlerinden daha güzel değil midir? Bu karışıklığa karşı uygulanacak en iyi yöntemdir, eğer bunlara dikkat edilirse çok büyük başarılar kazanılır. Türkler en azından zencileri hadım ederler, biz ise kendi insanımıza bu eziyeti yaparız. 2 bin yıllık bu utancımızı, bu sözlerimle bitiririz diye ümit ediyorum. Bir ölkede bunlar olmazsa çok daha iyidir, böylece tehditleri adeta bir su ile yıkamış ve gidermiş oluruz. Burada devletimize yalvarıyorum (bu alışkanlığı bitirmesi için), bu benim ölkeme olan sevgimin bir göstergesidir, bütün bunları gözlerimden yaşlar akarak söylüyorum.

Türk sultanının sarayı ve Avrupalılar'ın yaşadığı yerin adı Galata'dır.⁵⁰⁰Burası adını eski bir kuleden almaktadır.

Bugünkü sarayın olduğu yer başkentin en güzel yeridir, üzerinde bulunduğu tepe şehrin en yüksek tepesidir, 500 yıllık bu Galata kulesi, yuvarlak formdadır ve o kadar uzundur ki tepesi bulutlara değır, 10 Zhang yüksekliğindedir, dört katlıdır ve çok görkemlidir. Yanında bir askeri okul ve kışlalar⁵⁰¹ bulunur. Bu iki yapı neredeyse saray kadar büyüktür. Bunun nedeni Türkler'in orduyu çok önemsemesidir. Başkenti koruyan⁵⁰² 80 bin asker vardır. Burası zenginlerin, üst düzey memurların ve önemli kişilerin yaşadığı bir yerdir, burada yaşayanların evleri en iyi durumda olanlardır, beş katlıdırlar, ancak bunlar çok eski binalardır. Bu tepenin üzerinde eski bir mabedin temeli vardır, bu mabed eski imparatorlardan biri tarafından yaptırılmıştır. Yeni imparator bir önceki imparatoru öldürmüş ve bu mabedi yıktırmıştır, bu mabedin hemen altında ise imparatorun hanımının sarayı bulunur.⁵⁰³

Sadrazamın konutunun⁵⁰⁴ duvarı topraktandır, üç katlıdır, çok eski ve sade bir binadır. Bahçesinde çiçek ve ağaçlar bulunur ama hepsi oldukça küçüktür. Savunma Bakanı'nın (Harbiye Nazırı)⁵⁰⁵evi daha büyüktür, ancak onun evinin duvarı da topraktandır. Üst düzey memurların bu evleri nesilden nesile miras kalmaktadır. İçlerinde Avrupa tarzında olsalar da (Avrupa'da olduğu gibi) dışarı çiçek koyanları çok azdır. Yolları çok tozludur, odaları çok eskidir, bakınca bizim başkentimizle aynı durumdadır. Ancak buradaki ahşap binalar Çin'dekilerden biraz daha yüksektir, Avrupa büyükelçiliklerinin binaları da aynı durumdadır. İngiliz büyükelçiliği aralarında en büyüğüdür ancak o da oldukça eski ve kötü durumdadır. İçeride iki küçük (halka açık) park⁵⁰⁶ vardır, 10 Zhang büyüklüğündedir, oldukça küçük ve çok sadedir, ancak bilet satın alarak içeri girebilirsiniz. Anayasanın ilk ilan edildiği zamanlarda, akşam olunca müzik başlar, ellerinde bayraklarla insanlar konuşmalar yaparlar, çok sayıda insan bunları dinler, bakınca dinleyenlerin hepsinin Avrupalı olduğu görülür, kadınların Avrupalı olduğu daha da iyi anlaşılır, ben şu ana kadar tek bir Türk kadını bile görmedim ki parkta gezsin. Bu park Avrupalılar için yapılmıştır, anayasa ilan edilmemiş olsaydı burada gezen çok daha az insan olurdu, burada 225 bin Avrupalı yaşamaktadır. Bunlar burada uzun süredir yaşadıkları için ten renkleri de siyahlaşmakta ve sarılaşmaktadır⁵⁰⁷. Türkler'in alışkanlıklarına uyarak onlar da fes takmaktadırlar, bunları Türkler'den ayırmak da oldukça zordur. Toplam 14 tane banka vardır, bunların tamamı Avrupalılar'ındır, Türkler'in bir tane bile bankası yoktur. Ulaşım ve ticareti yabancılar ellerinde tutmaktadır, Almanlar çoktur. Oteller⁵⁰⁸ de böyledir. Benim kaldığım otelin adı Ke Lan'dır⁵⁰⁹, bu Türk başkentinin en iyisidir, burada 3 bin oda olduğunu söylenir aslında birkaç yüz odası vardır. Burada Avrupalılar yaşıyor olsa da, yollardaki toz ve kirlilik Türkler'in yaşadığı yerlerle aynıdır, yoların üstünde pislikler vardır, sokak köpekleri her yerde yatmaktadır ve sürekli yemek isterler. Sokaklar dilencilerle doludur, bir elleri yerde bir elleri havada para isterler, sürekli onlarla karşılaşanları zor durumda bırakırlar. Yollar çok dardır, iki at arabası aynı anda geçemez. Burası Avrupalılar'ın ve Avrupa mallarının çok olduğu kalabalık bir yerdir, en fazla Almanlar'a rastlanır. Çok sayıda restoran, kiraathane ve kahvehane vardır.

Rumeli Hisarı'nın tepelerle birleştiği yerde, Avrupalılar ve üst düzey memurlar yaşamaktadır, burası şehrin en kalabalık ve canlı yeridir, köprüyü geçince İstanbul'a varılır, Türkler'in yaşadığı yer burasıdır. Eski mabedler, devlet daireleri⁵¹⁰, tarihi eserlerin hepsi de buradadır.

Rumeli Hisarı'nın⁵¹¹ altında bir ırmak vardır, tatlı su'dur, birçok tepenin birleştiği yerdedir. Hava güzel olduğunda, bayramlarda, burada kayıklarla gezilir, birçok genç kız buraya gelir, güneş batarken, geç kızların güzel kokuları duyulur, ırmağın kenarında herkes birbirini görür, işte burada Türk kızları yüzlerini açıp gezmeye cesaret ederler.⁵¹² Burada oturacak bir yer dahi yoktur, etrafında yabani otlar, ağaçlar ve fabrika bulunur, büyükelçiler⁵¹³ ve ileri gelenler de buraya gelip gezerler. Karşıdaki Anadolu Hisarı'nın⁵¹⁴, bulunduğu yerde de küçük bir ırmak⁵¹⁵ vardır, Konstantinapol'ün gezilecek en güzel yerleri de işte böyledir!

Rumeli Hisarı'nı⁵¹⁶ geçtikten sonra Ke Shi Ke⁵¹⁷ adında bir yer vardır. Burası Karadeniz'in girişine yakındır, çok güzel binalar vardır, büyük çoğunluğu Avrupa tarzıdır, Avrupalı büyükelçilerin⁵¹⁸ ve zenginlerin villaları buradadır. Büyük Kadi'nın yaşadığı ev⁵¹⁹, yeşil pencere ve beyaz boyalıdır, bir tarafı denize bakar ve çiçeklerle doludur burası sessiz ama çok güzel bir yerdir.

Burayı geçtikten sonra Yan Ma Jin⁵²⁰ köyü vardır, Ruslar Türk başkentini işgal ettiklerinde buraya

kadar gelmişlerdir. Yan MaJin köyünde bir park vardır otları ve çiçekleri çok güzeldir. Tam olarak Avrupa tarzındadır, Türk başkentinde buranın benzeri bir yer daha yoktur. Bu park İranlılara aittir, 340 yıl önce Türk - İran savaşında İran padişahının kızını esir almışlar ve buraya yerleştirmişlerdir, padişah buraya gelip gezdiğinde onun şarkı söyleyen güzel sesini duymuş ve ona âşık olmuştur. Bu köyü de ona hediye etmiştir, işte o sebeple burası İran'lılarındır. Bu köy şehirle birleşmiştir, ulaşım çok kolaydır. Buharlı gemiyle çok hızlı gelir, at arabasıyla birkaç 10 Li uzaklıktadır.

Köprüyü geçtikten sonraki yere Ge Dun Kan⁵²¹ denir, ayrıca Altın Boynuz⁵²² (haliç) da denir, Deniz Bakanlığı (Bahriye Nezareti)⁵²³ da buradadır. Çok büyük bir binadır, hemen üst tarafında Deniz Askeri Okulu bulunur.⁵²⁴ Oraya henüz gitmedim, büyük bir kayıp! Bu tepe yüksektir, üzerinde çam ağaçları vardır, aşağısı denizdir, savaş gemileri⁵²⁵ denizde beklerler. Burada çok eski mezarlıklar ve mezar taşları vardır. Aralarında meşhur insanların da mezarları vardır, o yüzden buraya birçok insan gelir ve gezer, ben de ata binerek oraya gittim, bu tepenin arkasından Karadeniz görülebilir. Burası Türk başkentinin Avrupa bölümüdür.

İstanbul tepesinin önünde küçük bir ada vardır, bu adada küçük bir kule bulunur, 1455 yılında, fal bakan bir kişi⁵²⁶ imparatora çok sevdiği kızının yılan sokması sonucu öleceğini söyler. Ancak fal bakan kişi ile evlenmesi halinde bu sondan kurtulacaktır. İmparator ise kızını bu adadaki kuleye gönderir ancak prenses adaya varır varmaz yılan sokar, falcı ona ilaç verir ve prensesi iyileştirir.

Ge Dun Kan tepesi Asya tarafındadır. Asya tarafında böyle birçok tepe bulunur, burada da birçok ev vardır fakat fabrikalar daha çoktur.

Yavaş yavaş Asya tarafının surlarına gidince Avrupa tarafıyla karşı karşıya olduğu görülür, surların arkasında tepeler vardır, aralarında küçük ırmaklar akar. Hemen yakınlarda bir saray bulunur, söğüt ağaçları vardır, buraya gezmeye çok insan gelir. Çay satanlar, su satanlar, kayıklar burada toplanmıştır, kayıklarla küçük ırmağın girişine gelir, suyun kenarında oturulur ve uzanılır. Rumeli Hisarı'nın⁵²⁷ altından da gidiş gelişler olur iki yakaya ve sırayla farklı bir kıyıda bir araya gelirler, Tang⁵²⁸ döneminin Qu Jiang'ı⁵²⁹ gibidir. Ancak bir tek temiz yer bile yoktur, oturacak ve dinlenecek yer bulunmaz. Sadece kayıklar çoktur ve iki yaka arasında gelir giderler bu sebeple çok canlı bir yerdir. Burası Pekin'in Nan Hai Pao'su, Shi Sha Hai'ı⁵³⁰ gibi çok sadedir. Büyükelçilerin, kadınların ve zenginlerin gidebileceği başka bir yer de yoktur zaten. Ben de buraya bir kez gittim, Almanya ve Hollanda elçilerini gördüm, onlarla sohbet ettim ve hem burayı, hem de kendi ülkemi eleştirdim. Bu küçük ırmak gibi yerler gerçekten de büyük şehirlerde zor görülen şeylerdir.

Ata binerek eski şehir ve saraya gittim, küçük bir kayık⁵³¹ ile Anadolu Hisarı'na gittim ve bir şiir yazdım.

İki hisarı birbirine bağlayan boğaz vardır, başkent denize karşıdır. Zaman içerisinde yıkılıp yapılan mabedler, yıkık dökük surlarla çevrilidir. Eskiden birçok kahramanlar gelip geçmiştir buradan, evler çok eskidir, bu eski tarz yönetim sebebiyledir. Şimdi eskinin savaşları (mücadeleleri) unutulmuştur, güneş batarken gemiler gelir geçer, ne güzel bir manzaradır.

Ben Asya'ya gittim, burada birçok park ve ormanlar bulunur, bir saray vardır, burası Alman imparatoru Wilhelm'in⁵³² kaldığı yerdir. Wilhelm burada bir saray daha yaptırmaktadır, çok büyük ve görkemli bir saraydır. Sarayın arkasında bulunan bahçesi tepeyle birleşir, duvarları o kadar yüksektir ki tepeyi görmenize bile engel olur. Wilhelm burada 3 ay kalmıştır, Türk memurları ve halkla bir araya gelmiştir, ne yapmak istediğini ise tahmin etmek mümkün değildir. Bu saray Türk sarayının tam

karşısındadır, aralarından deniz geçmektedir. Denizde sultanın küçük bir buharlı gemisi⁵³³ vardır.

Saray yapıldıktan sonra buraya gelenlerin sayısı hızla artmıştır, sarayın doğusuna doğru başkaları da evlerini yapmaya başlamıştır. İstanbul'un karşısında bulunan bu yere Qiao Di Li⁵³⁴ (Kadıköy?) denir, İngiliz askerlerinin mezarları bulunur.⁵³⁵ 1855 yılında⁵³⁶ İngilizler Türkler'e Ruslar'a karşı savaşta yardım etmek için asker göndermişlerdir. 8 bin kişi ölmüş ve buraya gömülmüştür. Burada ayrıca İngiliz kraliçesi Victoria'nın⁵³⁷ bir heykeli vardır. Bu tepenin üzerinde kışlalar⁵³⁸ topçu bataryaları⁵³⁹ bulunur. Buralar deniz kenarındadır.

Türkler'in başkentinin manzarası çok güzeldir, burası dünyanın en güzel yeridir⁵⁴⁰. Boğazın iki yakasında evler vardır ve ortalarından deniz geçer, boğazın iki tarafından başka dört tane de ada vardır, birkaç yüz Li büyüklüğündedirler ve hepsinde yaşayan insanlar vardır. Burada çok güzel binalar, köşkler, parklar ve ormanlar vardır, buralar sessiz ve sakin yerlerdir, Türk başkentinde yaşayan zenginler burada otururlar, çünkü burası en güzel manzaralı ve en meşhur yerdir. Buraya bir çok gemi gelir ve gider, bu dört ada sıra halindedir, soldakine Po Ji⁵⁴¹ Adası, orta solda olana An Di Ge Ni Adası⁵⁴², orta sağdakine Gao Ji Dao⁵⁴³ adı verilir. Bu adaların önünde bulunan tepede bir okul vardır, etrafında çam ağaçları vardır, burası Ortodokslar'ın din adamlarının⁵⁴⁴ okuludur.

Solda bulunan adanın adı Bing Qi Po'dur⁵⁴⁵, bu ada hem büyük hem yüksektir, Avrupalılar'ın burada birçok villası bulunur, burası en güzel yerlerden biridir. Sabah erkenden, gemiye binip Asya'ya gittim. Tren ile birkaç Li gittikten sonra geniş bir ova vardır, binalar ve ormanlar görülür, burada her gün bir inşaat devam etmektedir. Son 20 yıldır inşaatlar sürekli artmaktadır. Burada oturanların evleri birbirine çok yakın değildir aralarında birkaç Li mesafe bulunur, hepsi Avrupa tarzında güzel yapılarıdır, Burası Konstantinapol'dan çok daha güzeldir. Duyduğuma göre burası başkent olduğu için birçok insanı bir araya toplamak kolaydır, yeni yerlerde inşa başlatmak kolaydır. Böylece düzenli ve güzel yerler inşa etmek mümkün olmaktadır. Türkler böyle yaptıklarına göre, bizim ülkemizin de böyle yapması gerekir!

Tren garı⁵⁴⁶ çok güzeldir, trenler ve tren yolları çok güzeldir, sorunca öğrendim ki burayı Almanlar yapmıştır. Asya'ya giden bir demiryoludur, Yang Dian Na Eyaleti'ne⁵⁴⁷ gitmektedir. Arap⁵⁴⁸ ülkelerinin sanayisi yoktur, burası Almanya'nın tamamen kontrol ettiği yerler değildir. Mao De Bi Pi⁵⁴⁹ adında küçük bir şehir vardır, burada gemiden indim, bu küçük şehir çok kirlidir, (tekrar) gemiye bindim yarım saat sonra Bing Qi Bo adasına'na⁵⁵⁰ ulaştım. Adada birçok bina vardır, bütün tepelerin üstü binalarla doludur, geminin durduğu yer adeta bir pazar yeri gibi kalabalıktır, kıraathaneler ve meyhaneler⁵⁵¹ vardır. Bu binaların tamamı yenidir. İtalyan operası⁵⁵², Türkler'in güzel şarkıları⁵⁵³ kulağınıza gelir, her taraf gezmeye gelen insanlarla doludur. Ata binip adanın tepesine çıktım, tepenin üstü büyük çam ağaçlarıyla doludur, dar yolların iki tarafında evler bulunur, park ve ormanlar vardır, burada yaşayanların büyük bölümü Avrupalılar'dır, Rumlar⁵⁵⁴ da burada uzun zamandır yaşamaktadır. Burada çiftçilerin⁵⁵⁵ büyük bölümü Rumlar'dır. Adanın etrafını dolaştım, adanın büyüklüğü 20 Li kadardır, adanın en yüksek tepesinde, yeşil çam ağaçları arasında patikalar bulunur, 4 tarafı denizle çevrilidir, ne tarafa baksanız alabildiğine denizi görürsünüz, en yüksek tepede büyük yuvarlak bir taş⁵⁵⁶ ve üzerinde otlar olan bir çardak⁵⁵⁷ vardır, Türkler burada içki satmaktadır.⁵⁵⁸ Bir taraftan içimi içip bir taraftan da manzaraya daldım, deniz ve gök birleşmişti, bu ada çok güzel bir yerdir, burası eskiden gittiğim Na Bo meyhanesinin⁵⁵⁹ güzelliğini geçmiştir. Yan

tarafına Xian Zuo Zhi'nin⁵⁶⁰ eskiden yaşadığı yer vardır, burası küçük bir mabede çevrilmiştir, bu mabed ancak 1 Zhang büyüklüğündedir, duvarının kalınlığı 2 Chi kadardır, mabedin çatısı mağara şeklindedir, o kadar karanlık ve nemlidir ki gerçekten bir mağaraya girmiş gibi hissedilir. Ancak yerleri mermerden yapılmıştır, binyıllık bir yapıdır. Xian Zuo Zhi'nin yaşadığı dönem bizim Doğu Han hanedanı dönemimizdir⁵⁶¹, bir ejderhayı öldürdüğü için ünlenmiştir. Avrupalılar'ın resimlerinde ve süslemelerinde hep o vardır, bizim ülkemize benzer, Avrupalılar ona çok saygı duyarlar. Öğle yemeğini tepedeki büyük bir restoranda yedim, duvardan aşağıya beyaz perdeler inen bir yerdi, beyaz dalgaların sesleri ve rüzgârla deniz suyunun geldiği bir yerdi. Çamların gölgeleri her yerdedir, o kadar güzel ki burasını cennet zannettim, bu ada gerçekten ününü hak etmektedir, ayrıca başkente de çok yakındır. Bu restorana birkaç Li uzaklıkta bir yerde, bahçesi ve binası çok güzel olan bir yer vardır, bahçesinde eski dönemden kalma heykeller vardır, çok güzel çiçekleri vardır. (çiçekleri sulamak için kullanılan) Birçok musluk vardır, ancak çiçeklerin ve otların üzerinde tozlar vardır, Kuzey Avrupa ile karşılaştırılmaz. Bu denizin ortasındaki adada toz olması da normaldir! 100 Li içerisinde, her yer parklar, köşkler ve ormanlarla doludur, hepsi Avrupa tarzındadır, bizim ülkemiz buradan geridir.⁵⁶²Eğer trenler ve gemiler olmasa 100 Li uzaklığındaki bir adaya bu kadar insan gelebilir miydi? Adanın bu canlılığının nedeni geçmişteki insanların hayal bile edemeyeceği bir şeydir.

Bu dört adanın dışında iki ada daha vardır, 12 yıl önce, Türk sultanı hükümete karşı gelenleri⁵⁶³, bu adaya hapsettirmiştir.⁵⁶⁴Bundan daha uzakta olan adanın adı köpek adasıdır⁵⁶⁵, Türkler'in çok köpeği vardır⁵⁶⁶, eskiden bu adaya birçok köpeği getirmişlerdir.

Türk parası sistemlidir, 4 basamaklıdır, bu yöntem Hindistan ile aynıdır, onlar bunu Hindistan'dan almış olmalıydı, ancak son derece zordur. Ben Hindistan'dayken, Hind'li entelektüellerle hesap yaptık, ben onlardan 4 kat daha hızlı hesaplardım, buradan anlaşılabilir ki onların bu hesaplama yöntemi çok geri kalmıştır. Ne yazık ki Türkler bu sistemi değiştirmemektedirler.

Türkler'in bakır paralarına⁵⁶⁷ Pi Ya Shi Da⁵⁶⁸ denir, en önemli paraları budur. En küçük paraya da Ba la shi⁵⁶⁹ denir. Toplam 7 çeşit para vardır, bunlar 5, 10, 20, 40, 50, 100 ve 200'dür. 5 olan en küçüğüdür. 20'nin üzerinde olanlar bakırdandır⁵⁷⁰, 40'ın üzerindeki gümüşdür⁵⁷¹, her bir 40 Ba La Shi 1 Pi Ya Shi Da eder.

Pi Ya Shi Da 8 çeşittir, 1, 2, 2,5, 5, 10, 20, 20'nin gümüş ağırlığı Çin'in 7 qian 2 fen gümüş⁵⁷² kadardır. 1 Pi Ya Shi Da bizim 3 Fen 6 Li küçük gümüşe⁵⁷³ eşittir. 2 Pi Ya ShiDa'nın üstündeki paralar küçük gümüş paralardır. 27'den sonrası altın'dır. Bizim ülkemizde 10'luk sistem kullanılmaktadır ve kullanımı çok kolaydır, fakat Türkler bu sistemi kullanmamaktadır, bu sebeple hesap yapmak çok zordur, buraya gezmeye gelenler bu parayı anlamamakta ve sürekli kandırıldıklarını düşünmektedir. Buradaki bütün paralar Pi Ya ShiDa'dan başlamaktadır, çok küçük bir şey bile alsan 100, 1000 gibi rakamlar ödersiniz. Eğer daha büyük bir şey alırsanız rakamlar 10 bin, 100 bin olur. Altın paralar 27'den başlar, küçük paraya çevirerek hesaplamak çok zordur. Çok zaman alır ve hesaplamada kolayca yanlışlık yapılır. Daha küçük olan gümüş paraları hesaplamak da çok zordur. Altın ve gümüşün karşılıklı hesaplanması da birçok sıfırlı bir hesaplamayı gerektirir. Başkentte çok Avrupalı vardır, (bu sebeple) aynı zamanda İngiliz Pound'u⁵⁷⁴ da kullanılır. Her bir Fransız Frank'ı⁵⁷⁵ 5 Pi Ya Shi Da eder, İngiliz Pound'unu hesaplarken önce Frank'a çevirmek

gerekir, o sebeple gezmeye gelenler kazıklandıklarını düşünürler. Buranın para sistemiyle İspanya⁵⁷⁶ ve Portekiz'in⁵⁷⁷ para hesaplama şekli aynıdır ve aynı hataları paylaşmaktadır, ülkelerinin zayıf olması bu nedenledir, bir hükümetin başarısını ya da başarısızlığını paradan anlamak mümkündür.

Altın paraya Lira⁵⁷⁸ denir, dört çeşittir, 1 Lira 27 Pi Ya Shi Da eder. Ağırlığının yarısı, çeyreği ve beşte biri vardır, çok karmaşıktır.

Türkler tarihten beri savaş sanatlarında çok iyilerdir⁵⁷⁹, ancak şimdi eski feodal⁵⁸⁰ sistem ortadan kalkmıştır, herkesin eşitliği meselesi benim ülkemle aynıdır.⁵⁸¹Çünkü Türkler'in siyasi gücü Avrupalılar kadar değildir.

Türkler'de nesilden nesile geçen memurluk ve zenginlik artık kalmamıştır, ailelerin isimleri devam etmektedir ancak bunların artık bir gücü yoktur, sadece bir isimden ibaret kalmıştır. Eskiden (padişah) memurlara toprak verirdi⁵⁸², bunlara Pi⁵⁸³ (paşa?) denirdi, eğer çok büyük toprak verilmişse, bunlara Pi Li⁵⁸⁴ denir, sadece bu iki mevki vardır. Çin'in ilkbahar-sonbahar döneminde zamanında zadedgânlara⁵⁸⁵ birçok toprak⁵⁸⁶ verilebilirdi. Bunların tamamına Dai Fu⁵⁸⁷ denirdi. Han hanedanından sonra, sadece Hou'lar⁵⁸⁸ vardır, yönetim ilçe, köy ve mahalle⁵⁸⁹ olarak ayrılmıştır. Avrupalılar bunu Pi⁵⁹⁰ veya Ma Gui Shi⁵⁹¹ olarak çevirirler, Japonlar ise Hou⁵⁹² derler, bu Han hanedanı ile aynıdır. Yüz yıl önce Sultan II. Mahmut⁵⁹³, bugünkü sultanın dedesi, paşaların topraklarını ve yetkilerini ellerinden aldı, Avrupa'nın yolundan gitti, paşaların ellerinde unvanlarından başka bir şeyleri kalmadı, bu isim nesilden nesile geçebilmekteydi ancak hiçbir güçleri kalmamıştı, Avrupa'daki aristokratlarla bunları karşılaştırmak mümkün değildir. Daha sonra reform yapmak kolay olmuştur.

Bugün Türkler'in sadrazamları⁵⁹⁴, üst düzey memurları⁵⁹⁵ ve büyükelçilerinin⁵⁹⁶ hepsinin paşa⁵⁹⁷ unvanı vardır, bu onların adı değildir, bu Avrupa ile aynıdır, bu sadece bir unvandır.

Paşa olduktan sonra, bu onların soyadı olur ve çocuklarına torunlarına miras bırakırlar. Bu eskiden Çin'de bulunan zadedgânlara⁵⁹⁸ benzemektedir. Bugün artık bu alışkanlık bitmiştir, bunlara toprak da verilmemektedir, bu da Çin ile aynıdır.

Ben çok paşa⁵⁹⁹ gördüm, çok zengin ve saygı gören insanlar sayılmazlar. Ayrıca yabancı dillere, Paşa'yı Aristokrat⁶⁰⁰ olarak çevirirler, Pi Shi Pi'yi⁶⁰¹ Bian Shi⁶⁰² olarak çevirirler, eğer Çince'ye bu imparator⁶⁰³ olarak çevrilirse bu büyük bir hata olur. Bu mutlaka bilinmelidir.

18. yüzyılda, sultan bütün küçük ve büyük paşaların yetkilerini ellerinden almaya çalışırken, bu paşalar sultanı bir gemiye hapsetmişlerdir, (sultan) bundan sonra paşaların ordusunu başkente çekmiş ve onların 80 bin tanesini öldürmüştür, böylece yetkilerini ellerinden almayı başarmıştır, böyle bir şeyi gerçekleştirmek çok zordur gerçekten. 80 bin askeri öldürmek, çok sert mizacı olmayan bir kişi tarafından yapılamaz. Almanya'da uzun zamandır karmaşa vardır, Jia Yi⁶⁰⁴ bir fikir ortaya atmıştı, mutlaka feodal beylerin⁶⁰⁵ yetkileri ve güçlerinin azaltılmasını önermişti, bu fikir ve politika gerçekten çok başarılıdır. Han hanedanı bu politikayı uygulamıştır. Fransa'da Richelieu'nun⁶⁰⁶ ve Çin'in Moğollar'a karşı uyguladığı politika çok başarılıdır⁶⁰⁷, bunlar Türkler'in yönteminden daha etkilidir.

Türkler'in vergileri çok ağırdır⁶⁰⁸, halk son derece fakirdir, her yıl Türkler 4 Pi Ya Shi Da, yabancılar 10 Pi Ya Shi Da vergi verirler, yol yapım vergisi⁶⁰⁹ 3 Pi Ya Shi Da, kayıkların⁶¹⁰ vergisi aylık 20 Pi Ya Shi Da'dır. Maliyede reform yapılmamıştır⁶¹¹, en üstten en alta (toplumun tamamı) çok

fakirdir.

Türkler gerçekten çok fakirdir⁶¹², ülkenin tamamında 14 tane banka vardır ve bunların tamamı Avrupalılar'ındır, bütün ticareti Avrupalılar yapar, başkent çok büyüktür ancak en zengin insanların bile en fazla 200 – 300 bin Poundları vardır. Sadece Rumlar'da⁶¹³ 1 milyonu olan zenginler vardır, aylık 100 Pound harcamak yeterlidir. Zenginler günde 100 – 200 Pi Ya Shi Da harcar, orta sınıftakiler 100 Pi Ya Shi Da, fakirler 1 ayda 300 Pi Ya Shi Da harcarlar, bu bizim ülkemizin 10 altınından biraz fazladır⁶¹⁴. Bir evin kirası aylık 25 Pi Ya ShiDa'dır, ancak bir evde birçok insan yaşayabilir, evlerin içinde yatak ve masa yoktur tıpkı Japonya'ya benzer⁶¹⁵, iki kişi birlikte aynı yerde kalırsa çok tasarruf etmiş olur. Herkesin günlük yemek masrafı 2 Pi Ya Shi Da, bizim 7-8 fen gümüşümüze⁶¹⁶ denk gelir, Çinliler'den daha tutumlulardır.⁶¹⁷ Vergilerin ağırlığı ve halkın fakirliğinin en önemli nedeni sanayi ve ticaretin olmamasıdır. Halkın fakirliği Çin'i geride bırakmaktadır.⁶¹⁸ O sebeple burada çok dilenci vardır.⁶¹⁹ Her yer kirli ve karmaşıktır, bütün dilenciler bir elleri ile yere yaslanır diğer elleriyle dilenirler. Türkler'in yiyeceklerinde çok baharat vardır, yiyecekleri çok ince keserler, bu açıdan Avrupalılar, Fransa, İspanya, Portekiz⁶²⁰ Türkler'e yetişemez, Türkler yemek konusunda hepsinden iyidir. Bütün etler küçük parçalara ayrılır, önce baharat koyulur, bu Çin'e çok benzer. Yemek yaparken mutlaka tavuk eti, kuzu veya dana etini bir arada yaparlar, yemekleri hepsinden iyidir. Türkler Çin'in kuzeyinden gelmiştir, Çin'in lezzet katma⁶²¹ yöntemlerini öğrenmişlerdir. Ben İstanbul'da bir restoranda yemek yedim, Türkler'in zenginleri hep burada yemek yerler, ülkeleri zayıf olduğu için, Avrupalılar onları hep horlar, yiyeceklerin 4-5 çeşit lezzeti vardır. Türkler içki içmez⁶²², dinleri içki içmeyi yasaklamıştır.⁶²³ Meyve suları⁶²⁴ ve şerbetleri⁶²⁵ çok güzeldir, çarşılarında büyük cam şişelerde satılır, gelen geçenler satın alıp içerler. Türkler'in tamamı pilav yerler, yapılışı Çin ile aynıdır, ancak yaparken içine çok tuz veya kıyma⁶²⁶ atarlar. Küçük restoranlarda çok büyük bir tencerede pilav olur, hemen yanında içinde et suyu⁶²⁷ ve kıyma bulunan⁶²⁸ büyük bir tabak olur, fakirler burada yemek yerler. Kızartılmış, dana, kuzu, tavuk, ördek etleri restoranın içinde asılıdır, aynı bizim ülkemizdeki restoranlar gibi güzel kokar. Kurabiyeleri⁶²⁹ ve unlu mamulleri⁶³⁰ çok lezzetlidir, bunların hepsi bizim ülkemize (yemek kültürü açısından) yakın olmalarındandır, (mesela) Japonların balık kızartmaları⁶³¹ dışında bize benzeyen bir yanı yoktur.

Türkler'in müzikleri; Pi Pa'ları⁶³² (Ud?) 23 tellidir, dört kişiden bir müzik grubu oluşur, iki tane çok ince davul⁶³³ olur. İspanyol'larınkine benzer, bazen tek başına bazen hep beraber şarkı söylerler, sesler birbirine karışır, ancak Hindistan⁶³⁴, Java⁶³⁵, Myanmar⁶³⁶ şarkıları gibi acıklı şarkılar değildir, şarkıları çok karmaşıktır.

Türkler'in sarayları çok yüksek ve heybetlidir, büyük çoğunluğu 4-5 katlıdır, her birinde çok oda ve büyük bir salon bulunur, kubbelerinde çiçekli süslemeler olur, ancak duvarlarında ve yerlerinde süsleme olmaz. Kapıları ve pencereleri aynı tarzdadır, kapı ve pencereleri çoktur, ancak Türkler kapı ve pencereleri kapalı tutarlar, bu kadınların dışarı bakmasını önlemek içindir.⁶³⁷ Bütün odalarda bir kapı ve iki pencere mutlaka bulunur, (odaların) ortasında dışarı doğru açılan bir koridor bulunur, hepsi bu şekildedir, renkleri de aynıdır, bu da Çin'e çok benzemektedir, bütün odalar birbirine benzer. Ancak büyüklüğü, biraz İspanya'yı andırmaktadır. Kuzey Avrupa'da yaşanan büyük gelişmelerden önce İspanya, Türkiye ve Hindistan'da halkın yaşadığı yerler dünyadakileri arasında en büyükleri sayılırdı. Benim ülkem bunlara göre oldukça geridir. Birçok tahtanın⁶³⁸ olduğu odalar

vardır, bunlar İspanya ve Hindistan ile karşılaştırılmaz!

Türkler erkekleri önemser, kadınları baskı altında tutarlar⁶³⁹. Kadın ve erkek arasındaki fark çok nettir. Kadınlar dışarı çıkarken mutlaka yüzlerini siyah bir bezle kapatırlar⁶⁴⁰, uzun elbiseler ve deriden ayakkabılar giyerler, kimse onların neye benzediğini göremez. Kadınların elbiseleri çoğunlukla ipektendir, çok güzel ve temizdir, (kadın) dilencilerin elbiseleri de böyledir, bir tane bile üstü başı kötü saçları dağınık kadın göremezsiniz, bu bizim ülkemizden çok çok iyidir.⁶⁴¹Çoğunluğu yürürler, at arabasına binenleri çok azdır. Yaşadığı yerde herkes bir evde birliktedir, kendi akrabası veya kardeşi olmayan erkekler ile oturup konuşamazlar. Evlendikten sonra, yılda bir kez anne babasının evine gidip onları ziyaret edebilirler. Düğünleri Çin ile çok benzerdir, ayrıca Araplara da benzer, bu aynı dinden olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak kadınlara baskıda bizim ülkemizi geçerler. Eski medeniyetlerin ülkelerine bakınca, Hindistan, Mısır, İran ve Türkiye kadınları adeta mahkûmlar gibi baskı altında tutarlar, (oysa) kadın ve erkek hepsi insandır, nasıl böyle bir muamele yapılabilir? Bizim ülkemiz Avrupalılar kadar açık ve rahat değildir (böyle olmak istememektedir), ancak bu ülkelerle karşılaştırılınca biz kadınlarımıza daha fazla hak veriyoruz denebilir. Ben bu dört ülkenin adet ve geleneklerini inceledim, bu geleneklerin bazıları neden Çin ile aynıdır, bunları başka yerde ayrıntılarıyla yazdım. Çok eşlilik neticesinde bir erkeğin soyu çoğalır. Bu sebeple Çinliler dünyanın en kalabalık milletidir, ancak mısırın eski halkı artık neredeyse yoktur, İranlılar'da birkaç milyonu geçmez, Türkler de 30 milyondan fazla değildir, bu ancak bizim bir eyaletimizin nüfusu kadardır, işte böyledir.

Türkler çok eşlidir, şimdiki imparatorun 18 tane cariyesi vardır. Eskiden imparatorların 800 cariyesi olurmuş, bugün bu alışkanlık çok değişmiştir. Halk arasında ise en fazla olanların 8-10 karısı vardır. Türk kadınlarından hayat kadını olan yoktur⁶⁴², hayat kadınlarının tamamı Avrupalıdır. Türkiye'de tecavüz çok azdır, (oysa) Avrupa ve Amerika'da bu tür olaylar çoktur, bunun nedeni yasaların çok sert olmasından kaynaklanmaktadır. Türkler'in kadınları güzeldir, ten renkleri sarı ve beyazdır, kırmızıya yakın olanları da vardır, insanların derileri Jiang Su⁶⁴³ ve Zhe Jiang'lılara⁶⁴⁴ benzer. Erkekler güçlü ve uzun boyludur ancak büyük çoğunluğunun kaşları birleşik ve alınları çıkıktır, insan görünce korkar, sanki üzölmüş gibi bir yüz ifadeleri vardır (çok ciddilerdir), başka ölkelerde böyle bir şey görölmez, İran'lılar ile aynı dindendirler ancak İran'lılar çok daha rahattırlar. Bana göre bu burasının bir asker ölkesi olmasından kaynaklanır⁶⁴⁵, sürekli savaş ve mücadeleler yaşanmıştır, ayrıca halk her gün çok çalışmakta ama ancak hayatta kalabilmektedir, mutlu olacak hiçbir olay yoktur, nesilden nesile bu hayatı sürdüklerinden bu hale gelmiş olmalılardır⁶⁴⁶. Çinliler'in de kaşlarını çatmaması gerekir yoksa nesiller sonra biz de bu hale geliriz! Türkler'in ayakları hem kalın hem büyüktür⁶⁴⁷, acaba namaz kılmadan önce abdest aldıkları ve yalınayak ibadet ettiklerinden zaman içinde nesilden nesile mi bu hale gelmişlerdir, bu iki örnekten göröleceğı gibi alışkanlık haline getirdiklerimize çok dikkat etmeliyiz.

Türkler'in hamamı⁶⁴⁸ dünyanın en iyisidir, mermer ve çeşmeler vardır, etrafında küçük odalar bulunur, çok aydınlık ve güzeldir ve Ming Tang'a⁶⁴⁹ benzer, dokuz oda bulunur, herkes istediğini seçer. Hem soğuk su hem de sıcak su havuzları vardır, her bir havuzun başında bir musluk bulunur, herkes sırayla yıkanır, içerde masaj yapan hizmet eden çalışanlar bulunur.

(Hamamın) ortasında büyük bir mermer⁶⁵⁰ bulunur, üzerine uzanır ve terlenir, terledikten sonra büyük havuza veya küçük bir odaya girilir ve orada uzanılır. Bugün Avrupa ve Amerika'da Türk tarzı

hamamlar vardır, bu tarzı buradan almışlardır. Türkler'in ülkesi sıcaktır bu sebeple halk yıkanmayı sever, zaman içinde böyle bir yöntem ortaya çıkmıştır. Roma zamanında hamamlar çok güzelmış, Bang Bi Chen⁶⁵¹ şehrinde bunu görmek mümkündür, bence Türkler Romalılar'dan da örnek almış olmalılardır. Bu ülke böyle bir alışkanlığı ortaya çıkarmış ve diğer ülkeler de bunu ondan öğreniyorsa, bu onların bir medeniyeti olduğunu gösterir. Bugün Türkler çok fakirdir ve şehirleri küçüktür ancak hamamları çok büyük ve görkemlidir, bu halkın güzel adetlerinden biridir.

Türkiye despotik⁶⁵² bir ülkedir. Türkler, 27 Temmuz 1908'de⁶⁵³ büyük tezahüratlarla anayasayı yeniden ilan ettiler, 14 Ekim'de⁶⁵⁴ de parlamentoyu yeniden açmaya karar verdiler. Ben de onların anayasayı ilan ettiği gün Konstantinapol'e vardım. Arabaların içinde ve gemide onların tezahüratlarının seslerini duyabiliyordum, başkente geldikten sonra 15 gün içinde her yerde yarım ay (hilalli) bayraklar asıldı, içkiler içildi, davullar çalındı, herkes birlikte şarkılar söyledi ve dans etti. Yaşasın yaşasın diye tezahürat ettiler, bu gece ve gündüz hiç durmadı, yollar, parklar, her yer bu haldeydi. Anayasanın kabulü 3 gün içinde tamamlandı, parlamentonun açılmasından 3 ay sonra da seçimler yapıldı, dünyada bu kadar hızlı ve kolayca anayasayı kabul eden başka bir ülke yoktur, bu gerçekten de çok tuhaftır. Anayasal yönetim ilk kez, 1878'de⁶⁵⁵ Türkler'in Ruslar'a savaşta yenilmesinden sonra bilge sadrazam⁶⁵⁶ Midhat Paşa⁶⁵⁷ tarafından ilan edilmiştir. Fakat sultan bu yönetimi beğenmeyip karşı çıkmış, Midhat Paşa'yı sürgüne yollayıp anayasayı da ortadan kaldırmıştır, halka büyük baskılar yapmış, reformdan bahseden herkesi de sürgüne yollamıştır, Avrupalılar'la iletişimi yasaklamış, anayasa ve halkın haklarına karşı çıkmıştır. Kimse ona karşı çıkmaya cesaret edememiştir. 30 yıldır insanlar reformları beklemektedir, ancak sultan eski yönetimi devam ettirmiş yeniliğe karşı çıkmıştır, değişim için hiç ümit kalmamıştır. Anayasanın kabulünü hayal dahi etmek mümkün değildir, bir parlamento ve seçimleri düşünmek daha da imkânsızdır. (Oysa şimdi) insanlar üç gün tezahürat yaptıktan sonra anayasa kabul edilmiştir, bu çok tuhaf bir olaydır! Duyduğuma göre o sırada bir düşük rütbeli bir subay⁶⁵⁸ olan Niyazi Bey⁶⁵⁹ (8. Sınıf bir asker⁶⁶⁰, Japonların Zhong Jue'sine⁶⁶¹ denktir) önce Ya Lü Ban Nian⁶⁶² (Manastır?) eyaletinden on farklı şehirden toplanan askerlerle dağa çıkmış ve anayasanın ilanı için yemin etmişlerdir. Padişah⁶⁶³ bu duruma çok sinirlenmiş ve 8 bin askerini⁶⁶⁴ onların üzerine göndermiştir, gönderilen askerler isyancılara katılmış ve padişaha Niyazi Bey'in hain olmadığı sadece anayasanın ilanını ve parlamentonun açılmasını istediğini anlatan bir telgraf çekmişlerdir. Aynı amaçlara sahip olduklarını o nedenle onlara saldırımlarının mümkün olmadığını anlatmışlar ve padişahın derhal anayasayı ilan edip parlamentoyu açmasını istemişlerdir.⁶⁶⁵ Türk sultanı bunun üzerine daha da sinirlenmiş⁶⁶⁶, ikinci gün 20 bin askeri onların üstüne göndermiştir, ancak onlar da diğerleri gibi davranıp isyancılara katılmıştır. Türk sultanı bu kez çok şaşırmıştır.⁶⁶⁷ Bu sırada 80 bin asker daha telgraf çekerek anayasanın ilanını ve parlamentonun açılmasını istemişlerdir. Sultan, Türkler'in en iyi askerleri olan Arap⁶⁶⁸ ve Makedon⁶⁶⁹ askerlerinden oluşan 200 bin kişilik bir kuvveti isyancıların üzerine göndermiştir. Ancak onlar da isyancılara katılıp anayasanın ilanını ve parlamentonun açılmasını istediler. İşte Türk sultanı o zaman ne yapacağını bilememiştir. Bütün generalleri⁶⁷⁰ çağırıp yaşananların sebebini sormuştur. Hepsi sultanın önünde eğilerek şöyle demiştir: "Bütün ülkelerde anayasa vardır, sadece Türkiye önce anayasayı ilan etti sonra ise yürürlükten kaldırdı, halk bu durumdan memnun değildir. Askerlerin fikirleri değişti, biz memurlar olarak ne yapacağımızı

bilmiyoruz (nasıl öleceğimizi bilmiyoruz), siz de lütfen Fransa'nın XVI. Louis'ini, İngiltere'nin I. Charles'ının⁶⁷¹ felaket sonlarını düşününüz, lütfen kararı siz verin.” Türk sultanı hiçbir şey söyleyemedi ve aynı soruyu üst düzey memurlara⁶⁷² sordu, hepsi önünde eğilip generallerin söylediklerini tekrar etti, Türk sultanı hiçbir şey söyleyemedi, sonra harem ağalarının başını⁶⁷³ çağırdı ve onlara sordu, hepsi korkudan titreyerek diğerleri gibi konuştu. Türk sultanı hiç bir şey söyleyemedi, sarayına döndü ve eşlerine ve cariyelerine sordu, hepsi önünde eğilerek harem ağalarının söylediklerinin aynısını ağlayarak tekrar ettiler. Lütfen çabuk karar veriniz diye yalvardılar aksi takdirde hepimiz burada öleceğiz, bize acıyın diyerek feryat ettiler. Türk sultanı hiçbir şey söyleyemedi ama gözlerinden yaşlar indi.⁶⁷⁴ Bir kalem aldı ve yazmaya başladı. Parlamantonun açılmasına karar verdi, hava daha aydınlanmadan bütün üst düzey memurları topladı ve şöyle dedi: “Anayasanın ilanına ve parlamantonun açılmasına karar verdim, bu haberi hemen herkesi bildirin, halkımı yatıştırın” Bütün memurlar önünde eğilerek yaşasın yaşasın diye bağıldılar. Niyazi Bey'i de affetti. Bütün ülke tezahürata başladı, üzerinde Türk sultanı Abdülhamid'in, Niyazi Bey ve iki hilal şeklinde bayrakların olduğu sayısız kağıt basıldı ve dağıtıldı.

Niyazi Bey 33 yaşındadır, uzun boylu ve yakışıklıdır, ülkenin kahramanı haline gelmiştir, eğer bir yerde konuşma yaparsa, herkes onu dinlemek için koşup gelir.

San Yi Paşa⁶⁷⁵ adında biri vardır, adı Wu'dur⁶⁷⁶, eski bir diplomatın⁶⁷⁷ oğludur, teyzesi bir cariyedir⁶⁷⁸, babasından paşa⁶⁷⁹ ünvanı almıştır, soyadı⁶⁸⁰ San Yi'dir⁶⁸¹. Yeni partinin zenginlerindendir⁶⁸², beni tanıdığı ve bana hayran olduğu için beni evine yemeğe davet etti⁶⁸³, evinin bahçesi çok büyüktür, içerisinde ağaçlar ve köşkler bulunur, Avrupa tarzında güzel bir binadır. O Niyazi Bey'i tanır, beni onunla tanıştirmasını rica ettim, Hüseyin Hilmi Paşa⁶⁸⁴ bana dedi ki: “Bu Niyazi Bey'in tek başına yaptığı bir iş değildir. Bu benim ve bizim Jön Türkler⁶⁸⁵ partisinin yaptığı bir iştir. Midhat Paşa⁶⁸⁶ sürgüne gönderildikten sonra bizim partimize üye birçok insan da kaçmak zorunda kalmıştır, o sebeple hepimiz Avrupa'nın dört bir tarafına dağıldık ve bu yabancı ülkelerde kitap ve gazeteler yazıp yayınlamaya başladık. Ülkemizin insanlarını uyarmaya çalıştık, halkımız da zamanla dünyada yaşanan gelişmemeleri anlamaya başladı ve partimize katılanların sayısı gün geçtikçe arttı. Birçok general ve üst düzey memur da sultanın baskılarına dayanamayıp partimize katıldı. Sultanın yetkileri çok fazlaydı, ancak anayasayı ilan edip parlamentoyu açarak ülkemizi kurtarabilirdik, fakat elimizde hiç askeri güç bulunmuyordu. Partililerimizi askerlerle bir araya gelmeleri için yönlendirdik, onları tanımakla da iş bitmiyordu, para olmadan hiçbir şey yapılamazdı⁶⁸⁷. Evlerimizde para getirecek her şeyi sattık ve paraya çevirdik, 400 bin Pound para topladık. Gizlice askerler, harem ağaları⁶⁸⁸, üst düzey memurlar, cariyeler⁶⁸⁹ ve generallerle bir araya geldik⁶⁹⁰. Aslında olayların arkasında gizlice işleri yönlendiren kişi benim⁶⁹¹. Kendimi açık edemediğim için en güvendiğim kişi olan Niyazi Bey'i öne çıkardım, sonra bütün ülkeye telgraf çekip hepsini aynı anda ayağa kalkmaya çağırdım, sultan korktu ve anayasayı aniden ilan etti. Bu bizim bütün partililerimizin 30 yılda adım adım, ailelerimizden bile vazgeçerek ortaya koyduğumuz bir sonuçtur. Niyazi Bey sadece bizim öncülerimizden⁶⁹² biridir. Partimizin üyeleri soylu, zengin ve güçlü kişilerdir, bu sebeple kendimizi açık edemeyiz⁶⁹³, bu, onun tek başına başardığı bir iş değildir.” Ben de bu sözlerden sonra anlamış oldum. Bu partinin cesaretine ve sabırlarına hayran kaldım, ayrıca başarıya ulaşmış olsalar da bunu çok dile getirmemekteler. Bu aynı Chen Ping⁶⁹⁴ 40

bin Jin⁶⁹⁵ altınla Yan Zhi'ı⁶⁹⁶ satın almasına benzemektedir. Ancak kargaşa dönemlerinde böyle insanlar ortaya çıkar.

Midhat Paşa sürgünde çok uzun zaman kalmıştır, birçok ülkeye gitmiş sonunda da ölmüştür. Parti ise gün geçtikçe güçlenmiştir. Sultanın da eskiden Shi Pai⁶⁹⁷ adında bir partisi vardır, bugün artık ortadan kalkmıştır. Anayasa ilan edildiği için, sultan artık halkın isteklerine saygı duymaktadır. Sultan, mahkumları affetmiş, polislerin işlerini rahatlatmıştır, halkın gönlünü kazanmak için her şeyi yapmaktadır, herkes sultanın çok akıllı olduğunu konuşmaktadır. Fakat birçok insan sultanın baştan itibaren bu reformları hayata geçirmesi gerektiğini söyleyerek onu eleştirmektedir. Sultan reformları ancak halkın isyanından sonra gerçekleştirmeye yeltenmiştir. Elbette, o da hatasını görmüş ve reformları hayata geçirmiştir, geç de olsa bunu yapmıştır. Anayasa ilan edilmiştir ve isteyen istediği partiyi kurabilmektedir, sürgünde olanlar geri dönmüştür, sultan halk istediği için sadrazamını azletmiştir. Yeni partinin Xi Paşası'nı⁶⁹⁸ sadrazam ilan etmiştir, bu kişi çok yetenekli ve cesaretlidir, eski hükümetin politikalarını ortadan kaldırmıştır, birkaç gün sonra yolsuzluk yapan 200 memuru sürgüne yollamış, eski üst düzey memurların neredeyse tamamını görevden almıştır. Ben Yunanistan'a giderken gemide üç kişi ile karşılaştım, ailelerini de yanlarında gittikleri yere götürüyorlardı. Bunlar eski hükümetin yolsuzluk yapan memurlarıdır, halk da bunların sürgüne gidişlerine sevinçle bakmıştır, polislerin nezaretinde ülkeden ayrılmışlardır, bu eski yolsuzluk yapan memurlar halk tarafından nefret edilen kişilerdir, bazıları da sakallarını tıraş edip⁶⁹⁹ gizlice kaçmışlardır. Gazeteler her gün yeni politikaları yazmaktadır, eski kötü yöntemler terk edilmiştir, halk çok memnundur, her gün tezahürat yapmaktadırlar, bu kadar uzun zaman baskıdan sonra ancak bu noktaya gelebilmişlerdir!

27 Temmuz 1908'de⁷⁰⁰ Konstantinapol'e geldim, bu Türk sultanının anayasayı ilan ettiği güne rastladı, halk bunu on gün kutladı, duygularımı ve düşüncelerimi anlatayım:

Yüzlerce kişi davul çalarak, zurnalarla⁷⁰¹ (bir çeşit müzik aleti), binlerce insan yolları kapattı atlar yollarda kaldı, on binlerce insanlar ellerinde hilalli⁷⁰² bayraklarıyla tezahürat ettiler, şehirdeki bütün erkek ve kadınlar mutluluktan şarkı söyleyip dans etti. Reformları kutladılar, parkların kapıları açıldı ve bütün lambalar yanıyordu. Herkes konuşma yapan insanların etrafında toplanmıştı, elleri alkışlamaktan patlamıştı. Havai fişekler ayın ve yıldızların parlaklığını kapattı, mahkûmlar affedildi. On gün büyük kutlamalar yapıldı, sultan bizzat halkın arasında dolaştı. Altın bayraklar ve etrafında askerlerle gezdi, sarayın kapıları açıldı halk içeri girdi. Askerler ve polisler sadece ayakta durdular ve bir şey yapmaya cesaret edemediler, halk bu kadar uzun zaman sonra ilk defa bu kadar mutlu olmuştu. Peki, Bütün ülke ne için bu kadar sevinmektedir? Çünkü sultan anayasayı ilan etmiştir. Bu kadar büyük bir devlet işi bu kadar kolayca halledilmiştir, (oysa) Avrupa'da 100 yıllık savaşlar sonucunda ancak bu iş başarılabilmektedir. (Anayasa için) Fransız halkının kanı ve eti birbirine girmiştir, (burada ise) hayret verici şekilde 3 gün içinde anayasa ilan edilmiştir. Bunların bu kadar hızla gerçekleşmesini sağlayan kimdir, Niyazi Bey⁷⁰³ bunu başarmıştır. O bu çok parlak olmayan askeri yöntemlerle bu işi başarmış olsa da bunu bir şans olarak görmek gerekir. O 3 bin askerle dağa çıkmıştır. Anayasanın ilanını istemiş ve sultanı sinirlendirmiştir, sultan ordu gönderip onları kuşatmıştır. Gönderilen ordunun içinde 8 bin asker de isyancılara katılmış ve anayasanın ilanını istemişlerdir. Sultan daha da sinirlenmiş ve kendi özel ordusunu üstlerine yollamıştır. Bu 30 bin kişilik bir ordudur. Onlar daha başkentten ayrılmadan ülkenin bütün orduları ve askerleri telgraf göndererek anayasanın ilanını istemişlerdir. Sultan çok korkmuş, generalleri çağırıp onlara ne

yapılması gerektiğini sormuştur. Onlar da anayasayı ilan etmekten başka çare olmadığını söylemişlerdir. Üst düzey memurlara sormuş, onlar da aynı sözleri tekrar etmişlerdir. Harem ağalarına ve hanımları ile cariyelerine sormuştur. Hepsi yerlere kapanarak ve ağlayarak, görünüşe göre hepimiz öldürüleceğiz, sonumuz Fransa'dakilerin sonu gibi olacak diye feryat etmişlerdir. Sultan hiçbir şey söyleyememiş, o da korkmuş ve göz yaşlarına hakim olamamıştır. Bir gece boyunca uyuyamamış, kendi elleriyle anayasanın ilanını yazmıştır. Anayasanın yeniden ilanı ile parlamento da yeniden açılmıştır. Halk çok memnun olmuştur. Duyduğuma göre Niyazi bey sonradan general yapılmıştır. Bu generalin gönlü reformlardadır. Yeni parti ⁷⁰⁴ Midhat Paşa tarafından kurulmuştur. O, otuz yıl önce anayasa askıya alındıktan sonra, birçok ülkeye gitmiş ve halkı reformlar için yüreklendirmeye çalışmıştır. 30 yıl çok uğraşmasına rağmen başarılı olamamıştır. Baskı ise gittikçe artmıştır. Soylular⁷⁰⁵, üst düzey memurlar⁷⁰⁶ ülkenin parçalanmasından⁷⁰⁷ korkuyorlardı, o sebeple onlar da bu partiye yardım ediyorlardı. Ailelerinden bile vazgeçtiler ve birlikte 400 bin Pound para ile ülkenin kaderini değiştirdiler. Askeri okullar da onlarla birlikte ayaklandı, askerler, üst düzey memurlar⁷⁰⁸ ve cariyeler onlara para verdi. Herkes anayasanın ilanında hemfikirdi, böylece asker üzerinden sultanı tehdit ettiler. Ah böyle kargaşa dönemlerinde parasız iş yapılamaz, anayasanın ilanı için de para gerekmektedir. Ah! Kargaşa zamanında para ile iş yapılır, bizim ülkemizde de bu durum görülmüştür.

Türkler'in bugünkü anayasası otuz yıl öncekinin aynısıdır. Bu anayasa Midhat Paşa'nın⁷⁰⁹ eseridir, o ayrıca birçok ülkenin iyi yöntemlerini de kullanmıştır. Bu sebeple bugün eski anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini daha fazla anlatmayacağım. Ben buradan ayrıldıktan 3 ay sonra ekim ayında parlamento yeniden açılacaktır. Ben gemide bir Türk parlamenterini⁷¹⁰ ile karşılaştım, bana dedi ki: "Türkiye'nin dört bir yanında yaşayan halk daha anayasaya alışamadı, seçim kanunu ise çok ciddiyetsiz ve eksiktir⁷¹¹. Güçlü olan bir kişi parlamenter olmak isterse kolaylıkla olabilir, partililer ise çok bencildir⁷¹², hile yapanlar çoktur, o sebeple parlamenterlerin çoğu ya çok güçlü insanlardır ya da para ile oy satın almışlardır⁷¹³, aslında politikayla alakaları yoktur⁷¹⁴, sadece bağırıp çağırırlar⁷¹⁵, korkarım Türkiye'deki kargaşa durmayacaktır⁷¹⁶."

Midhat Paşa'nın partisinin üyelerinin büyük bölümü Fransa'da kalmıştır, ülkelerine döndükten sonra ise özgürlük istemişler ve halkı etkilemişlerdir. İlk başta Konstantinapol'de Türk sultanı onların yarattığı kargaşadan hoşlanmamış ve onları küçük Asya'ya⁷¹⁷ göndermiştir. Onlara çok kötü muamele edilmiştir. Midhat Paşa'nın partisindekiler öfke ile dolmaya başlamış, özgürlük adına despot yönetime karşı ayaklanmışlardır. Küçük Asya'da insanları isyan etmeye ikna etmişlerdir. Küçük Asya'nın insanları ise uzun zaman baskı altında yaşadıkları için özgürlük nedir unutmuşlardı, Jön Türkler⁷¹⁸ ile birlikte onlar da uykularından uyanmış ayağa kalmışlardır, böylece Küçük Asya'dan bütün ülkeye etkileri yayılmıştır. Yavaş yavaş Müslümanlar⁷¹⁹, Hristiyanlar⁷²⁰, Türkler⁷²¹ ve Ermeniler⁷²² de özgürlük ve baskıdan kurtulmayı istemişlerdir. Kastamonu⁷²³ halkı telgrafhaneyi⁷²⁴ basıp, Türk sultanına yeni vergilerin kaldırılması ve kaymakamın⁷²⁵ görevden alınmasını istedikleri bir telgraf yollamışlardır. Türk sultanı her dinden insan ve askerlerin de onlar ile birlikte olduklarını bildiği için onları cezalandıramamıştır, bu sebeple başka yerler de onlardan örnek alarak isyan etmeye başlamıştır. Türk sultanı hem onları cezalandırmaya cesaret edemiyor hem de onların bulunduğu bölgelerdeki memurları sürekli değiştiriyordu, üçüncü kez yeni bir memur atadıktan sonra

onu dört munga⁷²⁶ asker ile şehre yolladı. Fakat halk onların şehre girmesine izin vermedi, geri dönmek zorunda kaldılar, Filibe'ye⁷²⁷ gönderilen kaymakam halk tarafından ağır şekilde dövüldü ve geri gönderildi. Türk sultanı onları da cezalandırmaya cesaret edemedi. Lapseki⁷²⁸ , Diyarbakır⁷²⁹ dahil yirmi eyalet⁷³⁰ ve ilçe⁷³¹ de onlarla aynı şekilde isyan etti ve ordu da onlara katıldı. Türk sultanı hiçbirini cezalandırmaya cesaret edemedi. Türk halkı Türk sultanını artık zayıf görmeye başlamıştı⁷³². Halk başına buyruk davranmaya başladı. Anadolu'da⁷³³ anayasanın ilanını isteyen parti taraftarları yeni anayasanın ilanı ile ilgili notaları⁷³⁴ bir şarkı haline getirip⁷³⁵ hükümete sundular. Aralarından bazıları yakalanmış olsa da, her yerde isyan edenlerin sayısı artmaktaydı. Ordudan ve memurlardan bunlara katılanların sayısı da her geçen gün artıyordu. Onlara göre Türk sultanı korkulacak bir şey yapamazdı, eski korkular kaybolmuştu ve tebası artık ondan korkmuyordu. Bu bir günde olan bir şey değildi. Bir yıl içinde 16 çeşit yeni gazete yayınlanmaya başlandı. Gazetelerin hepsi hükümetin despot yönetimini eleştiriyor ve özgürlüğü savunuyordu. Bu gazetelerdeki makaleler Türkçe⁷³⁶, Arapça⁷³⁷, Yunanca⁷³⁸, Arnavutça⁷³⁹ ve Ermenice'ydi.⁷⁴⁰ Her gruptan insanın anlayabileceği şekilde propaganda yapıyorlardı, o sebeple bir kez başlayınca adeta bir sel gibi önünde durulamaz bir hal almıştı, işler artık durdurulamaz bir noktadaydı.

Türk halkı biraz saf ve muhafazakardı ve anayasanın ne anlama geldiğini pek anlamıyorlardı.⁷⁴¹ Anayasa ilan edilince her şeyin özgür olacağını ve her istediklerini yapabileceklerini düşünüyorlardı. Bütün yönetimin ve ilgili geleneklerin anayasanın ilanından sonra ortadan kalkacağını düşünüyorlardı. Bir hükümetin yönetim sistemi olmazsa halkın haklarının bir sınırı olmaz. Yeni yasalar ve reformlar hayata geçirilince, imparator kendi yetkilerini halka devretti, kendisinin durumu da oldukça zorlaştı. Halkın isteklerinin sonu yoktur. İmparatorun onların isteklerinin tamamını gerçekleştirmesi mümkün değildir, bu sebeple yönetici ve yönetilenler arasında her zaman çelişki⁷⁴² ortaya çıkar, işte böyledir. İmparator bir şeye hayır derse halk kalabalıkları buna karşı çıkar, eğer o sırada her şey kurlsız şekilde olursa sonradan bunları kontrol altına almak istediğinde halk buna çok kızar. Eğer onların istedikleri yapılırsa, herkesin istekleri farklıdır ve isteklerin sonu yoktur, imparatorun onları tatmin etmesi imkansızdır ve tatmin olmazlarsa daha da sinirlenirler ve isyan ederler. İmparator ya parlamentoyu kapatarak bir değişim yapacaktır ya da halk ve asker bir araya gelirse imparator için tehlike ortaya çıkacaktır. Askerler imparatora çok yakındır ancak artık emirleri dinlememektedirler. İran'da son zamanlarda yaşananlara bakarsanız bunu çok iyi anlayabilirsiniz. Bu sebeple Türkler anayasayı ilan etmiş olsalar da kargaşa devam etmektedir. Eskiden insanlar Ruslar'ın imparatoru Alexander'a⁷⁴³ gülüyorlardı ve yaptıklarının cezasını çektiğini söylüyorlardı. Türkler'in geleceği belirsizdir. Avrupa ülkeleri bu nedenle diken üstündedir.

Doğu Avrupa⁷⁴⁴, Batı Asya⁷⁴⁵, Rusya⁷⁴⁶ ve İran⁷⁴⁷, bu ülkeler Fransızca konuşmakta, okullarında Fransız kitapları okunmakta ve Fransızlar'ın yolundan gitmektedirler. Despot yönetimlerin baskısı altında çok uzun zaman kalanlar isyana en yakın olanlardır. Bunların hepsi Fransız Devrimi'ne⁷⁴⁸ özenmektedirler, ayrıca halklarına da bu örneği göstermektedirler. Her şeyi Fransa'dan öğrenmektedirler, kendi ülkelerinin insanların da Fransızlar gibi cesur olmasını ve ülkeleri için bir şey yapmasını istemektedirler. Türkiye, Rusya, İran, Romanya, Karadağ⁷⁴⁹, Bulgaristan ve Sırbistan'da⁷⁵⁰ hep Fransızca öğrenilmektedir. Bu ülkelerde gezebildim çünkü Fransızca'ya meyleden çok fazladır.⁷⁵¹ Herhangi bir şeye çok meyletmek zararlıdır, baskı çok olursa da mutlaka büyük bir

değişim yaşanacaktır. Eğer öğrenciler Fransızca öğrenir ve Fransız kitaplarını okuyarak memuriyete girerse, bütün ülke halkı her gün Fransız devrimini konuşursa, gönüllerinin derinliklerine kadar bu düşünceler işleyecektir, hükümetin yaptıkları Fransa gibi olmazsa halk bundan mutsuz olacaktır. Böyle bir durumda kargaşa olmaması şaşırtıcı olurdu. İran ve Rusya’da olanları herkes görmüştür, Türkler nasıl olur da bu olaylardan etkilenmezler? Korkarım Fransız devrimi gibi bir devrim Türkiye’de de yaşanacaktır. Veya şöyle denebilir ki bugün Türkiye’de anayasanın ilanını isteyenlerin hepsi askerdir⁷⁵². Askerler düşünür değildir, askerler arasında kargaşa olmazsa halk arasında nasıl kargaşa ortaya çıkar?⁷⁵³ O sebeple denilebilir ki Türkiye’de aslında kargaşa olmayabilirdi. Kargaşa var mı, yok mu? Ne yazık ki vardır.⁷⁵⁴ Bu, benim gibi buraya kısa süreliğine gelmiş biri için anlaması zor bir iştir.⁷⁵⁵

Türkler Müslüman’dır.⁷⁵⁶ Bu dinde birçok tarikat vardır. Dervişleri⁷⁵⁷ gördüm, sema yaparlar ve kuran okurlar⁷⁵⁸, ahşaptan Ming Tang⁷⁵⁹ tarzında ibadethaneleri vardır. Din adamlarının çoğu üst katta oturur, bazıları da alt katta ney üfler⁷⁶⁰ ve davul çalar.⁷⁶¹ Sonra üst kattakiler alt kata inerler. Ortada kare şeklinde bir mihrap⁷⁶² vardır ve etrafı ahşap ile kaplıdır. Dışarıda izleyenler bulunur, içeride bulunanlar ise ibadet ederler. Aralarında 80 yaşında bir din adamı vardır. Bu kişi (ibadet sırasında) bazen ayakta durur bazen oturur, bazen eğilir, gözlerini kapatır ve ellerini kavuşturur. Sessizce dudaklarını oynatarak dua okur⁷⁶³, diğer din adamları da onun yaptıklarını yaparlar, bu şekilde üç tur bulundukları yerde dönerler, diğerleri de onu takip ederler, ayakta, oturarak, eğilerek, dönerek ibadet ederler, sonunda dururlar. Dönüş durduktan sonra yaşlı din adamı ortada ayakta durur, aralarından genç olan din adamı yaşlı olanın önünde eğilir ve yaşlı olanın elbisesini koklar.⁷⁶⁴ Sonra sırtları birbirlerine ve karşı karşıya gelecek şekilde dönmeye devam ederler, hepsi bu şekildedir. Sema yapanların gözleri kapalı ve elleri yukarıdadır, elbiseleri beyaz ve uzundur, rüzgarla birlikte dağılırlar, bu ibadet 1 – 2 saat kadar sürer, yaşlı olan çok yorulur. Çok güçlü olanları bile yorulur, ben 10 kadar din adamı gördüm, genç olanlarındandı ve yorulmamıştı. 3 kez dinlenirler ve tekrar dönmeye devam ederler, hepsi aynı şekildedir, çok büyük bir değişiklik olmaz. Bunun anlamı yavaş yavaş göğsüne varmak ve güzel düşüncelere dalmaktır, ancak çok uzun sürmektedir ve oldukça yorucudur. Yaşlı olanları baş din adamıdır.⁷⁶⁵

Başka bir tarikatı da gördüm, ahşap bir binalarının ortasında dört köşeli ahşap bir yerleri vardır. İçeride bir oda vardır ve odanın içinde bir mihrap⁷⁶⁶ vardır ve orada dua ederler, birçok insan yaklaşık buradan 1 Zhang uzaklıkta dizlerinin üzerinde dururlar, belli bir ritimle⁷⁶⁷ bazen secde ederler bazen ayağa kalkarlar. Ayrıca birçoğu bedenlerini ileri geri sağa sola sallarlar⁷⁶⁸, bu çok tuhaftır.⁷⁶⁹ Buradaki herkes yere oturup ibadet edebilir⁷⁷⁰, fakat mihrabın⁷⁷¹ önüne ancak din adamları⁷⁷² gidebilir.

⁶⁵ Kang, Romanya’dan yola çıkarak İstanbul’a gelmiştir. Bu ifade Kang’ın Romanya Seyahatnâmesi’nin sonunda yer almaktadır. 康有为 (Kang You Wei)(1995), 康有为遗稿, 列国游记 (Kang You Wei’in El Yazıları, Seyahatnameler) 上海人民出版社 (ShangHai Halk Yayınevi), sayfa 535.

⁶⁶ 戊甲, 1908 yılı, bakınız: 方诗铭 (FangShiMing)(2007), 中国历史纪年表, 上海人民出版社 (ShangHai Halk Yayınevi), sayfa 150. 农历, geleneksel Çin takvimine göre 6. Ayın 29’u, miladi takvime göre 27 Temmuz 1908’e (六月廿九) denk gelmektedir.

⁶⁷ 东坡岐山诗

⁶⁸ 有山秃如赭, 苏轼 (Su Shi) Song Hanedanı döneminde yaşamış şair (1037-1101), Qing Hanedanı döneminde tıpkı burada Kang You Wei’in kullanmış olduğu gibi Su Shi’in şiirlerinden parçalar kullanmak oldukça yaygındır. Bakınız: 王水照 (1997) 苏轼研究 (Su Shi

[69](#) 突京

[70](#) 君士但丁帝

[71](#) 金戈

[72](#) 锄

[73](#) 吾应先支那。

[74](#) 君士丹丁那部, Konstantinapol’ün Çince karakterlerle yazılmış şeklidir.

[75](#) 耶尼玛哈, bu yer ismi Türkçe bir ismin Çince seslerle yazılmış halidir. Yeni Mahal veya Yeni Mahalle olabilir.

[76](#) 英里, İngiliz mili.

[77](#) 摩诃末, Fatih Sultan Mehmed’i kastediyor olmalıdır.

[78](#) 希腊教庙

[79](#) 里, Çin’e has bir uzunluk birimi. Qing Hanedanı döneminde yaklaşık 600 metreye denk gelmektedir. Günümüzde standart olarak 500 metredir.

[80](#) 江湖

[81](#) 长江

[82](#) 武昌

[83](#) 汉口黄鹤楼

[84](#) 晴川阁

[85](#) 君士丹丁

[86](#) 巴黎

[87](#) 伦敦

[88](#) 维也纳

[89](#) 柏林

[90](#) 彼得

[91](#) 圣彼得

[92](#) 惜哉付之突人，如此江山，岂不可惜！

[93](#) 拿破仑

[94](#) 俾士麦

[95](#) 意, Çince’de İtalya’ya verilen 意大利 isminin ilk karakteri kısaltma olarak kullanılmıştır.

[96](#) 奥, Çince’de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na verilen 奥匈帝国 isminin ilk karakteri kısaltma olarak kullanılmıştır.

[97](#) 西, Çince’de İspanya’ya verilen 西班牙 isminin ilk karakteri kısaltma olarak kullanılmıştır.

[98](#) 直布罗陀

[99](#) 波斯, İran’ın Çin kaynaklarındaki en eski isimlerinden, Pers anlamına gelmektedir.

[100](#) 扬州

[101](#) 蜀山

[102](#) 长城

[103](#) 长安

[104](#) 洛阳

[105](#) 南京

[106](#) 北京, Pekin.

[107](#) 蒙古

[108](#) 舍卫国, Sravasti, Hindistan’da bulunan eski bir kent ve krallığın ismi bakınız: Legge James (1965) A Record of Buddhistic Kingdoms:

Being an Accountby Chinese Monk Fa-Hien of His Travels in India and Ceylon (A.D. 399 - 414) in Search of The Buddhist of Discipline, New York, Paragon Book Corp., Dover Publications Inc., sayfa 55 – 63.

[109](#) 冠: Soyluların ve hükümdarın kullandığı şapkalar için kullanılır. Aynı zamanda hükümdarın tacı anlamında da kullanılmaktadır. 古代汉语词典(Klasik Çince Sözlük)(2002)北京商务印书馆, sayfa 502.

[110](#) 灰石, gri taş, kireç taşı

[111](#) 士坦逋 (Shi Tan Bu), Kang’ın İstanbul için kullandığı isimlerden biri. Bu ismi tarihi yarımadanın bulunduğu bölge için kullanmaktadır.

[112](#) 楼阁

[113](#) 避暑地, Sıcak zamanlarda gidilen sıcaktan uzakta serin yer anlamındadır.

[114](#) 汽车

[115](#) Orijinal metinde burada bulunan iki Çince Karakter okunamamaktadır. Bu cümlede okunabilen karakterlerden çıkarılacak anlama en yakını kullanılmıştır. Bakınız: 康有为 (Kang You Wei)(1995), 康有为遗稿, 列国游记 (Kang You Wei’in El Yazıları, Seyahatnameler) 上海人民出版社 (ShangHai Halk Yayınevi), sayfa 538.

[116](#) 阊阖

[117](#) 其人口号百万

[118](#) 邑聚

[119](#) 实今不止百万矣

[120](#) 柏林

[121](#) 启罗迈当 (QiLuo Mai Dang) Fransızca’dan geçmiştir. Çinliler uzunluk birimi 里Li’yi daha sıklıkla kullanmaktadırlar.

[122](#) 伦敦

[123](#) 巴黎

[124](#) Kang, 1898’de Pekin’i terk etmek zorunda kalmıştır. Sürgünde geçirdiği günlerde İstanbul’a gelmiştir.

[125](#) 闭门造车, 出门合辙: Song Hanedanı dönemine ait 中庸或问 içinde geçmektedir. Anlamı “Kapıyı kapatıp araba yapsan da yola çıkınca diğer arabalar ile aynı olacaktır”. Kapı kapatıp araba yapmak gerçek durumdan kopmayı ve toplumun ihtiyacı olan yenilikleri zamanında yapamamayı anlatır.

[126](#) 啤亚士打, Osmanlı para birimi.

[127](#) 中饱

[128](#) 市长

[129](#) 自治

[130](#) 官吏

[131](#) 突

[132](#) 东洋, Çin’in doğusunda bulunan ülkeler anlatılmaktadır, bu isim ayrıca Japonya anlamına da gelir. Çince’de Japonya için çoğunlukla “日本” kullanılmaktadır.

[133](#) 而突在近邻, 有若鼯睡, 甘为坐亡, 绝不少动, 岂非大异事哉 !

[134](#) 虽有回教压抑, 亦何闭赛乃尔 !

[135](#) 布加利牙, Günümüz Çincesi’nde Bulgaristan için “保加利亚” ismi kullanılmaktadır. Her ikisi de Bulgaristan isminin sesinden yola çıkarak üretilmiştir.

[136](#) 精炼者

[137](#) 马西多呢州

[138](#) 阿喇伯

[139](#) 辯护士, günümüz Çincesi’nde 律师 denmektedir.

[140](#) 镑 , Bang Pound ve Lira anlamlarına gelir.

[141](#) 奥人

[142](#) 塌

[143](#) 丈 uzunluk birimi, 10 尺 (Chi)’a eşittir, yaklaşık 3.3 metre [古代汉语词典](#)(Klasik Çince Sözlük)(2002)北京商务印书馆, sayfa 1998.

[144](#) 总监, Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 530.

[145](#) 昔延外人操外语则拘囚之.

[146](#) 啤亚士打, Kang bunun bir Osmanlı para biriminin ismi olduğunu belirtmektedir.

[147](#) 外人, burada yabancıardan kasıt şehrin dışından gelen insanlar olmalıdır.

[148](#) 工商业学校

[149](#) Burada ne kadar para olduğu belirtilmemiştir.

[150](#) 总理, Qing döneminde “Grand Minister”, “Büyük Bakan” mevkiinde bulunan devlet memuru. Burada Osmanlı’daki muadilini bu ifadeyle anlatmaktadır. Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 532.

[151](#) 总理派人导游, 则甚恭.

[152](#) 以为中国人未尝有到此也.

[153](#) 君权.

[154](#) 红绒帽, Fes.

[155](#) 士担逋

[156](#) 蒙古喇嘛, Tibet Budizmi’ne bağlı Moğol lamaları çoğunlukla bordo ve sarı ağırlıklı kıyafetler giymektedir. Kang, bu elbiseleri onlara benzetmektedir.

[157](#) 过河桥为士担逋, Burada bahsedilen nehir Haliç olmalıdır. Kang tarihi yarımadaanın bulunduğu bölgeyi İstanbul olarak adlandırmaktadır.

[158](#) 生苏非庙

[159](#) 素立曼庙

[160](#) 巴沙

[161](#) 巴沙

[162](#) 尾屑路

[163](#) 售药之医

[164](#) 亦有粥卖如中国. 粥, Zhou, Çin’de günümüzde de içilmekte olan pirinçten yapılan bir tür çorba.

[165](#) 地球万国之图

[166](#) 君士但丁.

[167](#) 华表.

[168](#) 塔

[169](#) 金神.

[170](#) 庵人

[171](#) Kömür olan yerde ağaçlar sık olmaz; burada bir teşbih yapmaktadır. 如吾煤山草木.

[172](#) 长安

[173](#) 汉朝, Han hanedanı Çin’i M.Ö. 206 – M.S. 220 yılları arasında yönetmiş olan hanedan.

[174](#) 唐朝, Tang hanedanı, Çin’i 618 – 907 yılları arasında yönetmiş hanedan.

[175](#) 法部 审院

[176](#) 突京衙署, 衙门, Yönetim merkezi , Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 575.

[177](#) 兵部署, Ministry of War, Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 384.

[178](#) 泉亭

[179](#) 苏丹厄蔑第三.

- [180](#) 回僧人
- [181](#) 尺, Çin’de kullanılan bir uzunluk birimi; 33 cm’e eşittir. 古代汉语词典(Klasik Çince Sözlük)(2002)北京商务印书馆, sayfa 197.
- [182](#) 国宝
- [183](#) 摩可末, Hz. Muhammed veya Hz. Musa olabilir.
- [184](#) 银币局
- [185](#) 骑从
- [186](#) 观者如堵
- [187](#) 石龕
- [188](#) 大臣 adında
- [189](#) 荒草
- [190](#) 柏树
- [191](#) 回教先贤
- [192](#) 钱币局
- [193](#) 百武
- [194](#) 东罗马
- [195](#) 突厥诸先主
- [196](#) 先帝, geçmiş imparatorlar.
- [197](#) 遗妃 hayata olan imparator eşleri.
- [198](#) 奄人.
- [199](#) 圆穹
- [200](#) 妃子
- [201](#) 生苏菲庙
- [202](#) 古旧理论
- [203](#) 西罗马
- [204](#) 彼得庙
- [205](#) 保罗二庙
- [206](#) 沙之刊陵
- [207](#) 苏非者, 教之先贤也.
- [208](#) 彼得
- [209](#) 保罗
- [210](#) 意国游记
- [211](#) 生苏非
- [212](#) 非礼多韶士
- [213](#) 如斯底年
- [214](#) 宝塔
- [215](#) 金摩色画
- [216](#) 昔帝后
- [217](#) 穹
- [218](#) 半穹
- [219](#) 洼半壁式
- [220](#) 神座, Budist tapınağında buda heykelinin bulunduğu yer.
- [221](#) 青紫圆文石

- [222](#) 青红石
- [223](#) 十字
- [224](#) 善神
- [225](#) 轩力可士但多罗士
- [226](#) 先贤
- [227](#) 殊秒如游天宫
- [228](#) 金光摩色
- [229](#) 东十字军
- [230](#) 摩可末庙
- [231](#) 耶教,
- [232](#) 佛教
- [233](#) 粤
- [234](#) 羊城
- [235](#) 长寿寺
- [236](#) 寺观
- [237](#) 野蛮国
- [238](#) 真可恨也！
- [239](#) 与月地明
- [240](#) 正中神座
- [241](#) 王座
- [242](#) 金塔
- [243](#) 讲经
- [244](#) 金牌
- [245](#) 先贤
- [246](#) 麻巫拉 岛
- [247](#) 文石
- [248](#) 亭
- [249](#) 红文石
- [250](#) 铜
- [251](#) 一柱有掌血痕,盖四百六十年前, 回人杀希腊人二万于此染成云.
- [252](#) 五色文石
- [253](#) 正殿
- [254](#) 匪尼士议院
- [255](#) 路易十四之花 喇宫
- [256](#) 巴黎护华宫
- [257](#) 峨特
- [258](#) 印度式
- [259](#) 油灯
- [260](#) 铁网
- [261](#) 水管
- [262](#) 黄塔

- [263](#) 啤先打
- [264](#) 君士丹丁那不京
- [265](#) 烟地利那部门, hangi bakanlık olduğu anlaşılamamaktadır. Türkçe bir bakanlık isminin Çince seslerle yazılmış hali olmalıdır.
- [266](#) 摩色庙
- [267](#) 非礼多韶士
- [268](#) 旧有地道相通
- [269](#) 基督十二徒
- [270](#) 基督医人
- [271](#) 摩色画, Çince sesler ile mozaik resim olarak ifade edilmiş olmalıdır.
- [272](#) 长椭室 elips
- [273](#) 密禱室
- [274](#) 𦵏
- [275](#) 君士丹丁后
- [276](#) 地穴
- [277](#) 正殿
- [278](#) 五色文石
- [279](#) 龕
- [280](#) 耶路撒冷
- [281](#) 麦加
- [282](#) 生苏非
- [283](#) 厄灭庙
- [284](#) 王庙
- [285](#) 前廊
- [286](#) 矮穹
- [287](#) 麦加庙
- [288](#) 舍卫佛讲堂
- [289](#) 印度制
- [290](#) 正门
- [291](#) 穹
- [292](#) 金碧瓷贴
- [293](#) 小儿时
- [294](#) 许愿灯
- [295](#) 埃及华表
- [296](#) 刻埃及文.
- [297](#) 刁多廖士
- [298](#) 绿铁
- [299](#) 犹太极缺石
- [300](#) 不方不圆
- [301](#) 德霸主威廉纪念亭
- [302](#) 威廉
- [303](#) 雄心
- [304](#) 威廉纪念亭

- [305](#) 咸呼万岁
- [306](#) 埃及华表
- [307](#) 别详于后
- [308](#) Buraya kadar olan bölüm Kang’ın el yazılarından oluşmaktadır. 康有为(Kang You Wei), (1995), 康有为遗稿, 列国游记(Kang You Wei’in El Yazıları, Seyahatnameler) 上海人民出版社 (Shang Hai Halk Yayınevi), sayfa 546.
- [309](#) 疏伦墨尔顺
- [310](#) 素立曼
- [311](#) 贴金碧瓷
- [312](#) 白鸽庙
- [313](#) 鸽鸡
- [314](#) 圆穹四塔
- [315](#) 余游不胜游, 书不胜书
- [316](#) 素立曼者
- [317](#) 枢
- [318](#) 如欧制不葬也, Kang, muhtemelen kabrin üstünde tahta bir kısım olduğu için gömülmediğini düşünmüş olmalıdır.
- [319](#) 棺
- [320](#) 蓝绒
- [321](#) 左为素立曼第二第三两棺.
- [322](#) 俗抑女 kadınları aşağı görmek.
- [323](#) 瓷砖
- [324](#) 横式
- [325](#) 填金
- [326](#) 素立曼后
- [327](#) 经
- [328](#) 瓷壁
- [329](#) 麦加
- [330](#) 非本教者
- [331](#) 寢庙, 寢 uyumak anlamına gelir, uyku mabedi . Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesinden bahsetmektedir.
- [332](#) 摩诃末陵塔
- [333](#) Kang Hz. Muhammed’in kabrinin Mekke’de olduğunu düşünmektedir.
- [334](#) 穹
- [335](#) 昔闻其棺悬空中不贴地,盖摄以吸铁, 今观之果然,虽以诡术惑愚民,亦足千年矣,點哉! 摩诃末
- [336](#) 寢殿
- [337](#) 摩诃末, burada padişah II. Mahmud’tan bahsediyor olmalıdır.
- [338](#) 鸭套丫诗士, bu ismin Türkçesinin ne olduğu anlaşılamamaktadır.
- [339](#) 王摩诃末
- [340](#) 域多利
- [341](#) 拿破仑
- [342](#) 一写经九百年矣,传为先教皇摩诃末所写云.
- [343](#) 坟堂
- [344](#) 澳洲

- [345](#) 爪哇
- [346](#) 缅甸
- [347](#) 加拉吉打
- [348](#) 启罗
- [349](#) 突厥及回人物.
- [350](#) 阿刺伯之文明
- [351](#) 突厥之宏伟
- [352](#) 波斯
- [353](#) 清胜
- [354](#) 亚历山大
- [355](#) 石棺
- [356](#) 希腊
- [357](#) 爹聊士
- [358](#) 罗马后
- [359](#) 明堂
- [360](#) 蓝绿瓷
- [361](#) 缎绫
- [362](#) 文绣
- [363](#) 织, 木, 铜, 瓦 , 书 , 画
- [364](#) 壁瓦
- [365](#) 银器
- [366](#) 瓦炉炕床
- [367](#) 东北
- [368](#) 诵经
- [369](#) 织画
- [370](#) 座
- [371](#) 矩形
- [372](#) 地下室
- [373](#) 下百级
- [374](#) 广堂
- [375](#) 藏金银
- [376](#) 喷水管
- [377](#) 金藏
- [378](#) 天上飞渠
- [379](#) 地中通随
- [380](#) 盖吾国为政以德,导俗以俭,自无从产此,吾国之短,乃吾国之美也.
- [381](#) 秦皇, M.Ö. 259 – M.Ö. 210 yılları arasında yaşamış Çin’i tarihinde ilk kez birleştiren imparator. Bakınız: 张分田(2003)秦始皇传 (Qin Shi Huang Biyografisi), 人民出版社.
- [382](#) 汉武, M.Ö. 156 – M.Ö. 87 yılları arasında yaşamış Han hanedanı İmparatoru: Bakınız : 寇养厚 (1999) “汉武帝为何重视” (Han WuDi Neden Önemlidir), 文史哲第4期.
- [383](#) 英, 俄, 德, 法, 奥, 意
- [384](#) 欺负

[385](#) 苏丹甚畏之

[386](#) 六国人之横行

[387](#) 俄千镑, 英六百镑, 法四百镑, 意三百镑, 奥一百五十镑, 德百镑,

[388](#) 吾闻之即病突人,亦自病也.

[389](#) 回首燕京

[390](#) 真所谓同病相怜者矣！

[391](#) 光绪二十年, 甲午方诗铭 (FangShiMing)(2007), 中国历史纪年表, 上海人民出版社 (ShangHai Halk Yayinevi), sayfa 150.

[392](#) 明弘治、1487 – 1505 yılları arasında yaşamış Ming dönemi imparatoru.

[393](#) 赞尼沙利士

[394](#) 君后

[395](#) 各官皆盘坐

[396](#) 满, 蒙人

[397](#) 计突厥传自北方, 必有自来.

[398](#) 其白事者多跪

[399](#) 亦北方旧俗

[400](#) 宋朝, Çin’de 960 – 1270 yılları arasında hüküm süren hanedan.

[401](#) 跪礼

[402](#) 兵部大臣, Ministry of war, Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 384.

[403](#) 侍者

[404](#) 锦

[405](#) 兵官

[406](#) 参将, Assistant Regional Commander, Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 517.

[407](#) 突色

[408](#) 法部大臣

[409](#) 广袖

[410](#) 雪青

[411](#) 外部内部大臣

[412](#) 缠首

[413](#) 宰相

[414](#) 铜

[415](#) 堂上官,Senior Official. Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 487.

[416](#) 侍官

[417](#) 补服

[418](#) 奄官首领

[419](#) 刽手

[420](#) 铜甲

[421](#) 盖突厥出自我、宜其类也

[422](#) 曾劫冈日记

[423](#) 衙门

- [424](#) 法部
- [425](#) 兵部
- [426](#) 白鸽寺
- [427](#) 堡垒式
- [428](#) 突以兵立国.
- [429](#) 兵署
- [430](#) 兵房同于王宫
- [431](#) 正宫
- [432](#) 太后
- [433](#) 镏金
- [434](#) 御园
- [435](#) 王子
- [436](#) 公主
- [437](#) 駙马
- [438](#) 亚善冈
- [439](#) 威廉
- [440](#) 行幸
- [441](#) 踪迹甚密
- [442](#) 亦苦矣哉！
- [443](#) 北京香山静宜园
- [444](#) 殿阁
- [445](#) 以吾为中国人,特许游
- [446](#) 正殿
- [447](#) 督抚将军, Governor, Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press, sayfa 539.
- [448](#) 一统之公主
- [449](#) 诸侯邦
- [450](#) 小邦
- [451](#) 行宫
- [452](#) 大宫
- [453](#) 茶楼
- [454](#) 然今皆不阉突种,而用黑人矣,与中国何暗合乃尔！
- [455](#) 今以立宪故
- [456](#) 乃以吾七月二日谒其庙, 观者如堵.
- [457](#) 御园
- [458](#) 仗队
- [459](#) 路易十六
- [460](#) 羽林军
- [461](#) 有卫将军握手讯问、奄官亦然.
- [462](#) 卫官
- [463](#) 奄官
- [464](#) 兵对两列

- [465](#) 马队
- [466](#) 嫔妃
- [467](#) 御者
- [468](#) 嫔妃
- [469](#) 卫将
- [470](#) 苏丹鸭都哈密第二
- [471](#) 卫士
- [472](#) 茶, 饼, 架非, 柠檬水
- [473](#) 专制
- [474](#) 今观之终非吾国一统大朝之比也.
- [475](#) 丹
- [476](#) 瑞
- [477](#) 希腊王
- [478](#) 刑部尚书
- [479](#) 葡京
- [480](#) 女子出必障面
- [481](#) 益不可得见
- [482](#) 吾不意以漫游而尽见其礼仪
- [483](#) 其用阉与吾国同
- [484](#) 而不残同种, 犹胜我国.
- [485](#) 常侍, Han hanedanı dönemindehanedanının yıkılmasına neden olan haremağaları. Bakınız: 李庆西 (2009) “十常侍乱政”, 书城, 第三期, sayfa 20 – 26.
- [486](#) 天策
- [487](#) 魏氏
- [488](#) 狐狸假虎威
- [489](#) 门生天子
- [490](#) 春秋, İlkbahar-Sonbahar dönemi M.Ö. 771 – M.Ö. 476 yılları arasındadır.
- [491](#) 后宫
- [492](#) 与乱通道
- [493](#) 李联英
- [494](#) 宰臣与疆吏
- [495](#) 国联军
- [496](#) 天津
- [497](#) 辽宁
- [498](#) 中国儿陆沈
- [499](#) 宫婢
- [500](#) 加拉隼
- [501](#) 兵校, 宾房
- [502](#) 京中卫兵
- [503](#) 太后宫
- [504](#) 宰相宅
- [505](#) 兵部大臣

[506](#) 公园

[507](#) 久居于此, 色亦变黄黑

[508](#) 大客舍

[509](#) 克兰大客舍

[510](#) 官署

[511](#) 欧垒

[512](#) 敢掠其面纱而游焉

[513](#) 公使

[514](#) 亚洲古垒

[515](#) 溪

[516](#) 欧垒

[517](#) 科士科

[518](#) 公使

[519](#) 法部大臣住宅

[520](#) 奄马近

[521](#) 哥敦刊

[522](#) 金角

[523](#) 海部署

[524](#) 海军校

[525](#) 兵舰

[526](#) 术者

[527](#) 欧洲垒下

[528](#) 唐

[529](#) 曲江, 西安Xi An yakınlarında bulunan bir sayfiye yeri.

[530](#) 南河炮, 十刹海

[531](#) 小艇

[532](#) 威廉

[533](#) 汽船

[534](#) 乔地利

[535](#) 有英宾坟

[536](#) 咸丰五年

[537](#) 域多利

[538](#) 兵房

[539](#) 炮垒

[540](#) 皆甲全球

[541](#) 坡忌岛

[542](#) 安底哥尼岛

[543](#) 高忌岛

[544](#) 东教僧人

[545](#) 冰奇坡岛

[546](#) 汽车场

[547](#) 佯颠拿洲

[548](#) 阿连五国

[549](#) 茅德必卑

[550](#) 冰奇坡岛

[551](#) 茶馆酒楼

[552](#) 意大利戏

[553](#) 弦歌

[554](#) 希腊人

[555](#) 耕者

[556](#) 盘石

[557](#) 亭

[558](#) 突人卖酒于是

[559](#) 奈波之酒楼

[560](#) 先佐治

[561](#) 在吾东汉

[562](#) 则吾国甚愧之

[563](#) 恶民

[564](#) 囚士民于此

[565](#) 犬岛

[566](#) 突人多犬

[567](#) 铜钱

[568](#) 啤亚士打

[569](#) 巴拉士

[570](#) 铜

[571](#) 银

[572](#) 七钱二分银圆

[573](#) 三分六厘小银

[574](#) 英镑

[575](#) 佛郎

[576](#) 班

[577](#) 葡

[578](#) 厘拉

[579](#) 突人自古虽尚武功

[580](#) 封建

[581](#) 其平等颇与吾国同

[582](#) 邑地封功臣

[583](#) 啤

[584](#) 啤厘

[585](#) 大夫

[586](#) 邑

[587](#) 大夫

[588](#) 侯

[589](#) 县, 乡, 亭

[590](#) 啤

[591](#) 马规士

[592](#) 侯

[593](#) 摩来第二

[594](#) 宰相

[595](#) 大臣

[596](#) 公使

[597](#) 啤沙

[598](#) 大夫

[599](#) 啤沙

[600](#) 侯

[601](#) 啤士啤

[602](#) 编士

[603](#) 王

[604](#) 贾谊, M.Ö. 200 – M.Ö. 169 yılları arasında Han hanedanı döneminde yaşamış şair ve devlet adamı.

[605](#) 诸侯

[606](#) 黎塞留, Kardinal Richelieu, 1585 – 1642 yılları arasında yaşamış Fransız devlet adamı.

[607](#) 与国朝之待蒙古亦行之

[608](#) 突税甚重

[609](#) 修路费

[610](#) 小舟

[611](#) 然财政不修

[612](#) 突人甚贫

[613](#) 希腊人

[614](#) 十余金矣

[615](#) 以其无床桌如日本

[616](#) 分银

[617](#) 亦甚俭过中国矣

[618](#) 故民之贫过于吾国

[619](#) 以故乞者遍地

[620](#) 法, 班, 葡

[621](#) 调味

[622](#) 突人皆不饮酒

[623](#) 以其教禁之故

[624](#) 果汁

[625](#) 甜水

[626](#) 肉粒

[627](#) 肉汁

[628](#) 肉粒

[629](#) 点心

[630](#) 面食

[631](#) 烧鱼

[632](#) 琵琶

[633](#) 薄鼓

[634](#) 印度

[635](#) 爪哇

[636](#) 缅甸

[637](#) 盖不令妇女视外也

[638](#) 板

[639](#) 突人尊男抑女

[640](#) 女子出门必以黑纱弊而

[641](#) 无一敝服垢面者; 此胜吾国远甚.

[642](#) 突女无为娼者

[643](#) 江苏

[644](#) 江浙

[645](#) 窃意以兵力国

[646](#) 习而成貌.

[647](#) 突人足迹极厚大

[648](#) 突之浴堂

[649](#) 明堂

[650](#) 大石板

[651](#) 邦俾沉

[652](#) 专制

[653](#) 光绪三十四年六月二十九日

[654](#) 西十月十四日.

[655](#) 光绪四年

[656](#) 贤相

[657](#) 阿士文

[658](#) 小校

[659](#) 呢诗宾, Ni Shi Bin olarak okunur, Niyazi Bey olmalıdır.

[660](#) 武爵

[661](#) 中爵

[662](#) 亚吕班年州

[663](#) 突主

[664](#) 卫兵

[665](#) 请王即立宪开国会

[666](#) 突主大怒

[667](#) 突王大惊异之

[668](#) 亚喇伯

[669](#) 马亚多呢

[670](#) 大将军

[671](#) 楂里第一

- [672](#) 大臣
- [673](#) 宦官首领
- [674](#) 突主无语垂涕
- [675](#) 三益啤者
- [676](#) 吾
- [677](#) 外部大臣
- [678](#) 其姨为妃
- [679](#) 啤
- [680](#) 三益
- [681](#) Bu kişi'nin adı 吾三益, Wu San Yi'dir. Çince karakterlerin seslerinden anlaşıldığı kadarıyla Hüseyin Hilmi Paşa olmalıdır.
- [682](#) 新党之豪富
- [683](#) 慕吾而宴于其第
- [684](#) 三益啤
- [685](#) 少年党, Genç parti anlamına gelir. Kang bu parti için bazen bu ismi, bazen de 轻年党 isimlerini kullanmaktadır.
- [686](#) 阿士文
- [687](#) 非散金不能也
- [688](#) 内监
- [689](#) 宫妃
- [690](#) 卫将军
- [691](#) 某阴实主其事
- [692](#) 先锋
- [693](#) 不便出名耳
- [694](#) 陈平, Han hanedanı döneminde yaşamış devlet adamı.
- [695](#) 斤, Çin'de kullanılan bir ağırlık birimi, yaklaşık 500 gram'a eşittir.
- [696](#) 阙氏, Hunlar'ın imparator hanımlarına verilen isim.
- [697](#) 士溘
- [698](#) 蕤巴沙, Mehmed Said Paşa olmalıdır.
- [699](#) 剃须
- [700](#) 戊申六月二十九日
- [701](#) 筭
- [702](#) 半月旗
- [703](#) 少校呢诗宾
- [704](#) 新党, Jön Türkler'i kastediyor olmalıdır.
- [705](#) 贵族
- [706](#) 大僚
- [707](#) 瓜分
- [708](#) 贵官
- [709](#) 蔑乞 (MAHATPACHA)
- [710](#) 突议员
- [711](#) 选举法又草率未善
- [712](#) 党人自私
- [713](#) 举议员多豪强暴夫

- [714](#) 无政治学
- [715](#) 只有喧哗
- [716](#) 恐突之乱未艾云
- [717](#) 小亚细亚,
- [718](#) 青年党
- [719](#) 回教徒
- [720](#) 耶教徒
- [721](#) 突厥人
- [722](#) 亚马尼亚人
- [723](#) 喀司他摹尼 , Ka Si Ta MoNi, Çince seslerle Kastamonu.
- [724](#) 电局
- [725](#) 罢长吏
- [726](#) 四大队
- [727](#) 皮得利土地, Pi De LiShiDi
- [728](#) 来平孙忒, LaiPing Sun Tui
- [729](#) 茄尔别克儿
- [730](#) 州
- [731](#) 县
- [732](#) 轻突主之无能
- [733](#) 阿那忒利耶
- [734](#) 檄文
- [735](#) 加以歌词
- [736](#) 突文
- [737](#) 阿拉伯语
- [738](#) 希腊语
- [739](#) 亚马班尼亚,
- [740](#) 亚马尼亚
- [741](#) 不识立宪之义
- [742](#) 矛盾
- [743](#) 亚力山大
- [744](#) 欧东
- [745](#) 亚西
- [746](#) 俄
- [747](#) 波
- [748](#) 法革命
- [749](#) 门的内哥
- [750](#) 塞维亚
- [751](#) 法之倾动力.
- [752](#) 或曰突今请立宪者,皆出于兵官.
- [753](#) 兵官非学者也、兵官不乱, 夫谁与乱？
- [754](#) 故突可不乱, 其然欤？不然欤

[755](#) 非吾旅人所能深识而预断也.

[756](#) 摩诃末教

[757](#) 爹维士

[758](#) 大舞诵式

[759](#) 明堂式

[760](#) 吹笛

[761](#) 击鼓

[762](#) 坛

[763](#) 口喃喃诵

[764](#) 以首俯嗅老僧身Burada sadece eğilme vardır. Kang bu harekete anlam veremediği için kokladığını zannetmiş olmalıdır.

[765](#) 主教

[766](#) 神位

[767](#) 颇有节奏

[768](#) 腰身

[769](#) 则可异也

[770](#) 拜诵

[771](#) 神位

[772](#) 僧人

二四、突厥游记*

一九〇八年

自罗马尼亚乘船，戊申六月二十九日晓起，自船中望黑海澄波万里，紫渊微回，渐见冈峦，惟多剥皮。东坡岐山诗曰：有山秃如髡。盖地有运会，苟非其时，则气不泽润。行数时，渐近突厥，平冈迤迤，颇有古垒及村落，然山色枯而力弱，与欧西迥异，是谓突厥之衰矣。

六月二十九日晓泛黑海

澄波万里碧，披天镜谁磨。紫渊更不回，稳渡枕席过。远邇地中海，深处窈窕何。战舰几千里，白浪若山陀。我来际升平，幸路不扬波。朝日升燕光，反射金袈罗。横览大地图，感慨起晴歌。君士但丁堡，当年挥金戈。雄霸奄四海，宅都移作家。遥望山秃枯，鼓垒枕山河。突厥昔何雄，今衰衰可何。极望高加索，美人产婆娑。雄搏鼓浪涛，北岸俄筑多。耽耽出海峡，英法实两霸。余忽徙东海，我遂遭弱虏。黑海虽绝域，动若洛神和。横梨雄赋诗，吾应先支那。

十一时半，将至君士但丁堡，沿海边冈阜渐绿，皆有人家，地名耶尼玛哈，距京七英里，皆有欧式住宅，白窗三四层，英、德、荷使领馆别墅在焉。凭对黑海，渐入海口，自此屋宇相连矣。

入口处率不及里，两岸为欧亚之界，两岸皆有古城斜插至海，欧岸西，垒堞完好，高耸云表，亚岸东，仅余坏墙，此二垒

摩河末乎筑，坏希腊教前为之者。自此西由夹岸数十里，如江湖然。人座楼高，弥出上下，汽舟帆樯，映带奶得，风景之美，略似长江之武昌、汉口黄鹤楼前，晴川阁外。而碧海四环，岛屿外点，则为内地江山所无。且兼控四海，形势奇伟，寒暑适中，实可谓大地都会第一。君士但丁堡之若此新都，可谓有识。若不裂属与诸子，实为控制欧亚之大都会，虽罗马尚不及，何况今之巴黎、伦敦、维也纳、柏林乎！近世惟俄大彼得之迁圣彼得堡略似之，而形势尚远不如也。遍大地中控制四海之口，绾毂两洲之地，以为都会者，亦惟此一都。若中国、印度、波斯域内，皆无此奇辟之境，且无论何京也。惜哉付之突人，如此江山，岂不可惜！若以拿破仑、俾士麦有之，则北出师以捣俄，南驰旌以扰英、意、奥，西握直布罗陀、埃及之口，东辟波斯之地，欧西一统之局，何难有成？惜哉突人抚有之而坐困也。

此京既控扼山海之险要，而规模伟大，亦无伦，后山自巴根涌来至近海，多成冈阜，如洪涛之奔放，而枝叶重重环抱如竹之苞，扬州蜀冈之势颇肖之，但包裹不如之耳。君士但丁来此宅都，始营城郭，自后山数重至海环数十里，崇垣屹屹，固垒峨峨，依冈筑之，自西千四百七十六年，突人破京而坏之，而今垒堞尚半存焉。盖将二千年物，英主遗构，大都壮观。中国自长城外，长安、洛阳久毁，今南北京比之既幼稚，南京大亦颇相仿，其雄伟精美亦逊之。波斯占京毁于蒙古，印度吾曾游遍，舍卫、鸭恶喇远不逮比，然则就一城论，雄伟亦当为大地冠焉。英雄作事令人惊，君士但丁在二千年，已能如此也。吾策马巡览城址，抚其颓垣断堞，给其灰石，为之惊叹！

登其正门之楼，俯瞰山海之势，其冈脉出士担道者最高，因为王宫。左旁稍低之冈护从里绕，其前亦然，凡数十里，皆楼阁布满矣。外有四岛侍之，今皆人家，而冰奇波岛尤为胜妙，欧人

以为避暑地。园林相接，今汽车犹成，假日之盛，不可思议。又外有三岛远拱，突人皆因□□王于此，又逐犬数千于此，自此出口，故北京之大，蟠亘百里，四面扑地，其人口号百万，然近京邑聚，今皆相连，观其气象之大，实今不止百万矣。园林楼阁日盛，连百余里，若他日接连诸岛，则开方二百里以饮于山海，规模之大，益为无伦。今柏林新辟京地二十五启罗迈当，欲争雄伦敦，而巴黎环山以内，广原既既，然彼之君士但丁那都之控据山海，气象万千，终有天壤之别也。惟突京之污秽破坏，实为全欧所无。盖人家日夕粪除之物，皆弃于门外道中，其秽秽之本一。突京人家皆好养犬，更有鬻巷之野犬，乃不属于人家而野生者，国家乃禁人杀之，车徒行游，大多横卧道中，车徒经过，委曲回避之，甚苦。其犬无所事，终日徘徊，成群相与擗粪除物为食，故粪物污秽塞途，其致秽之本二。其贫人既多，既足，植梗相望，或更病可乞，坐卧途中，观者不鲜，其秽三。室屋既多古旧，岁时不葺，破坏不修，木折瓦飞，其秽四。道路填石，而岁久不平，遂多坎陷。其无石者，晴则飞沙眯目，雨则泥污污。又甚者，便旋道上瓦砾堆中，积久益臭，其秽五。至此乎，日日掩鼻而过，吾遂怀大耻，盖恰与十年前北京无异。乃至夹道之店，执役之工，亦有类者，几若梦回故国，但无卧道之犬以擗粪物，惟此稍差。盖欧美人以吾国比之彼、突，诚非误谬，而不治之形，暗合乃尔。盖古国文明之余，敢怕弄坏，遂有若闭门拒客，出门谷撒者，亦可异也！吾未至波斯，然可冥推而得之矣。闻突京人须税三味亚士打，以为修路费，不可谓少矣。此与北京岁费修路费六十万无异，而皆为吏所中饱，是亦暗合之一。盖突京未设市长，不行地方自治，与北京同付之官吏之手，故官吏恃势而人无从究治之。惟地方自治，则市长出于公举，即无由全侵公款，而又有公人，余日相助为理。夫民人自经理其都市，犹自治其家，岁岁公议而公

行之，虽欲不整洁不可得也。官吏与民隔绝，痛痒不关，视如传舍，有司少而日力寡，可偷情则偷情矣，况于可中饱乎！虽欲不污秽不可得也。故付权于官吏，虽有圣主，必不能行纤悉之治，即有社父召母，一人精神竟有不及，或权力有所不给，况间世乃一遇乎！故突与吾国之污，为人轻贱者，乃自治之制不行，非有他也。

突人地处欧洲，与德、法汽车道交通不二日，与奥且数百里为界。而迄来二百年欧西诸国突飞骤进，维强文明，我东洋延隔数万里，犹震惊而思变，而突在近邻，有若斯睡，甘为坐亡，绝不少动，岂非大异事哉！虽由回教压制，亦何困蹇乃尔！

然数十年来，经布加利牙役后，不可谓突不大变也。以吾所亲见考之，国之大概，曰兵制、曰刑狱、曰学校、曰警察、曰衣服、曰儿床床什器，突人于是数者，殆无不尽变，与欧西诸国同矣。

突人开口辄以强兵自许，其练兵法皆仿德，常时兵四十万，战时兵百二十万，精练者八十万，其马西多瑙州兵十五万，尤为胜兵，盖阿喇伯人强大耐苦，今清立宪者即其兵也。突人陆军向有名，吾观之甚不肃，其长仍在耐苦耳。

突人法律亦皆变矣，向时吏得恣意鱼肉百姓，今须奉法，凡事皆有辩护士任之矣。吾视其判官讯处，同官四人上坐，辩护士北面屏唯，讯者立不跪，后高坐为观者。院壁亦壮大，而污秽不堪，秽球无纪，官及辩护士贪甚，官得贿二十五镑，即杀人者亦放之。其外国人有罪不敢问，大罪拘之，则领事来争领去，即讯得实，仅放逐还本国。所见狱卒，乃用奥人，而不敢用本国人。其狱砖墙内以木架为之，无几榻，每室大二丈许，可囚系四五十人，通以铁窗，墙不整高，易跳去，此为死囚之狱矣。然仅囚突人，若白人则不能囚。

由斯以观，然则所变律及刑法亦何益？警察立满于途。吾又

游其总監之院矣。樓板內外污秽不整，敬坐笑語，食烟茶淡，虽有持槍者巡行何？若道中警察，則以苛細故、勒金錢為事。昔有廷外人操外語則拘囚之，裝使增壓制之具而已。

十年以來，華國學校皆法歐西之法矣。小兒入學，月係四碑亞士打，外人死收其資為學費。其學室連長几，分課室，忌各圖，寫黑板。吾入一校，小兒一百六十人，年逾皆二三月。其大學二層，學者甚少，自學外，他科僅二百人。其設科，曰律、曰兵、曰醫、曰工，凡四。無哲學、神學。工科教習二，醫科教習三。律學并哲學、文學、各國語學。惟兵科兼之，兵不另設學，而附同大學，亦惟此邦，其少可想矣。歐人之所長，突人似未知之。吾游其工商學，學生三百五十人，自十歲至二十歲，僅學制几桌椅，其粗淺可見矣。然床榻食室潔整，坐費四萬五千，全國如此，僅二十五所。凡各學樓層甚大，歐几桌寥寥數具，地板無毯，望之概不美。惟上層則繪畫甚精，然一無地毯，即覺朴野，故配物不可不詳。其總理派人導遊，則甚恭，以為中國人未嘗有到此也。然突人之多如此，而入学尚寥寥，民憊已甚，豈能周于用乎？變學十年，效乃如此，或昔者壓抑過甚耶！

今茲突人講外學者，皆法西學。語言文字悉師法國，故政論亦以法為師。入突境而不通法文法語者，猶盲也。然法人不同英、德，本不長于政治，但嗜于革命耳。突之前輩，久壓抑于君權之下，日思以法之新事，導其後生，亦此不得已者耶！惟人心既動，飛揚不已，今風言立憲乎，恐未必遽能矣也。

游于都市，極觀皆歐式衣服矣，短衣革履，剪髮易服，自苏丹以至小民皆然。惟存紅絨帽以記其教，故道中極目皆紅冠，此外與諸歐無少異。惟士坦連市中僕劣者，猶存突人旧服式，則多襤褸不堪。旧服余以紅黃色，如蒙古喇嘛然。其長衣無領，似中國者，則同教旧服，吾新繼之回教人亦同此，則阿爾伯及波斯人為

多。若几榻什器宮室鋪設乎，則自王宮及貴人富家，无不用歐式矣。突故俗席地坐，設錦墊，有小桌，略近印度，與波斯亦同。蓋變服及器已十年云。

夫突人兵刑學校之大，衣服之式，警察之制，一一皆同于歐西，而積弱貧困之形，污秽不治之狀，為外人所侵凌欺蔑者如故也。而變法者僅求之教事，或下及于衣服，亦何益耶！此亦不可不深思也。

过河桥为士坦連，依河凭海，則尽突人所居也。君士但丁故宮在焉。突旧據以為宮，則航海者是也。自生苏非庙、索立曼庙，及一切大庙、监狱、警院、学校、博物院、巴沙(即市)，及一切古迹，与突种人家，皆在士坦連。故欲观突俗之真相，必当深观而多游士坦連，否則犹未至突也。

士坦連宮室道路尤污秽，人多襤褸，乞丐相繼，与诸犬横卧道前尤多，且踉蹌。其大道中为墟，陈售器物，杂坐卧歌唱，占卜饮啄，北京旧状，几与逼真。若其市之规模狭小，更有印度气象。

市名巴沙，此市名阿爾路巴沙，自为一地，如小城。面上有厚盖，不通风气，故阴沈暗黑如地獄焉，蓋百四十年矣。几十数门，数十道，初入为眩，列肆駢闐，祇仅占地数尺。售药之医，高踞床上，后列药物。米商后堆米包，仅容身坐，一切类是。亦有寄卖如中国。其中多大商，备百货，资本很厚，而列肆亦同。惟问地球万国之物，则无之，且所售皆突人用品耳。想其创法之初，以便交易，自谓至善，即今欧西各国食品列市及大杂货店，亦用此法，而合众商万货于是。地隘无光，人气熏蒸，吾少步游，犹思掩鼻，安得不为欧人所轻笑乎！

至夜则道断行人，亦无街灯，马车夜归，殊形不便，以视法、美之专售夜市，何其割寂之殊，而文野之度，亦以此定之。然我

固若此者甚多，犹与突相比之时也。

士祖庙在过桥不远，即为君士但丁。华表凡七截，每截丈许，下柱二层如塔，昔者顶有金神，后破于雷火，此为二千年物矣。

君士但丁陵距华表不远，今已尽毁，仅一瓦砾堆中地穴耳。君士但丁为奄人所弑，奄人墓同存此砾石堆中，反整洁，土人然灯率之。闻君士但丁甚慕此地种民，故此瘞就之，人心更称慕而永永祀之云。

其宫庙圣迹至古阿魂碑者，皆在士祖庙尽处临海冈边。东罗马故宫，抗山临海，颇伟大，在生苏非寺后，今虽为古树蔽林，如晋煤山草木，而遗像皆存，故宫尚在，胜晋长安城上，汉唐陵厥，一无所有者远矣。宫城雄绿，如中国，内环数里。法郎市而在城外，奇大。突京衙署至大者，几与兵部署比。城门外敞地有泉亭，方广数丈，百六十年苏丹尼度第三所作，刻划五采甚精整，上五圆顶，此回宫室之精，当与博物院同比，此泉甚芳，苏丹饮而作，有回番，尺许灰高髯，长黑衣，直袒露，司之。此城门昔为宫，今门上之室，即以藏国宝，有始教主摩诃末一杖。

苏丹者，闭深宫而不出者，惟步一来开此室视之。其银币局亦在此，同时一视之，千万骏从，而观者如堵云。城上有古柯盘屈，六百年矣。门旁有二石龛，凡大臣以恩杀者，悬首此龛，其暴政嗜杀亦可想矣。入城门内荒草百丈，有君士但丁所筑寺焉。寺门外四柏，有阙，内为回教先贤墓，盖千七百年前物。旁大厦三层，涂黄色，则今钱币局也。局前老树杈丫，亦六百年矣。前百武为白宫，有二塔五门，有二丈之周墙围之，盖自东罗马及突厥诸先主皆居此，最为古矣。今有先帝遗妃五人居此，突人之为奄者居守焉。盖近世诸王则得欧式宫闱于外，不甚居此。而奄人皆改用非洲之黑人，不欲仿其类也，亦胜吾国一筹矣。此宫不许

人入。

自海中望之，层楼抗山甚胜，其后回穹二、三十，则昔者诸妃餐各食之厨也。

生苏非庙即在此宫外，此庙已二千年，其闻大华妙，令人惊绝。以古旧论之，可谓为地球华严第一。但太古旧，而经世变，遂有剥蚀，则不能不少让步于西罗马之彼得、保罗二庙。然彼二三百之近，较此二千年之古，而华妙壮严已至是，又剥坏无多，且为彼得庙之师，以鄙意论之，终不能不以为第一也。然无论如何品第，终不能置为大地第三物，印度沙之刊陵，古与华终不能道之也。苏非者，教之先贤也。生者即先音之转也。今教人称其先贤如彼得保罗，皆曰先，或译音曰圣，昔《意国游记》作亚瑟者，即此庙也。但译音少殊，今依此土作生苏非，名从主人也。此庙创于君士但丁帝中，非悉多留士帝继之，而成于茹斯底年帝，盖亦经三百年工程，与彼得庙同矣。其崇峻峻廓，度宏规而大起，四角作四宝塔，高侵云，盖采印度制也。过于保罗庙，但少逊彼得庙耳。然地球大庙亦鲜过之，今彼得庙式，亦取法于此耳。后门作广廊，廊分内外二重，皆八门九柱，柱大盈丈，柱壁皆文石，每门隔三丈高，深三丈，上作金摩色画，中门甚大，有昔帝后二像，回人虽灭之，痕犹在。入门一柱有孔，回人病置指孔内，抹面及足即愈云，今孔甚大矣。遂入殿，殿上作大穹一，其四方作四半穹，四周环楼，前后四角，连半壁式，神座旁左右楼室，各五柱，楼下二大柱，正东西楼室各六柱，楼下四大柱，皆青紫圆文石，大合抱，楼上廊石长丈余，广三尺，柱大盈丈，壁厚五尺，廊玻璃方尺，皆君士但丁遗物。楼上下堂，皆青红文石，门亦然。楼上下门多刻十字，今回人灭之，而迹犹存。一门作善神开钥与果，后穹下殿侧左右为茹斯底年帝后对坐，视下处东楼为西一千二百四十年官将军什力可士但多罗士穆处，设桌陈元数，以为先贤所

托，禁人取之。楼盖作交纹，为瓠特式所自由，各六穹顶楼幕及板，上下一切皆金摩色画，绘种种花式图像，各别万千，殊妙如游天宫，华严宝相，无以尚之。虽为回教人多所毁涂，而妙相金光摩色留存大半，视保罗一穹渺乎小矣。就大地金摩色画之广且多，尚无以比之，况其精妙殊异，而又为二千年之古物乎！吾足迹遍全球，惟彼、俄未至，而官庙拓影皆已见之，吾敢定评，为金地第一华严楼阁矣。宜欧东十字军来，震其文明，惊为未见也。后穹摩色金处，有基督像，虽为回人又作花样，而遗迹尚存，今改为摩河末庙，回教人爱惜而指点之，易教而用其庙法最美矣。今吾国人有恶佛教者，乃非庙而毁之，如吾粤羊城长寿寺，实为全粤寺观之最伟丽而古者，若改为博物院，岂非至善？乃以第一妙庄严之古物，虽有巨工不可再得，乃毁之开街，是有何用何地不可开街乎？甚矣吾国人不知保存古物，放文明扫地，令外人游者无可凭证，后人起者无可感兴，此俗之奇，乃野蛮国之所无，而中国学士大夫，乃不知而甘蹈之，真可恨也！中穹今刻回文曰帝与月地明。正中神座旁二白烛，大如柱，外二烛更大，有金座，右旁有金亭，王座处左旁小金塔为讲经处，上插二旗，为突厥胜东罗马被君士但丁堡部之物。塔高二十余级，楼六角是丈大金牌，篆回文，写其先贤名。殿左右有三尺大石球，自麻拉岛移此。下小石池，谒神者日洗手足五次于此。有数拜亭，以文石为之，横拜者亭上下皆满。其柱皆红文石，上刻花，下衔铜，今欧人多仿此式。一柱有革血痕，盖四百六十年前，回人杀希腊人二万于此染成云。若其金殿壁门，皆五色文石配成，花纹如云如山，又各异色。正殿处尤为妙画。今保罗庙专以此制胜，五色六章，故起云霓，皆祖师于此。而曜尼士之议院、法路易十四之花殿、喇官、巴黎之抄华宫，及欧土各国宫庙之以五色文石精花者，亦皆取法此庙。以吾遍览大地，宫室之制，仍以五色文石者

为最清丽，若上封金摩色画则华妙极矣。金石相合，清华庄严，故创此在二千年前，而至今宫室日精，亦只能效法而不能别有以胜之，信乎为宫室之极则也。计后来新法日出，亦不易胜，宜其独绝万国，独步古今，而为观止矣！彼得、保罗庙乃其子孙徒属，即略能踵事增华，亦只为其龙象耳，岂得谓过之哉！其外涂黄，太朴无文，则境特式、印度式较为奇丽耳。殿内垂万亿灯，然油烧之，男女膜拜者万数。庙外有石阙狭河，阙内有亭，水管无数，以备回庙者洗手足于此，最突庙之公共式，后不译。其庙角因黄塔，则突厥因苏丹所增建，盖参用印度式也。突人罗课二峰先打为庙费，其保存至矣。在君士但丁堡部京中，二千年华妙之遗庙，犹存者在后山正北，烟地利那部门内尚有一庙，亦即名摩色庙，亦君士但丁堡创作，而非理多部士雕成之。庙颇小，不及生苏非十之一，而金摩色画之巧，五色文石之境，精妙华严，则与生苏非合作，其古旧亦同，二千年华妙之宫，只此二所，亦为大地之珍品矣。与生苏非隔十八里，旧有地道相通，东罗马帝谒庙由此近地，道小级，然我可乘烛而游也。否则不暇入。庙门廊有罗马非理多部士肖像，白足而长袍，盖帝即拜此庙中，左右为彼得、保罗像，穹顶皆摩色画，多剥落矣。旁小穹室，画皆完好，为基督十二徒像及希腊囚人图，皆以摩色作画，精华浓甚。入为教中密祷室，其长梯室小穹有摩色画一，画有君士但丁堡后像，此室下有地穴，即通生苏非庙者。正殿甚小，其上穹摩色画皆剥落，惟壁间五色文石皆配成花纹，大小横竖相间，精美甚矣！有二龛，旧者，向耶路撒冷，突厥改之向麦加，各尊其教主也。此庙虽不在士但通，而亦在突人群居地，以至古精华之物，故特附记在此焉。

距生苏非庙百步，有巍然大庙曰厄灭庙，以突厥前王名庙也。三百年矣。方广二十丈许，旁为王庙，稍新而尤精，二庙皆文

石为之，大相等。王庙左右前廊作矮穹，亦如麦加庙，然舍卫佛讲堂，已如此矣，盖印度制也。廊柱各六，庭中为亭，亦文石，外六柱，塔正门广廊八柱，门垂朵云，殿方广十余丈，大柱四，大丈余，中作大穹，四方半穹，四角小穹，皆以金碧瓷贴之，中悬万盏油灯，地铺席以待膜拜者，凡突庙皆如此。今王小儿时许愿之灯犹存焉。其屋制类印度，其多灯膜拜亦类印度，多灯颇类中国庙，盖皆出印度也。此庙九年前震坏，今修，故新好。

庙前有埃及华表，刻埃及文，在基督前四千年者，与巴黎者同。盖罗马王刁多摩士迁来者。旁有绿铁柱，长五尺许，重五千年物云。

又有犹太板缺蚀之石柱，不方不圆，高四丈，盖八百年物。二柱皆有铁网围之，三者在大道中相望也。

道中有今雍霸主威廉纪念亭，甚伟丽，威廉之雄心可掬矣。

教堂即在威廉纪念亭前，是日适逢立宪庆典，大赦囚徒，观者如堵，咸呼万岁。有罪重未释者，众人亦撼狱门请释，卒同赦焉。

博物院塑古衣冠者，在埃及华表前，别详于后。

此百丈地，王宫、古庙、教堂、名院、古物咸集，突京最要地矣。^①

有大庙曰慈伦墨尔，旧为基督庙，索立曼今改为回庙，甚壮丽。柱大盈丈，贴金碧瓷，制同王庙，灯凡一万二千。

白鸽庙，壮丽亦同。王庙皆文石，前广廊方亭，亦同，盖三百六十年矣。飞鸽满天，游鸽蔽地，居人不得取之，而威廉食焉。每来复五日，鸽鸡大集会，亦奇观也。突京鸽著由此。昔有一女乞王施，王施以二鸽而养之，今其遗族云。

全突京庙寺凡三百，杰构相望，皆倒穹四塔，压诸冈峦。而

^① 以上威廉有为手稿抄出，以下为抄本。

士担迦德海，冈边最古群而伟大，远望郁然抗山者，则此四五庙其尤也。让士担迦德海之庙，二百九十年矣，阔六亦同。游人坐卧，前为市，如吾国，余游不计数，书不胜书，可以类推矣。索立曼者，突之英主也。吾游其庙甚小，方广三丈许，偕亦停庙中，如歌制不辨也。陵庙正中前以大穹，盖索立曼者也。稍高七尺，长丈余，稍之和及横处刻文，上铺白布，盖以旧蓝毡，余各陵庙皆同，余不再详。左为索立曼第二第三两棺，大皆尺余。又左三后之棺，小如常人，盖突帝抑女故也。前后有大白蜡油六，高数尺，庙虽小，而壁间贴瓷瓦皆波斯千年者，模作回文，亦可珍矣。陵庙外有园，花木楚楚，多贵侯将相陪葬之坟，文石柱间如并如堂，而多作二柱，一模式，皆刻回文，贴金，此如阿陵陪葬之功臣耶？左小室为索立曼后停棺处，附以其二王子之棺，其前有三龛，置三部经焉，皆数百年物。瓷嵌华严，忆索立曼帅三十万兵，攻匈牙利时，日金椎羽冠藻盖盛饰玉童金女出师之盛，从古所无，此道皆我所曾经而想像者。观此则盖世之雄，埋于七尺之棺，而今何在？为之慨然！口占诗：

百万魔兵何奥京，金幢玉女夹雄兵。当日威被魔欺土，只今毅魄奠阶庭。金灯照夜疆山梦，雄帐垂香阿殿清。微省昭陵从葬路，烟花幼女不胜情。

吾于诸教主之地，皆欲一游，以志瞻仰。而麦加之制，非本教者不得游，遂中止。闻其庙至阔丽，吾既得其庙图，又于此寝庙观全麦加之缩型，与摩河末之陵塔，亦可少慰矣！今附记焉。

麦加之城周以群冈，夹山而穿道入焉，遂见方城。城门壁上瑰异作小穹三百，其摩河末改环侍在塔中作圆周。摩屋以三十回柱为之，皆长方灰白色。正中为方塔，塔旁有小门，登之。塔顶中即贮摩河末棺，衣墨幕上钩以铁网焉。余再无他物。塔外有三亭，其小穹亭二，亦壮伟矣。昔闻其棺悬空中不贴地，盖据以

既快，今观之果然，虽以诡术惑愚民，亦是千年矣。呜哉！摩诃末。

又游突近代寝殿，前王亦名摩诃末，稍至大。其子得套丁博士乃被就者，其棺亦甚高大。左右斜垂，今王祖若父棺藏焉。凡九棺，王棺几四，其五棺则后也。

王摩诃末造冠钻石顶甚大，有英女王域多利所赠灯，法拿破仑第三所赠二钟存焉。一写经九百年矣，传为先教后摩诃末所写云。此殿同前，外廊及回廊铁石刻花甚精，其被服民男女游，小女子以花相赠，此则尚胜吾国也。公使所在多有，亦有杖危，皆刻文石为碑，多作两柱刻文填金，外周文石刻花。在土坦道者多数百年物，其精致之意，亦甚厚也。

博物院有二，而皆在土坦道。欧美博物院国国皆同，习观颇厌。如澳洲、爪哇、缅甸博物院，则皆野蛮之物，无可观者。惟加拉吉打之博物院，观印度物，尼罗之博物院，观埃及物；君士但丁堡之博物院，观突厥及回人物，至为博异新鲜。突厥院甚小，而物不多，远难比埃、印二院，而阿剌伯之文明，突厥之宏伟，观此，文明亦足窥一斑。吾虽未至波斯，然彼俗皆同突厥，雪游法之巴黎，虽未至英之伦敦，亦可窥欧俗矣。故吾追欧美者，不可不游此三地博物院，以尽大地之胜，庶几无憾也。

博物院据冈望海，绕以花木，皆欧式。外门曰可士冰冷，在土坦道最清静者矣。院亦壮丽，刻石甚精。院分二所，一院藏万国物，欧式也；一院藏突厥物，突式也。布置甚得宜。

欧式环楼二层，崇隆中登，新筑仅十年耳。有亚力山大时石棺，刻希腊波斯事，其柱马像甚精，有将军多摩士像如生，其棺上刻多人像，四角作兽，皆精妙高大，凡丈余，于此见希腊工艺之盛，而文明亦足窥矣。刻棺甚多，此为第一。有亚力山大头甚大，有色尸以石像者，亦刻文。其罗马后棺因刻石像三层，亦甚

精，而长大丈五尺，此为次矣，余同各国。

突式院即与欧式院相对，盖移突古宫而作也。式如明堂，九间五个，上圆穹而下方壁，每室各为圆穹，后一小穹，外门为横廊，金院内外壁皆蓝绿瓷，此制盖出波斯，甚为清静。罗马之五色文石，波斯之蓝绿瓷瓦，并室壁材之至华妙者，如计久远，刻瓦不如石，然则罗马胜矣。若夫迦怜拿大古国宫之刻灰、日耳曼之刻木次之。近者欧美人专以假假或纸裱壁，则尤省费，以壁不呈材、墙不露形为主，我汉时富人墙屋被文绣，先开此制矣。

此院分《以》织、木、铜、瓦、书、画分类别室，皆古精品，壁瓦皆极古物。有前王文石浴室甚小而精，其古银器尤佳；有瓦炉炕床几似中国，疑突人自东北来，而传吾俗也；有苏丹榻床之几，五百年矣，传其王因诵经死于此几云；有八百年织画甚精，盖突人甚长于织绣也；有一室全波斯物，有尺许高座，如矩形，甚古。

波斯物与突物无少异，地近而同教，计波斯先启文明，然则谓突厥文明皆波斯可也。有文石洗，雕刻极美，此院开创日浅，读罗未备，他日数十年后，必有可观矣。

距此院不远，有千七百年前地室，为君士但丁帝所作。下百级有广堂，以藏金银者，凡四百六十六柱，皆刻文石为之，设喷水管一千七百，室备有变，则灌诸管，而水封全堂，人皆溺死矣。吾入之，今地尚湿润也。

偶君士但丁制金殿七所，大者千柱，然则此尚为小者也。如此古异之物，亦观伟哉！罗马人能作巨工，天上飞瀑，地中道隧，多百数十里者，以学今欧人之新制，亦有自来，此诚吾中国所愧也。盖吾国为教以德，导俗以俭，自无从产此，吾国之短，乃吾国之美也。虽然君士但丁之雄伟，令我匪几于秦皇、汉武帝矣！

屹然峻峙者，有六大国公馆，盖突久弱，为英、俄、德、法、奥、意所凌，六公使在突，有非常大权，尊严异常。随时会议于此，苏

丹甚畏之，六国人之横行，突人元如之何也。突又负六国债，每日分偿之，俄千镑，英六百镑，法四百镑，意三百镑，奥百五十镑，德百镑，吾闻之既病突人，亦自病也。望此公馆，回首燕京，真所谓同病相怜者矣！

埃及华表前之博物院甚小，所藏皆突人古衣冠也。突厥自光绪二十年改款服，故此衣冠亦至西千八百九十三年止。始于西千四百九十八年，当明宏治初年，盖突人破得罗马后，突人自此号为赞呢沙利士时也。所藏诸种人像略备，独缺髻后耳。各官皆盘坐，盖旧制无几也。然今满、蒙人皆盘坐，计突厥传自北方，必有自来，其白事者多跪，亦北方旧俗，盖皆起于无儿也。中国宋前无跪礼，故知起自蒙古。

兵部大臣衣绿皮长袍，内棉金锦，白方冠，高尺许，皮履，左右戴冠白，系红袍边。侍者锦衣裤，不袜。兵官红布袍，上绿衫领胸，锦衣裤，不袜，后锦短衣。其参将白高冠，腰枪。又兵官衣突色皆手剑，兵勇皆白毡。

法部大臣衣白袍广袖，副者穿青袍绿搭，白衣者，绿衣下有靴鞋。凡书记白事皆跪。

外部内部大臣，紫白缠首，锦袍搭。左右官白高冠尺半衣袍，亦有绿袍红衫者。宰相衣同，惟锦搭肩，腰剑。两从官高冠尺余，红履后，红蓝衣带铜腰一。堂上官白缠头，绿窄袍，黄锦皮搭。左右侍官同，惟高冠背垂白毡二尺。一直圆冠垂后黄衣，下裳半黄白，有衣皮袍褂，胸有补服，此则其类中国矣。参官首领，高白冠尺许，皮锦被持杖。从者六人，尖白帽，中红绿，有横角绿环，白缠束带，长袍窄袖。因杀者秃而髻，刽手绿皮袍，其帽角则同欧式。今突京王及士民变欧服，惟红就温不变，而京外之民，仍旧服白衣短袍，红绿衣袴。波斯人黑冠，突僧灰高冠尺许，长黑衣，直裾，今不改。突人药余冠之发，体制庄严，殊

可观也。其搭自肩垂下，如袍袴，则与吾国古制多同，盖突厥出自自我，宜其类也。《曾纪刚日记》称突人衣似吾国，盖是时尚未改也。

突诸部衙门皆欧式，甚伟大。法部近生苏非庙，兵部近自铸寺，二署尤大。兵部外门作堡垒式，雕刻亦精。突以兵立国，故兵署最宏伟，署重楼，横百丈，前广地百丈，尤壮丽，几冠各国。兵校亦奇大，兵房同于王宫，吾国尤愧焉。

闻突京王宫旧有四百，今突京所在皆有，盖前王随意西建行宫也。然仅如一大第宅，盖殿楼，有园墙耳。其千年正宫，在士拟道，今以居先王遗妃，苏丹岁一到耳。今诸宫多背临海旁，一甚壮丽，乃今苏丹之父所建者，太后居焉。殿阁不高而雕刻甚精，门亦饰金甚华，御园甚小。各王子公主府马列第临海相接连，皆欧式涂白，皆甚小不足观也。对海为亚善冈，有宫，欧式也。昔俄德主威廉于此，后有依山之广园焉。威廉居此三月，日见突国民极意抚之，其雄心亦不可测矣。各国使署皆近王宫而宅焉。使署五层，尤伟。今苏丹新宫建于临海宫之同侧，其广十里，林木森苍，其内殿阁凡五十座，皆欧式为多，间亦作突式。苏丹行幸无时，盖苏丹每年仅一出，则宫中不能不广为园圃以自娱，又踪迹甚密，惟妃嫔乃知所居，盖避狱害也，亦苦矣哉！此宫有墙环之，如北京香山之静宜园也。禁人入。吾在外宫门观之，崇壁巍峨，外有金饰之庙，对庙一殿阁，余皆园林，花木楚楚，皆欧式。以吾为中国人，特许游。遂至内，宫门饰金，高广丈许，门东向，门内夹路，花木深深，乃至正殿，此则不能详矣。然规模狭小，尚不能比督抚将军衙门。

盖万国王宫之伟大，未有如中国者。盖数千年大因，一统之共主，积久致然，非各国所能望也。欧土各国皆起侯邦，即突厥雄武，亦争于群雄中，未有一统之宏愿，故无由与我比盛。我虽

未至波斯，而做千万人之小邦，亦可推得之矣。行宫共四十，大者凡四也。

突王用奄人，各宫门外及道中与茶楼，奄人相混，皆服欧式长衣，甚整洁，闻八百余人。然今皆不闻突种，而用黑人矣，与中国何啻合乃尔！盖严男女之别，而妃嫔又多故也。

突苏丹既深居简出，一步一出游，今以立完故，欲慰黎民心，乃以吾七月二日谒其庙，观者如堵。警察虽林立，然以立完故，开放其民，不欲以小故拘系，致失人心，只用河禁，而观者愈拥愈众，愈逼愈上，遂一拥而入宫门，警察无如何，又一拥而折殿外檐，于是登廊檐，或登树而观，渐拥入御园，所列马兵队亦不能截住，乃拥塞于二重宫门，诸从官奄官处，警官以好语渐渐喻导，仗队以数次整列，仅能辟一御道以容王车，故太宽测民慢，亦自然之理矣。警察畏民如此，恐后有变，突主将为路易十六矣。苏丹少出，故观者益众，有国公使亦杂人群中观之。吾时已身入羽林豹尾中，与诸卫将奄官杂于二重宫矣。其兵官服金绣腰佩剑，皆改欧式，无可观，惟地垫用白色耳。时改立冕袖外已甚。有卫将军来握手讯问，奄官亦然，吾却之，奄官遂逡巡而退，然卫官奄官仍不过二三十人耳。兵队两列，马队十余横排，于是九级从横门乘双马黑漆车出，每车三人，凡三车，御者戴冠金领，金袍衣，诸妃嫔白纱障面，金绣或紫衣焉。其后则绣衣乘双马车，从苏丹后由金门出，百官于妃嫔出时，皆鞠躬额手施敬焉。妃嫔出后，金门开，卫将二人结队，次第先出，乐队红衣继出，卫将骑马次第出，约十余耳。苏丹骑那哈密第二乘四马车，金细刺出金门，冠者皆免冠，山呼万岁，其声动天，苏丹亦起立点首答礼。苏丹年六十二，白须红冠，而戴黑黑袍衣，金扇，仗剑，遂驰入庙，遂有卫士陈□持茶饼、架非、柠檬水以劳观者，人皆争领，吾亦取焉，乃散。从官不多，威仪颇简，以视吾国之千乘万骑，迥不相

侔。吾初以为突厥专制之威仪甚盛，今观之终非吾国一统大朝之比也。或谓突王出，其兵二万，未知然否，则今减之欤？若以按欧北诸王及后，常挈持杖游行街市，观人民儿童嬉，吾在丹、瑞朝遇王道中，希腊王与席部尚书同持杖步行，在葡京遇王后与一女伴黑衣步大道中，其他以一马车常服出游，比比皆是，则视突苏丹，而以为东方君主太尊之俗亦然矣。它日主权日减，千乘万骑渐无，吾曾说见中国万人肉薄，计从此地球仅仗之局，后此则无。突君主简出，又严别男女，女子出必障面，而后妃处深宫，益不可得见，吾不意以波斯而尽见其礼仪。波斯与突同俗，吾于大地万国之礼仪，于是尽见之矣，亦是资多识而备择善者也。

突既别男女，故宫中皆用奄人，宫门外及近宫道上、店中，奄人相混，皆改衣欧服，长衣甚整洁，与人握手额手，皆行欧礼，惟今者不用突人为之，而但用黑人，恐自伤其种也。其用黑与吾国同，而不残同种，我驻我国，然黑人指目而汕笑之，其国耻哉！吾国何不幸而与突同。今大地中亦惟吾国与波、突有此怪异，不祥之事耳！常侍亡汉，天策亡唐，魏氏亡明，祸患叠临，而国朝尚不去之，真大险大耻之事也！夫苟严男女之别，则全用女婢何害焉？奥主宫女四千，德主宫婢三千余，玉面霓裳，奔走先后，抱持宫人扫御床，岂不顺而承之，何事用此黄黑皱瘦之刑人耶？古者刑人不在君侧，身既幽刑，中必寒微，客或带余无所识知，加以险讟之心，邪薄之行，而乃使其当后先随附，律得狐假虎威，甚至有手握王爵，口含天光，定策帷幄，门生天子，因命听其转移，朝廷待其期盼，前车多覆，后轨方道，大弊昭显，竟难除革。方当万国交通，以政治比较之时，闾官绝类，已伤天地之和；刑人在侧，更都春秋之戒。后汉废、情，谓古无宦官，自汉武多游后宫，乃有奄官之制，而后世采用伪周官，附会而存奄官，则刘歆之作俑歟！吾

游突厥诸宫，目睹此物，目击而述，追思吾国，与乱同道，不禁为之惕息而汗下也，乃赋诗曰：

人道有耻辱，国事最危险。大厦将未倾，大难将应知。汉由常侍亡，唐乃天策师。天子为门后，废立任尔为。覆若朝士夫，何况国民皇。汉唐作殷鉴，明祖严制垂。直道既轻辱，忠贞更蒙冤。峨峨九千岁，东林咄咄醒。庄烈亲讨贼，身复用寇儿。司礼与监军，大权赫火曜。开门降闯贼，覆社谁始倡。国初垂铁牌，内监只守周。干政罪则斩，煌煌祖训垂。近者李耿英，弄权苞苴肥。宰臣与疆吏，需索视烟煤。甚乃废圣主，由其操尊之。拳匪以攘外，联军入郊畿。津辽血涂地，西道雨淋漓。京邑既邱墟，痛社皆离披。中国几陆沈，不绝如夏鼎。亡人遁海外，十载良为悲。行行至突厥，频过王宫扉。章人道相望，黑面而歌衣。闻凡八百余，睨此吾城后。云何亡国政，暗合复在新。宫刑他人类，不仁久已嗤。别人在君侧，春秋大书讥。品行皆昏愚，况复心险波。天堑循其口，王爵任所私。宫闹所离播，大祸因遂随。覆轍岂不多，何为再蹈其。况今万国通，得失较其微。岂能容此物，辱国可不思。欧土用宫婢，蓬头玉面姿。奥既四千人，德亦三千妹。袍袴扫御床，殿户引朝仪。紫袖侍玉座，顾之可乐媒。岂不胜寇官，黄黑而绝皮。治反乱同道，惊愕可駭喜。况突厥黑人，我乃种自诛。二千年国耻，愿言一扫除。廓清比武事，洗兹羞亦夷。盖此悔祀求，东望吾涕洟。

突王宫及欧人所聚处曰加拉德，以古塔得名也。

近王宫处为全京最盛之区，其冈最高，冈顶峨峨，为五百年前之加拉德塔，高入云，于绝顶十丈上，更作四层，极雄伟。旁为兵校、兵房，皆在冈上，作大如王宫，盖突人最注重兵故也。京中卫兵凡八万。此地百官世爵豪贵所居，人家楼阁最高，有五层，然皆朴旧甚。冈上有古寺基，寺为前王建，今王献之，并殿此

寺，寺正临下太后宫也。

过其宰相宅，土屋不饰，板筑三层，屋甚朴陋。园颇有花木而甚小。其兵部大臣宅园较大，然亦土垣不饰。大官世爵宅，间有欧式而外陈花者，然甚少矣。道上沙尘漫天，腥臭散旧，迎目极似吾京邸。但木屋稍高，即欧洲各公使署及园林，亦从而污恶。宾馆最高大，然外亦空秽。公园有二，然不过百数十丈，小园恒具亭池，陋甚已，须买票乃许入。顷当初立宪时，夕则鼓乐喧喧，扬旗演说，听者云涌雾集，举目皆欧人，妇女尽为欧人，尚未见一突女游园也。然则此园之设，为欧人设耳。若非立宪时，游人更寡，盖此地有欧人二十二万五千，皆宅于是，久居于此，面色亦变黄黑，亦从突俗效回教之红头巾，凡与突人不能辨。其银行十四家，尽为欧人，而突人不能一涉。交通大商务皆欧人为之，而德因最多。大客舍亦然。吾所寓克兰大客舍，为突京第一者，昔时号称三千室，其实数百耳。然欧人虽居此，道路之尘秽亦无以异于突人所居，粪土堆道，野犬横卧，而都食之犹是也。乞人缩头牵裾，以手摩地，一手加额相乞，客来苦之。道路狭隘，车马相摩。仅一阔街，为欧人欧货所聚，德人尤多，别有公司会馆、茶楼非馆焉。

盖自欧洲古垒连冈，皆王宫及百官与欧人所居，为最盛处。道皆曰士坦通，为突人所居，古庙官署大市古迹在焉，皆为欧洲地也。

欧山下有曲溪，号曰甜水，在诸冈曲抱处。嘉时良辰，小舟兰桨，千百并集，士女如云，夕阳下时，衣香人影，相望于溪滨，突女亦敢掠其面纱而游焉。然芳草荒林，与工厂杂，实无乐处，而公使、贵胄亦多随喜。其对面当亚洲古垒内，溪冈相抱处亦然。轮日为欢，乃君子但丁那部游玩最胜处也，亦可怜矣！

过垒外为科士科。近黑海入口处，沿冈多住宅，多欧式，盖

政之公使及富豪避暑处。决部大臣之宅，绿窗白屋，幽花临海，
颜幽绝。

过此为奄马近村，俄人侵突京深入至此矣。奄马近村有公
园，连冈绿野，花草妙妍，纯为欧式，突京未之有也。其园属波斯
人，昔三百四十年前，突与波斯，虜其公主，置此，王时游此，闻其
歌，乐而爱之，遂赐以此村，故今仍属于波斯人云。此虽村也，而
连于京都如一，汽车往来，交通颇便，惟车马交通，则远数十里
矣。

长桥横海度过处，曰哥敦刊，白金角也。有海部署在焉。甚
阔大，上为海军校，我尚无之，可愧也！此冈峻拔，长松绵延，下
临碧海，泓抱湾环，兵舰多泊于海中。古坟石碑，连冈多名人墓，
游者多来凭观，吾亦策马登山而望，自此冈后出黑海矣。以上皆
突京之欧洲城也。

士坦道冈前，海中小岛有小斯室，昔西一千四百五十五年
时，王有所爱女，术者谓其当为蛇噬，宜慎护之，若以公主嫁我可
免。王乃置此岛塔中，已而公主下船，果为蛇噬，术者以药救之，
遂尚主云。

哥敦刊对海之冈，为亚洲城。亦复连冈四伏，人家莫近，然
工厂为多。

渐入亚洲古垒处，与欧洲垒对峙紫洞中，金下群冈深入，浪
水洞北，近此一王宫，通杨密茂，故地游人甚盛。卖茶饮冰，小舟
咸集，桂棹联翩，入洞溪深处，水滨草际，坐卧以嬉，与欧洲山下，
每一来赴，轮日大会，如唐世之曲江矣。然实无一净洁处，更无
亭台，不过舟游之盛耳，甚似京都南河沿、十里海，朴陋亦复相
等，而士女及公使豪贵，舍此无之矣。吾亦游之，邀福、荷二使，
慨嗟突人之陋，亦自嗤也。但碧洞洞深，都已至少见耳。

策马游古城古庙，还乘小艇游亚洲山下幽溪，得诗：

江山雄镇亚洲东，都会凭凌二海波。金石华严新迁变，城垣
圯坏绿萝峨。英雄割据今时异，坊宅泥污旧政苛。裙屐似忘危
乱险，夕阳轻舫万千过。

渐入为亚洲，地多大园林，有王宫，即馆德主威座于此者。威
康今又建宫于是，甚伟丽。后苑弥山连绿，垣墙上压冈颠，威廉
驻此三月，大有见突之臣民，一一善抚慰之，其雄略殆不可测。此
宫正对今突王宫，但隔海耳。海中有苏丹汽船一，甚小。

自此人家益盛，连冈渐东，与士坦道相对处为乔地利，有英
兵仗。昔咸丰五年，英人败突，与俄战，丧兵八千，咸休于此。有
英域多利女王像焉。压冈亦有兵房、炮垒，盖临海尽矣。

突京形胜风景，皆甲全球，其都会景色既突尚为人居，近有
四岛点缀海中，大约百数里，皆有人家，且楼阁妙严，园林幽绝，
为突京富人所聚，故风景最佳，最有盛名。近者轮舟往来如
织，四岛横列，左曰波忌岛，中右曰安底哥尼岛，中左曰离忌岛，
其前冈之颠，有大校塔之，万松环拥，乃东教之僧校也。

其左曰冰奇波岛，最高广，欧人多辟为别墅，故尤胜。凌晨，
吾渡海至对海之亚洲，乘汽车行数十里，平原广野，漫阔园林，日
辟日盛，开辟于近二十年，而人家遂弥数十里，且皆新妙，为欧
式，胜君士但丁耶部之尘秽远矣。有以知近都会而察人民之易，
辟新埠，而整洁之美也。突犹如此，况吾国乎！

汽车场地然地美，铁路汽车亦佳，同之，乃知德国辟筑。直
通亚洲，俾航幸者，盖阿连五国工商无在，非德国利权所及
矣。至茅德必早一小市，而下汽船，小市甚污，船行半时而至冰
奇波岛。岛中楼阁绵亘，漫坡压山，泊船处已成闹市，茶馆酒楼，
帐棚弥海边，皆新筑者。意大利之戏，突厥之弦歌盈耳，游客满
座。策马登麓，长松漫山，夹道人人家，园林相望，皆欧人为多，而希
腊人久宅此，视为定居焉。耕者多皆希腊人也。巨岛一周，凡二

十余里，而登高阁，绿松夹径，碧海洞环，弥望青茫，极望盘石茅亭，突人黄滔于是。引酌横览，云海天光，此岛之胜，又过于昔者登奈波之阁横矣。旁有先佐治故居，今祀为庙，庙小盈丈，椽瓦厚皆二尺，上穹洞形，阴深真如山洞也。然地以文石为阶除，千余年物也。先佐治生当彼一纸，在晋东汉，初以板板者大名。殷士刻石绘画处处有之，盖如吾国周处，而欧人尤能敬焉。午饭于山麓大酒店，澈地白楼，白浪轰雷之声，与绿松之影相俯仰，幽胜几忘人世，宜此岛之有名，况其近京都乎。近大酒店数里，园林楼阁最妙，园中古石像甚多，藤架花畦，皆佳。引水机亦多，然草木仍带尘土色，远不能比欧北之嫩绿。以海岛富家，犹枯槁如此，土地失运，真无可如何！然每日百里间，园林楼阁之多且美，居然欧化，则吾国甚愧之。然若无汽车汽舟以速缩其路，则京外百数十里之岛，岂能要盛如此乎？此其繁盛之由，诚非古人所能想像也。

四岛外有二岛，十二年前，突王恶民之立宪思乱也，因士民于此。又远外一岛，为犬岛，突人多犬，昔曾放犬于是岛云。

突之货币亦已定金本位矣。惟其币制以四进数，与印度同，当自印输入也，不便甚矣。昔者在印度，与印之学者较算，吾道彼四倍，足见其法之通滞焉。惜突人犹不改也。

突之铜钱曰啤亚士打者，主币也。币最小数曰巴拉士。钱凡七种，有当五，有当十，有当二十、四十、五十、一百、二百者，以当五为至小矣。自二十以上为铜，自四十以下为银，每巴拉士四十，为一啤亚士打。

啤亚士打八种。有一、有当二、有当二半、当五、当十、当二十者，如中国七钱二分铜钱之大矣。其一啤亚士打，略比吾三分六厘之小银乎。二啤亚士打以上，皆小银钱也。有当二十七者，则小金钱矣。夫十进之数至精善而简易，而突人乃不用之，故其

算数最乱，而游客至此少不留意，即为所欺矣。彼一切之数，皆以啤亚士打为起数，故买小物动辄千百，得多则万亿矣。乃以金钱论之，则以二十七之数，与百千万诸数相乘，甚为委曲繁重，多费时而易错。其零数或以各种银钱入之，益难算矣。盖其通用者仍为银，金银交焉，零数繁难。京中欧人太多，故又杂用英镑。法例佛郎之数，每佛郎找五啤亚士打，英镑之数，又假建佛郎以计之，故游客易欺。此与班、葡币制之谬，皆相仿，而国之病亦因之，亦可以鉴戒之得失矣。

金钱曰厘拉，凡四种。一厘拉值二十七啤亚士打。有半厘者，有四之一者，有五之一者，要皆多而乱耳。

突人自古虽尚武功，然迄今已灭封建之世爵，其平等颇与吾国同。此亦突政之善过于欧人也。

突人今有虚爵，名啤，更无他名。古者以邑地封功臣，名啤，其大功封兼数邑，曰啤厘，只此二级爵。以春秋比之，如大夫之受采邑，而啤受数邑，则二级者解大夫之比也。以汉制比之，爵只一侯，而有县乡亭侯之别，亦其类也。今欧人译啤，或作马规士，日本译即侯，则正同汉制也。百年前苏丹摩来第二，今王祖父也。已尽收诸啤土地人物之权，如欧洲各国，啤遂为一虚爵，亦能传子，然人民视之，不甚贵重，尚不能比诸欧人之贵族也。他日变法，此亦一易事矣。

今突宰相大臣公使，多带啤沙之称，非其姓名也，即同清欲例，有爵者带爵称之义。

凡封啤者，皆得为姓氏，子孙传之，此与吾古者起家大夫得立氏同义。今无自立氏者，以无实封也，此与中国同。

以吾所见啤沙甚多，宜其不贵也。而其对外，啤译为侯，啤士啤译为编士，如中国译为王则大谬矣。亦不可不知也。

当西十八纪，苏丹收诸大小啤权之时，谓啤王置海舰中，

既而王蒙诸将兵八万于都中而杀之，附庸之事乃成，盖天下从古削藩之事为不易矣。杀兵至八万，苟非极雄武猜忌之主，亦未易哉。观德意志之久乱，乃知贾谊众建诸侯而小其力之策，诚为至论，以既行之，而法之弊塞留，与国朝之待蒙古亦行之，而若成效，胜于宋之安致远矣。

突税甚重，民虽极贫者，岁出四拜亚士打，外国人十拜亚士打，修路费二拜亚士打，小舟月税二十拜亚士打。然财政不修，上下交困，贫困已甚。

突人甚贫，其全国银行仅十四家，皆欧人为之，一切商务皆不解，而属之于欧人，故以京师之大，而富者仅二三十万磅。惟一希腊人富百万磅，月用百磅极矣。富人之用，日百余二百拜亚士打，中人以上百拜亚士打，贫者每月三百拜亚士打，亦当吾国十余金矣。大约房租月须二十五拜亚士打，而一室可居数人，以其无床桌如日本，故同居尤易省俭也。每人日食约二拜亚士打有奇，当吾国七八分银，亦甚俭过中国矣。盖税重民贫，绝无工商故也，故民之贫过于吾国。以故乞丐遍地，秽秽狼藉，凡乞者一手摩地，一手加额，以为敬。突食品甚能调味，又能切碎，运过欧人，法、德、葡且不及，其他国无论也。其一切肉品并切粒片，且先下味，极类中国。其作饭必用鸡，或牛羊杂揉之，此则出于蓝矣。盖突原本出于中国北方，而得中国之调味也。吾尝就食于土坦之酒馆，及突人贵族家皆然，以国弱，故欧人不称之，惟食品亦只四五味而已。突人皆不饮酒，以其教禁之故。惟所制果汁甜水甚佳，市上以大玻璃罐之，听人买饮。突人举国皆食米饭，烹饪皆如中国，惟饭必加酱味，或肉粒，而加厚亦多。小饭馆煮大馒头，旁置架厘肉汁肉乾一大盘，听餐人作工者就食焉。其烧牛羊鸡鸭店中，香味皆似吾国，点心面食亦可口，盖皆于吾国为近，而日本自烧鱼外无一能比之也。

突之乐，琵琶二十三弦，以四人为乐队，有二薄鼓，式似西班牙，相与唱和，其声嘈嘈，然尚无印度、爪哇、缅甸之哀怨，当未为亡国之声也，然而乱矣。

突人宫室甚高大壮伟，多四五层者，皆多室而广，又能冲花于上穹，惟壁与地无饰耳。其门与窗同式，惟窗则下截有窗耳，门窗稍多，惟突人居者皆闭，盖不令妇女视外也。其屋制每间必门窗三列，而中作一凸座临外，一律同之，又幕同一色，其无味正与中国同。若其宏大，则近西班牙。大约欧北宋兴时，班与突、印之民居，为万国最伟大者矣。吾国对之则大愧。惟多板屋，此则不如班、印矣！

突人尊男抑女，故其别最严。女子出必以黑纱蔽面，长衣草履，人不能见。女衣多丝，且雨甚洁，即丐亦整洁，无一微瑕垢面者，此胜吾国远甚。然皆步行，甚少乘马车者。其居也，群坐室中，男子非父兄至亲，不得见面坐谈。既嫁后，岁仅一出省亲归宁。其婚嫁之礼，亦多有与吾国同者，亚刺伯行族制，亦与我类，盖摩河末之教然也。但抑女子过于吾国耳。观于古文明国，如印度、埃及、波斯、突厥皆抑女如囚，男女同为天生人类，岂可如此？吾国不如欧人之纵肆，而比之诸古国者，又最为宽大矣。吾尝极意考此四国之礼俗，与其立教之本意，及与吾国有略同之原由，详于别篇。惟男女之别，多妻之制，以明父子，而传宗姓，以繁生也。故中国人类最繁，西埃及古种几绝，今与波斯人民不过千万，突厥亦不过三千万，略当吾一省人民之数，此则不可解也。

突人多妻，今王之妃嫔十八人，昔者有八百人，今多改制矣。民间多者八人或十人。突女无不为娼者，有之皆欧人，突俗亦少奸淫，适与欧俗反，曾禁制极严而禁也。其女颇秀美，色黄白，而容红者，其人色殆比吾江都人。惟男子身体颇大，然多连眉鬚，

想之甚惡，如焚燒者，此為萬民所出，彼新與同故，然貌平而開突迥異。竊意以兵立國，久戾其民，又終日執業愁苦，無一樂事，其道太艱，傳種至久，習而成貌。此亦吾國人所宜鑒耶！突人是遠極厚大，蓋其教義足張拜，久而傳種成形，故一切法其所習也。

突之浴室乃為最壯者。文石噴泉，周決堂戶，式如明堂，五室九個，人各一焉。冷熱水各有池，各有管，次第洗濯，皆有衆人供浴，且按摩焉。

堂中有大石板，蒸卧出汗，則投大池中，或用小室閉門卧而下蓋之。今歐美浴室，有突厥浴式，即取法于是。蓋突地頗熱，故好浴而立此法。惟羅馬古時浴室極麗，觀拜佛城處可考，計必突人兼采羅馬法而為之也。凡國俗能創一事，為天下所效者，其文明必有自來，無不因循襲效者也。今突人之窮鄉小邑，浴室亦大而精，蓋民俗所傳好。其民俗未有者，則雖極有用之要品，亦未遑及焉，豈識蔽于近，誠不能強也。

突厥真專制之國也。光緒三十四年六月二十九日，忽下詔復行立憲法，定于西十月十四日即開國會。吾以詔開立憲之日，適到君士但丁那都京，自車中船中，已聞閱報者歡呼聲，至京則半月之旗蔽道，飲酒击鼓，聯隊歌舞，歡呼萬歲者，旬日昼夜不絕。凡道路公園公館公地之中皆是也。可謂極歡幸之至矣。立憲之事，三日而成，國會之開，三月而舉，自大地萬國，無如是之速且易者，天下咸怪之。蓋立憲之制，突人于光緒四年與俄戰敗后，與相阿士文曾行之，今蘇丹立而深惡之，逐阿士文而廢憲法，压制其民甚甚，有好言變法，皆逐之，過歐人者禁之，其與憲法民權最為反對，亦無人敢言。三十年来人民望維新，而蘇丹守旧惡新至極，渺渺沉沉，斷无立憲之妄想，何況國會之實事也。乃民驟三日，而立憲即定，天下莫不大奇之！道人皆言是時有小校曉詩賓(第八級武爵如日本中尉)者，先聯亞昌族年州十邑兵六千

人，登山而盟，誓清立憲，突主怒，派兵八千人討之，聞此八千人同時兵變，皆電奏曰：現詩賓非叛也，不過請王行立憲、開國會，臣等與有同心，不敢奉命，請王即行立憲、開國會。突主大怒，次日即調兵二萬往討，皆電奏如前衛兵所為，突王大驚異之。已而衛兵八萬人同時電奏，請行立憲、開國會，又遣亞喇伯之馬里多呢兵二十萬，突之最精兵也，突主所恃，皆同時電奏請行立憲、開國會，突主乃徬徨大惑。召諸大將而問其故，皆叩頭曰：萬國皆行立憲，惟突厥立而後廢，故民怨怒，今者全國兵心盡變，臣等不知死所，臣等無他術，惟陛下鑒于法路易十六、英俄兩第一之禍，決自聖心。突主无语，又召諸大臣而問之，皆叩頭對如諸大將言；突主无语，召諸宦官首領問之，皆恐懼叩頭對如大臣言；突主无语，召內召諸妃嬪問之，皆叩頭對如宦官言，且與宦官同，更泣奏曰：望陛下立決，否則臣等皆從死地下，望陛下哀之。突主无语垂涕，乃援筆自作詔書，且定立國會，未曉而召政府諸大臣而示之曰：吾已決行立憲、開國會，可即頒發，以大慰吾民。諸大臣皆叩頭歡呼萬歲。及詔下且赦現詩賓，舉國歡呼萬歲，聲振天地，而突厥蘇丹得都哈密第二之像，與第八級小校曉詩賓之像，交蒞半月双旗，印万亿紙，家家滿放翁，而勝平原矣。

現詩賓年三十三歲，貌英杰，遂為一國英雄，所在演說，人人想望如神明。

有三益碑者，名吾，故外部大臣之子，其姨為妃，世襲父之碑，而姓三益者也。新黨之豪富，慕吾而宴于其第，園林大里許，樓閣草創，華妙皆歐式。識現詩賓焉，吾欲介紹一見之，三益碑曰：「此非現詩賓之功也。乃吾全少年黨人為之也。吾黨自阿士文遷逐后，累見遠處，乃散于歐北各國，或著書撰報，以警國人，國人日明于事勢，從吾黨者日益眾，近則大臣大將，多歸吾黨，咸

以苏丹压制，君权过重，非立宪、开国会不能拯救，而兵力无自起也。乃令党人编结兵官，而非散金不能也。乃各毁家罄资，得四十万磅，乃以阴结各兵官内监，且及大臣宫妃、卫将军，某阴实主其事，而令其心腹校呢诗宾先登，乃遍电全国同时并举，苏丹震怒，立宪竟成，乃吾金党人，三十年经营阅历，苦心破家而得之，呢诗宾姑使为先锋者，党人多贵族富豪，不便出名耳，非其功也。”吾乃恍然，既美其党人之苦心所久，然其成功之故不可言，乃亦如陈平之散四万斤金，且买爵氏也。其矣！乱世之事也。

阿士文墨相久，游诸国死矣，而党人日盛，王故有党曰士哥，今散矣。既立宪矣，苏丹乃徇民望，而赦罪囚，宽警察，凡所以得民心者，无不为之，论者皆称苏丹之智，而讥其不卑自为之，而待民变之迫也。虽然，犹知补救者也。既立宪开党禁，新党人皆自外归，苏丹又因民望，逐故相，而立新党之霍巴沙为相，既才且勇，除旧政百余条，逐日革除贪污吏二百余人于外国，前大臣尽逐，吾往希腊船有三人，即逐而携家去者。当放诸旧党吏时，人民聚地头而观之，警官引队，贪旧吏大为民所呵骂，有剃须而遁者。报纸日日传报新政，除苛解桎，民心大悦，日日欢呼万岁不绝，洗解倒悬，盖久压于苛政者，有如是矣！

戊申六月二十九日到君士但丁堡，适逢突王诏许立宪，国民欢呼十日，述事感赋：

百夫鼓吹吹笙悲，千夫塞巷拥马嘶。万户舞破半月旗，阿士文墨歌舞嬉。大呼万岁祝主恩，公园灯火不掩扉。拥观演说百千围，鼓掌拍破晚鼓微。烟火射争星月辉，群因破狱会逢稀。十日大酺何淋漓，苏丹亲巡盛豪仪。金帽羽葆校尉飞，折板闹宫民纵嬉。警卒立仗不敢讥，国民欢舞千数期。举国若狂同何为？诏行立宪苏丹慈。偕大国务起几时，诸歌快血百年飞。法匪兆人血肉糜，今兹三日功成奇。何能捷疾有若斯，少校呢诗宾效兹。

兵变虽谓实得机，快兵三千，登山如飞。大呼立宪，苏丹怒之，重兵来剿，如熊如盟。八千兵变，立宪同期。苏丹益怒，尽发卫师。恒恒三万，于京未离。全国兵变，电请同时，苏丹大怒，召同军咨。官舍立宪，无术可施。更问群臣，奏对同同。通讯官官，且质宫妃。威随啼泣，死无所之。君臣升命，法事可唏。苏丹无言，慷慨涕洟。一告不寐，亲草制书。立宪复行，国会即咨。国民大悦，欢慰无逾。侧闻呢诗宾，遣自大将军。将军心已附新党，新党创从故相阿士文。一自卅年宪法度，分走列国鼓国民。卅年功未成，压制乃益闻。贵戚大僚忧瓜分，咸纾心腹助党人。殷察纾难同勤勤，四十万磅旋乾坤。下通兵校同时变，上贻贵官及富族。内外交通皆同意，乃以兵谏助主君。吁嗟乱世金用事，立宪乃用贿奏助。吁嗟！乱世散金斗列国，吾国久鉴颂谈神。

突今宪法，悉用三十年旧宪，乃盖乞（MAHATPACHA）总统而定之者，颇收集各国之良法而行之。故今复旧不俟多议，即于西十月开国会，在誓行后三月，即诏行立宪三月耳。吾于舟中遇突议员，言突各州郡民智未开，选举法又草率未善，暴民力争，党人自私，作弊百端，举议员多豪强暴夫，无政治学，只有嚣哗，恐突之乱未艾云。

阿士文党人多游学于法，归国标自由之义，以薰其国人。初只在君士但丁堡部耳，突主居其乱，而放之于小亚细亚，警官拘逐，苛辱甚酷，阿士文党人益创怒，乃以其自由之义，怒毒专制之说，大扇于小亚细亚中。先是小亚细亚人久在压制政体中，民皆忘之，至是咸为青年党所浸润，皆愤然而恶专制，渐推及全国各州郡矣。渐而同教徒、耶教徒、突厥人、亚马尼亚人皆思自由而排帝政焉。喀司他事尼之民，占电局而电突主，请废新税，罢长吏，突主知军队与诸教徒通，不敢怒之，于是盖尔绝尔模效之。突主非徒不敢怒，且再三许其更长吏，其第三次命吏派兵四大队

护之入境，终为人民拒，不得入，乃引还，皮得利士得人欧长吏大伤而去，突主不敢罚其民。来平孙武及苗尔别克尔，与二十州县同效之，以军队加入，突主皆不敢怒。于是突民轻突主之无能也。拉辟无所惮。阿那次利耶之维新党人，将请求宪法之微文，加以歌词，上于政府，虽同有速报，然各地反抗迭起，军队官吏加入日多，皆视突主为不足畏，盖威久泄而令不行，非一日矣。加一年之中，新增报纸十六种，皆以攻专制倡自由为事，其文自突语外，或阿拉伯语，或希腊语，或亚马尼亚语，或亚马尼亚文，遍布于全国各种人心中，故一发而若破江而河，洪水滔天，大火燎原也，莫之能御也。

虽然突之人民太愚，不识立宪之义，以为立宪则罪狂自由，无不可为，无论何政俗，皆曰今行立宪即改矣。夫政体至无定，而民权至无穷。当新变法之始，君主甫以其权予民，已为甚难矣，而民之所责望无尽，君必不能履其求，则上下必不能洽者，势也。一有不可，民即愤怒，至于暴乱，一切开放之矣。如再压制，则民怒大盛，若其听之，则积愤而责望愈深，君终不能如其愿，则更想愤而大乱起矣。或君主闭议院、逐议员而激变；或民聚乱兵而为难，拳服之下，弄兵肘腋，何求不得，何事不行，俄波斯之近事，而已然矣。故突虽立宪，乱未定也。昔人讥俄主亚力山大，决堤而自浸，今突人未可知也。欧土各国皆有戒心焉。

欧东、亚西、俄、波各国，皆采法国语文，学校读法国书，盖为通行之正矣。久压于专制，先难之士，皆发愤之人，莫不以法革命为师范，而导其国人，故一切师法法国，教其国人之雄心也。故游突厥、俄罗斯、波斯、罗马尼亚、门的内哥、布加利亚、塞维亚哲学法文，乃能游之，法之影响力亦大矣。然凡物偏重则有害，过激则生变。既以法文法书立学官，全国人民日浸淫于法革命之说，深入其心，而上之行政，必不如其所愿，则安得不起而图

乱？波、俄之已事可鉴也，则突安得而治安乎？恐法革命之事不远也。或曰突今请立宪者，皆由于兵官。兵官非学者也，兵官不立，夫谁与乱？故突可不乱，其然欤？不然欤？非吾旅人所能深识而预断也。

突为摩河末教，然教内亦分多派，尝观其多雄士派，大幡通式，重木楼如明堂式，先纳多僧楼上，教僧吹笛击鼓，奏弦楼下，方坛周以木阑，外以待观者，内以行礼，中一八十老僧，或立或坐或拜，闭目合掌，口喃喃诵，群僧从之，已而绕堂步行三周，群僧亦从之，立坐环绕，四者相间，为节而绕终之。绕既毕，则只老僧中立，一僧先向老僧揖，以首俯嗅老僧身，则翻身而舞，后僧到者，与前僧一揖一背，乃翻身舞，余皆同。其舞闭目举手，向上回旋，其身皆衣白长袍，随风飘散，舞至一二时之久，老者倦困，壮者亦苦，所见十余僧，只一少僧能不倦耳。凡舞三次，而后舞，行礼皆如前，亦绝异之观矣。其意盖谓栩栩升天，冥想至乐者也。情太久而人不堪。老僧盖主教者也。

又有一别派，重木楼上先卧多人，亦为方坛如前，而于室奥设神位而环诵，多人跪距丈余，拜诵时拜时起，时就神前，颇有节奏，诵时或摇身无数，则可异也。此则人人可就席拜诵，但僧能指神位前耳。

Türk Seyahatnâmesi

Fotoğraf ve Resimler

Resim: 1

不忍，第一册

Bu Ren Dergisi 1. Cilt.

Resim: 2

Resmin üzerinde: 突厥京, 君士坦丁堡布戌申更生游焉, Türk başkenti, Konstantinapol, 1908 yılı, burada bulunmuştum.

Resmin altında: 突厥京, 君士坦丁堡布全景. Türk başkenti, Konstantinapol'ün genel görünümü.

Resim: 3

Üstünde: 地球环城, 第一戊申六月更生游焉, Dünya gezisi sırasında, 1908 Temmuz ayı, burada bulundum.

Altında: 君士坦丁堡二千年古城, Konstantin'in 2 bin yıllık eski surları.

En alta: 君士坦丁堡布古城拓影, Konstantinapol'ün eski surlarının fotoğrafı.

Resim : 4

Üstte: 摩河末堡, Muhammed Hisarı.

Altta: 君士坦丁那布亚洲堡拓影, Konstantinapol'ün Anadolu Hisarı fotoğrafı.

影拓歐洲歐那丁堡士君

Resim :5

Üstte : 摩河末垒, Muhammed Hisarı.

Alta: 君士坦丁堡布欧洲垒拓影, Konstantinapol'ün Rumeli (Avrupa) hisarı fotoğrafı.

影拓京京突

Resim: 6

Üstte: 突京市, Türk başkenti.

Alta: 突京市拓影, Türk başkenti fotoğrafı.

Resim: 7

Üstte sağ: 突京厄蔑庙, Türk başkenti Sultanahmet Camii.

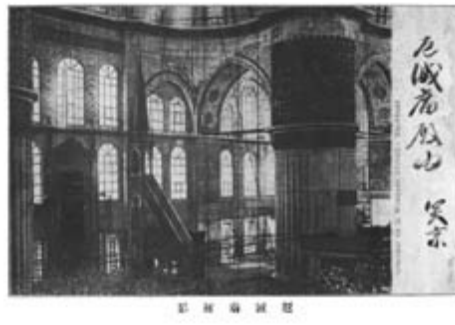
Üstte sol: 生苏非庙, Ayasofya Camii.

Resim: 8

Resim üstünde: 生苏非殿内君士但丁垒王茹斯底年成凡三百年, 地球第一庙

Ayasofya Jüstinyen tarafından 300 yılda yaptırılmıştır, dünyanın bir numaralı mabedidir.

Resim: 9

Resmin üstünde: 厄蔑庙殿内突京, Sultanahmet Camii'nin içi, Türk başkenti

Resmin altında: 厄蔑庙拓影, Sultanahmet Camii'nin fotoğrafı.

Resim: 10

Resim üstünde: Tam olarak okunamamaktadır.

Resim altında: 王庙拓影, Sultanın camii fotoğrafı.

Resim: 11

Resim üstü sağ: 突王摩辣第一陵, Türk Sultanı MoLa'nın mezarı.

Resim altta: 王陵拓影, Sultan mezarı fotoğraf.

Resim: 12

Resim üstünde: 突京, 烟颊士多影马巴洁住宫门, 烟颊士, 即门楼,

Türk başkenti, Yan Jia Shi Dolmabahçe (Ma Ba Jie) Sarayı'nın ana kapısı, Yan Jia Shi, Büyük Kapı.

Resim: 13

Resim üstünde: 突京王宮, Türk başkenti saray.

Resim altında: 王宮拓影, Saray fotoğrafı.

Resim: 14

Resmin üstünde: 王宮御座, Sarayda bulunan taht.

Resim altında 苏丹御座拓影, Sultanın tahtının fotoğrafı.

Resim: 15

Resim üstünde: 陆军署, Kara Kuvvetleri Komutanlığı (Asakir-i Berriye / Asakir-i Nizamiye).

Resim altında: 陆军署拓影, Kara kuvvetleri komutanlığı fotoğrafı.

Resim: 16

Resim üstünde: 突京古坟, Türk başkenti eski mezar.

Resim altında: 古坟拓影, Eski mezar fotoğrafı.

Resim: 17

Resim üstünde: 突京士担逋市内, Türk başkenti Sti Tan Bu (İstanbul) Pazarı'nın içi.
Resim altında: 巴沙市内影, 巴沙突语市也。Pazarın içi, Başa Türkçe Pazar demektir.

Resim: 18

Resmin üstünde: 突京欧洲甜水男女游回处. Türk başkenti Avrupa yakasında tatlı su kenarında erkek ve kadınların gezdiği yer.
Resmin altında: 欧洲甜水井游处拓影, Avrupa tarafı tatlı su kuyusu gezi yeri fotoğrafı.

图 苏丹妃嫔日哈庙

Resim: 19

Resmin üstünde: 突主妃嫔日哈庙, Türk sultanının cariyesi, adı Ha Miao (Muhtemelen “Hamiyet”)

Resmin altında: 苏丹妃嫔拓影, Sultanın cariyesinin fotoğrafı.

图 苏丹内监守宫门者

Resim: 20

Resmin üzerinde: 突京内监守宫门者, Türk başkenti harem ağası, saray kapısı koruması.

Resmin altında: 苏丹内监拓影, Sultanın harem ağasının fotoğrafı.

Resim: 21

Resmin üzerinde: 突厥苏丹宫中仆役, Türk sultanının saray hizmetçileri.

Resmin altında: 苏丹宫人拓影, Sultanın sarayında bulunanların fotoğrafı.

影拓厨御丹蘇

Resim: 22

Resmin üstünde: 苏丹御厨, Sultanın aşçıları.

Resmin altında: 苏丹御厨拓影, Sultanın aşçılarının fotoğrafı.

Resim: 23

Resmin üstünde: 宰相入宮趨朝圖, Sadrazamın saraya girişi.

Resmin altında: 宰相趨朝拓影, Sadrazamın saraya girşinin resmi.

Resim: 24

Resmin üstünde sağda: 突厥判官, Türk yargıcı.

Resmin üstünde solda: 告人或罪人 Davacı veya davalı.

Resim: 25

Resmin üstünde sağda: 教部长, Şeyhülislam.

Resmin üstünde solda: 侍者, Hizmetçi veya koruma.

Resmin altında: okunamamaktadır. 白

Resmin en altında: 教不长拓影, Şeyhülislamın resmi.

Resim: 26

Resmin üstünde solda: 海部大臣, Deniz Kuvvetleri (Bahriye Nezareti) yüksek düzey memur.

Resmin altında: 海部大臣拓影, Deniz Kuvvetleri yüksek düzey memur resmi.

Resim: 27

Resmin üstünde: 突厥大官, Üst düzey Türk memurları.

Resmin altında: 突厥大官拓影, Üst düzey Türk memurlarının resmi.

Resim: 28

Resmin üstünde: 突厥官, Türk Memurları.

Resim: 29

Resim üstünde: 突厥兵官, Türk Subayları.

影. 托 官 兵 砲

Resim: 30

Resmin üstünde: 突厥炮兵官, Türk Topçu Subayları.

影拓兵軍衛

Resim: 31

Resmin üstünde: 突主卫兵, Türk sultanının muhafızları.

Resmin altında: 卫军兵拓影, Muhafız askerlerin resmi.

Resim: 32

Resmin üstünde: 突劲兵, 马西尼兵, 顷别立国, Güçlü Türk Askerleri, Makedon Askerleri, Qi Bie Li Ülkesi.

Resmin altında: 马西尼兵操拓影, Makedon askerleri.

Resim: 33

Resmin üstünde: 回教舞, Sema.

Resmin altında: 回教舞拓影, Sema yapanların fotoğrafı.

影 拓 俗 女

Resim: 34

Resmin üstünde: 突京女俗, Türk başkentinde sıradan Türk kadınları.

Resmin altında: 女俗拓影, Sıradan Türk kadınları fotoğrafı.

突京道上争犬卧食狼籍

Resim: 35

Resmin üstünde: 突京道上争犬卧食狼籍, Türk başkentinde yol üzerinde yemek yedikten sonra yatan köpekler.

Resmin altında: 突京犬争卧道拓影, Türk başkentinde yolda yatan köpeklerin fotoğrafı.

Bibliyografya

- 康有为 (Kang You Wei)(1995), 康有为遗稿, 列国游记 (Kang You Wei'in El Yazıları, Seyahatnameler) 上海人民出版社 (Shang Hai Halk Yayınevi).
- 方诗铭 (FangShiMing)(2007), 中国历史纪年表, 上海人民出版社 (ShangHai Halk Yayınevi).
- 王水照 (1997) 苏轼研究 (Su Shi Araştırmaları), 河北教育出版社 (He Bei Eğitim Yayınevi).
- Legge James (1965) A Record of Buddhistic Kingdoms: Being an Account by Chinese Monk Fa-Hien of His Travels in India and Ceylon (A.D. 399 - 414) in Search of The Buddhist of Discipline, New York, Paragon Book Corp., Dover Publications Inc.
- 古代汉语词典(Klasik Çince Sözlük)(2002)北京商务印书馆.
- 王力 (2004) 中国古代文化史讲座, 广西师范大学出版社.
- Hucker, Charles O. (1985). A Dictionary of Official Imperial Titles of China. Stanford University Press.
- 李庆西 (2009) “十常侍乱政”, 书城, 第三期.
- Butcher, Borton (1928), “The Emperor’s Attempt to Reform the Chinese Government in the Summer of 1898”, Political Science Quarterly, Vol. 43, No: 4, sayfa 554 – 565.
- X. L. Woo (2000), Empress Dowager CiXi: China’s Last Dynasty and the Long Reign of a Formidable Concubine, Algora Publishing New York.
- Thompson, Laurence G. (1958) The One World Philosophy of K’ang Yu Wei, George Allen&Unwin Ltd.
- Collinson, Diana (1999), Fifty Key Eastern Thinkers, Routledge, London.
- 戴东阳 (2000), “戊戌变法时期康有为的土耳其观与其联英策”, 史学月刊, sayfa 144 – 147.
- 戴东阳 (2000), “康有为突厥游记稿刊的差异及其成因”, 近代史研究, 第2期, sayfa 223 – 234.
- 马建春 (2007), “明嘉靖, 万历朝鲁密铙的传入, 制造及使用”, 回族研究, vol. 68, no. 4, sayfa 70 – 76.
- 徐继愈 (1848), 瀛寰志略, 台湾华文书局, 台湾.